T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE TASAVVUF VE TARÎKATLAR

Bintülhüda KARDEŞLİK

18949043

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

Diyarbakır 2021

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE TASAVVUF VE TARÎKATLAR

Bintülhüda KARDEŞLİK
18949043

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Akkoyunlu Devleti'nde Tasavvuf ve Tarîkatlar" adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

13/07/2021

Bintülhüda KARDEŞLİK

ÖN SÖZ

Akkoyunlu Devleti XIV. ve XV. yüzyıllarında Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak ve İran sınırlarında hüküm sürmüş, imparatorluk derecesine yükselmiş bir Türk-İslâm devletidir. Hem İslâm Tarihi hem de Türk-İslâm Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan bu devlette tasavvuf düşüncesi ve anlayışı toplumun her alanında hâkim olmuştur. Akkoyunlu Devleti, tasavvufun kültürün temel yapı taşı niteliğinde görüldüğü, hükümdarlar nezdinde tesir alanının büyük olduğu bir devlettir.Akkoyunlu Devleti sınırlarında her dönemde pek çok tarîkat faaliyetlerde bulunmuş ve bu tarîkat çevrelerinde önemli mutasavvıflar yetişmiştir. Hüküm sürdükleri topraklarda oluşturdukları İslâmî kimliğin önemli ölçüde tasavvuftan etkilenmiş olması sebebiyle Akkoyunlu Devleti'nde tasavvuf ve tarîkatların tesirlerini konu olarak seçtik. Zira yaptığımız incelemelerde bu konuda yeterli derecede akademik çalışma olmadığını gördük. Yaptığımız bu çalışma ile alandaki eksikliği bir nebze de olsa gidermiş olmayı ümit ediyoruz.

Akkoyunlu Devleti'nde bulunan tarîkatları ve dergâhlarını, hükümdarlar üzerinde büyük tesir oluşturmuş mutasavvıfları, toplumda yerleşik olan tasavvufî kültürü bu çalışmamızda ayrıntısıyla inceleyerek üç bölümde ele aldık. Birinci bölümde, Akkoyunlu Devleti'nin tarihini ve kurulduğu Anadolu topraklarındaki siyasî, tasavvufî durumu inceledik. İkinci bölümde, Akkoyunlu Devleti özelinde tasavvuf kültüründen ve bu kültürün müesseseleşmiş hali olan tarîkatlardan; son bölümde ise, Akkoyunlu hükümdarlarının hayatlarında öne çıkan mutasavvıflardan ve onlarla ilişkilerinden bahsettik.

Yaptığımız çalışmada kıymetli bakış açısı ile öncülüğünden istifade ettiğim danışmanım Prof. Dr. Abdurrahim Alkış Bey'e teşekkür ederim.

Bintülhüda KARDEŞLİK

Diyarbakır 2021

ÖZET

Akkoyunlu Devleti, geniş bir coğrafyaya kurulmuş ve bu coğrafyada pek çok tarîkat faaliyet göstermiştir. Özellikle meşhur Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey, pek çok tekke ve dergâhın kurulmasına öncülük etmiş ve mutasavvıfların buralarda halk arasında büyük bir nüfuza ulaşmasını sağlamıştır. Uzun Hasan devrin bilimsel canlılığının yansıtıldığı medreselerin kurulmasını sağlayarak, tasavvuf ile diğer ilimlerin beraber yürütülmesine öncülük etmiştir. Sultan Yakub döneminde de devam eden ilmî çalışmalar, hüküm sürdükleri coğrafyalarda İslâmî kimliğin asırlar arası geçişini sağlamıştır. Bu ilmî faaliyetlerde pek çok önemli mutasavvıfın yer alması dolayısıyla çalışmamızda Akkoyunlular döneminde devlet-meşayih ilişkilerini ele aldık. Bu ilişkiler çerçevesinde Akkoyunlu topraklarında bulunan tarîkatları ve bu tarîkatlardan devlet-meşayih ilişkileri açısından ön planda bulunmuş olan özellikle Erdebiliyye, Gülşeniyye ve Nakşbendiyye tarîkatlarının Akkoyunlu topraklarında yaşamış pîrlerinin hayatlarını çalışmamızda inceledik.

Anahtar Sözcükler

Akkoyunlu, Tasavvuf, Tarîkat, Gülşeniyye, Erdebiliyye, Abdurrahmân Câmî, Sirâceddîn Kasım, Hüsâmeddin Ali el-Bitlisî.

ABSTRACT

The Aqqoyunlu State it was established in a wide geography and many sects operated in this geography. Especially the famous Akkoyunlu ruler Uzun Hasan Bey pioneered the establishment of many dervish lodges and dervish lodges and enabled the mystics to reach a great influence among the people there. Uzun Hasan provided the establishment of madrasas reflecting the scientific vitality of the era, and pioneered the execution of Sufism and other sciences together. The scientific studies that continued during the reign of Sultan Yakub ensured the transition of Islamic identity between centuries in the geographies they ruled. Since many important mystics took part in these scientific activities, we discussed the state-sheikh relations in the Akkoyunlu period in our study. Within the framework of these relations, we examined the sects in the Akkoyunlu lands and the lives of the sages who lived in the Akkoyunlu lands, especially of the Erdebiliyye, Gulshaniyyah and Nakshibendiyye sects, who were at the forefront in terms of state-sheikh relations among these sects.

Keywords

Aqqoyunlu, Sufism, Tariqat, Gulshaniyyah, Erdebiliyye, Abdurrahmân Câmî, Sirâceddîn Kasım, Husâmeddin Ali el-Bitlisî.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **II**

ABSTRACT ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VI**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **3**

XV.YÜZYILDA AKKOYUNLU DEVLETİ VE ANADOLU **3**

1.1. AKKOYUNLU TARİHİ **3**

1.1.1. Emirlik/Aşiret Dönemi 4

1.1.2. Beylik Dönemi 5

1.1.3. Devlet ve İmparatorluk Dönemi 12

1.1.3.A. Sultan Uzun Hasan 12

1.1.3.B. Sultan Yakub 20

1.1.4. Çöküş ve Yıkılış Dönemi 24

1.2. AKKOYUNLU DEVLETİ'NİN KURULDUĞU COĞRAFYANIN GENEL DURUM **28**

1.2.1. Siyasî Durum 28

1.2.2. Tasavvufî Durum 30

1.2.3. Tekkelerin Toplumsal ve Eğitim Açısından Durumu 35

İKİNCİ BÖLÜM **46**

AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE TARÎKATLAR **46**

2.1. AKKOYUNLULAR'DA TASAVVUF DÜŞÜNCESİ VE KÜLTÜRÜ **46**

2.2. AKKOYUNLULAR'DA TARÎKATLAR **65**

2.2.1. Kübreviyye 65
2.2.2. Nurbahşiyye 68
2.2.3. Halvetiyye 69
2.2.4. Rûşeniyye 71
2.2.5. Gülşeniyye 72
2.2.6. Nakşbendiyye 73
2.2.7. Safevîyye 76
2.2.8. Bayramiyye 77
2.2.9. Nimetullahiyye 79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 82

AKKOYUNLULAR'DA DEVLET RİCALİ VE MEŞAYİH 82

3.1. AKKOYUNLULAR'DA HÜKÜMDAR- MEŞAYİH MÜNASEBETLERİ 82

3.2. HÜKÜMDAR- MEŞAYİH MÜNASEBETLERİNDE ÖNE ÇIKMIŞ İSİMLER 83

3.2.1. İbrâhim Gülşenî 83
3.2.2. Dede Ömer Rûşenî 92
3.2.3. Şeyh Cüneyd 96
3.2.4. Şeyh Haydar 102
3.2.5. Nureddîn Abdurrahmân Câmî 105
3.2.6. Derviş Sirâceddîn Kasım 107
3.2.7. Ni'metullah b. Mahmûd Nahcivânî 109
3.2.8. Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî 110
3.2.9. Mecduddîn Sun'ullâh Kûzekünânî 112

SONUÇ 114

KAYNAKÇA 116

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviri
DİA	TDV İslâm Ansiklopedisi
Haz.	Yayına hazırlayan
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	TDV İslâm Araştırmaları Merkezi
sav	Sallallahu aleyhi ve alihi ve sellem
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Akkoyunlu Devleti XIV. ve XV. yüzyıl asırlarında ismini İslâm devletleri arasına yazdırmış, mutasavvıfların yoğun bir şekilde bulunduğu topraklarda hüküm sürmüş bir devlettir. Henüz bir beylik iken yönetimi devralan Sultan Uzun Hasan, yerinde verdiği doğru kararlar ve desteğini aldığı âlim ve mutasavvıflar ile sınırlarını genişleterek âdeta bir imparatorluk kurmuştur. Kuruluş döneminde Doğu Anadolu sınırları içerisindeyken zamanla Irak, İran, Azerbaycan sınırlarına kadar genişlemiş ve farklı kültür, ırk, mezhep ve dinlerin yaşadığı bir yurt olmuştur.

Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yakub dönemlerinde gerek ilmî alanda gerek tasavvufî faaliyetlerde doğru politikalar sergilemiş olmaları tarih sahnesinde önemli İslâm devletleri arasında sayılmalarını sağlamıştır. İslâmî çalışmalara verdikleri destekler ile yaşadıkları coğrafyada İslâm kültürünün her alana tesir etmesini sağlamışlardır. Osmanlı Devleti ile çağdaş ve rakip olmaları âlimleri ve mutasavvıf şahsiyetleri himayelerinde bulundurmak için bir yarış içerisinde olmalarına sebep olmuştur. Ayrıca Uzun Hasan'ın dervişleri ve âlimleri çok severek hürmet eden bir kişiliğe sahip olması Akkoyunlu Devleti'nin tasavvuf kültürü ve tarîkatlar açısından zengin bir birikime sahip olmasını sağlamıştır.

Hüküm sürdükleri topraklarda büyük mutasavvıfların yaşaması ve bu dönemde tasavvufî faaliyetlerin yaygın olması hatta en ufak yerleşim yerlerinde dahi kimlik belirleyici olan unsurun tasavvuf olması bu konuların incelenmesini ve araştırılmasını gerektirmektedir.

Akkoyunlu Devleti'nin imkanlarından istifade ile onların devamı niteliğinde olan Safevîler de bu çalışmamızda incelenmiştir. Zira Safevî Devleti'ne doğru giden yolu Akkoyunlular döşemişti. Akkoyunlular döneminde büyük gelişme sağlayan Safevîyye/Erdebiliyye tarîkatı zamanla büyük kitlelerle buluşacak ve Akkoyunlu Devleti coğrafyası üzerinde Safevî Devleti'ni kuracaktı.

Akkoyunlu Devleti topraklarının ilmî çalışmalara ev sahipliği yapması ve bu çalışmaların Sultan Yakub döneminde de hız kesmeden devam etmesi tasavvufî anlayışa canlılık kazandırmıştır. Bu tür çalışmalar onun vefatı ile sekteye uğramıştır. Özellikle Safevî Devleti'nin kurulması ile Akkoyunlu topraklarında yetişen ve yaşayan değerli mutasavvıfların Anadolu ve Hindistan coğrafyasına göç etmesi tasavvuf ve tarîkatlar için büyük bir yıkıma neden olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
XV.YÜZYILDA AKKOYUNLU DEVLETİ VE ANADOLU

Akkoyunlu Devleti, XV. yüzyılda yaşayan devletler arasında isminin önemle anıldığı bir Türk-İslâm devletidir. Hüküm sürdüğü tarihlerde yapılan ilmî ve kültürel çalışmalarla beraber yaşadığı toprakların dünya tarihinde daima önemli görülmüş olmasıyla da Akkoyunlu Devleti tarihi önemini korumaktadır. Akkoyunlu Devleti hem kurucularının kişiliği hem de Anadolu topraklarında yaşanan siyasî çalkantılardan etkilenerek kuruluşundan yıkılışına kadar önemli olaylarda yer almıştır. Geniş sınırlara ulaşan devlet, çağdaşı olan devletleri etkilemekle beraber yıkılışıyla da kendisinden sonra kurulan devletlere tesir etmiştir. Bu sebeplerden Akkoyunlu Devleti'nin ve Anadolu topraklarının siyasî ve kültürel tarihi, tasavvufun yeri incelenmiştir.

1.1. AKKOYUNLU TARİHİ

Akkoyunlular XIV. yüzyılın ortalarından itibaren XV. yüzyıla kadar Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak ve İran'da hüküm sürmüş bir imparatorluktur. Bu imparatorluğun tarihsel süreci dört bölümde ele alınabilir:

- Emirlik/Aşiret Dönemi: Tur Ali Bey (1300-1360), Kutlu Bey (1361-1389), Ahmed Bey (1389-1403)
- Beylik Dönemi: Kara Yülük Osman Bey (1402-1435), Ali Bey (1435-1437), Hamza Bey (1437-1444), Cihangir Mirza Bey (1444-1453)
- Devlet ve İmparatorluk Dönemi: Sultan Uzun Hasan (1453-1478), Sultan Halil (1478), Sultan Yakub (1478-1490)

- Çöküş ve Yıkılış Dönemi: Baysungur (1490-1492), Rüstem Mirza (1492-1497), Göde Ahmed (1497-1498), Murad-Elvend-Muhammedî (1498-1505)[1]

1.1.1. Emirlik/Aşiret Dönemi

Akkoyunluların tarih sahnesine ilk çıkışları, XIV. yüzyılın ilk yarısından sonraki zamana denk gelir.[2] Anadolu toprakları Selçuklular zamanında birçok Türkmen aşireti tarafından göç almaya başlamış, Moğol istilasıyla beraber bu göçler artarak devam etmiştir. Gerçekleşen göçlerin ardından Türkmenler, Batı Anadolu sahillerinden Azerbaycan ve Ceyhun'a kadar uzanan bölgeye yayılmışlardır. İlhanlılar'ın Anadolu'da Selçuklu hakimiyetine son vermesinin ardından Anadolu topraklarındaki hakimiyet dengeleri bozulmuştur. İlhanlılar'ın çöküşüyle 1335'ten itibaren Anadolu'da büyük bir siyasal boşluk meydana gelmiştir. Göçlerle buralara yerleşmiş olan birçok beylik bu boşluğu fırsat bilerek kendi devletini kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu durumu iyi değerlendirebilen beyliklerden biri de Akkoyunlu Beyliği olmuştur.[3]

Akkoyunlu Türkmenleri ilk olarak XIII. yüzyılın sonlarında İlhan Argun Han zamanında Horasan'dan Azerbaycan'a gelerek XIV. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasındaki yerlerde yer tutmuşlardır.[4] O tarihlerde bu aşiretin reisi Tur Ali Bey'dir. Daha sonra oğlu Kutlu Bey ve ondan sonra da onun oğlu Ahmed Bey reisliği devam ettirmişlerdir. Ahmed Bey'e kadar Akkoyunlular'ın bir emirlik olduğunu kabul edebiliriz. Ahmed Bey'den sonra ise Kutlu Bey'in bir diğer

---

[1] Bu tasnifatı Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002, s. 27-130, John E. Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, Sibel Özbudun (Çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 352 kaynaklar çerçevesinde oluşturduk.

[2] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 70.

[3] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 70-73, Mahmut Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/akstarihi.pdf (29.04.2021), s. 8.

[4] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 8, Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 74.

oğlu olan Kara Yülük Osman Bey reisliği üstlenmiştir. Kara Yülük Osman Bey, kimi tarihçilere göre Akkoyunlular'ın asıl kurucusu olarak kabul edilen şahsiyettir.[5]

1.1.2. Beylik Dönemi

Kara Yülük Osman Bey, kardeşi Ahmed Bey'in maiyetinde iken başarılarıyla aşiretinin sevgisini kazanmıştır. Bir süre sonra bu durum ağabeyleri Ahmed Bey ve Pîr Ali Bey tarafından kıskanılmış ve bu kıskançlık yüzünden ağabeyleri tarafından Sivas'ta Kadı Burhaneddin Ahmed'in yanına rehin olarak bırakılmıştır. Kara Yülük Osman Bey yaklaşık olarak on bir yıl Kadı Burhaneddin'in hizmetinde bulunmuştur.[6]

Kadı Burhaneddin bu süre zarfında Kara Yülük Osman Bey'in savaşlardaki maharetinden faydalanır. Ancak Kadı Burhaneddin'in, Kayseri'ye hâkim olan Şeyh Müeyyed ile arasındaki anlaşmazlıkta arabuluculuk yapan Kara Yülük Osman Bey'e vermiş olduğu sözü tutmayıp Şeyh Müeyyed'i öldürmesi üzerine Kara Yülük Osman Bey adamlarıyla birlikte Sivas'tan ayrılır. Kadı Burhaneddin ise Kara Yülük Osman Bey'i takip ederek Karabel mevkiinde ona yetişir. Yanında çok az kuvveti bulunan Kara Yülük Osman Bey burada Kadı Burhaneddin'i yenmeyi başarır ve onu öldürür. Bunun üzerine Sivas'ı alabileceğini düşünen Kara Yülük Osman Bey Sivas'ı kuşatır. Ancak Sivaslılar Kadı Burhaneddin'in oğlu Alaaddin Bey'i tahta çıkarmış ve Osmanlı Beyliği'nden yardım istemişlerdir. O sırada Osmanlı Beyliği'nin başında bulunan Yıldırım Bayezid Sivas'a destek için oğlu Süleyman'ı gönderir. Bunun üzerine Kara Yülük Osman Bey kuşatmayı kaldırarak oradan ayrılır.[7]

Tam bu sıralarda Timur, Anadolu'ya yaklaşmaktadır. Kara Yülük Osman Bey Timur'un yanına giderek ona tâbiliğini bildirir[8] ve onun maiyetine girer. Timur'un ordusunda görevler alır, hatta Irak ve Suriye seferlerinde orduya öncülük eder.[9]

---

[5] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 73-83.
[6] Ebu Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Mürsel Öztürk (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 1.
[7] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 80-81, Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 11-12.
[8] Sinan Tanrıverdi ve İnan Tanrıverdi, **Ortaçağ'ın Büyük Türkmen İmparatorluğu Akkoyunlular**, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 82.
[9] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 2.

Timur'un Yıldırım Bayezid ile giriştiği mücadelede de çeşitli katkıları olur. Timur da Anadolu'yu terk ederken Kara Yülük Osman Bey'e hizmetleri karşılığında emirlik menşûru verir.[10]

Kara Yülük Osman Bey'e hizmetleri karşılığında Amid yani Diyarbakır havalisinin iktası verilmiştir. Bu tarihten sonra Kara Yülük Osman Bey, Timurlular'a bağlı olan topraklarda kendi beyliğini kurmuş olur ve ölünceye kadar da beyliğinin hakimiyetini elinde bulundurur.[11]

Cesareti ve askerlik dehası ile tanınan Kara Yülük Osman Bey, burada hüküm sürerken Memlükler'e karşı elde ettiği başarı sayesinde şöhretini oldukça arttırır. Karakoyunlular ile defalarca muharebelere girer[12] ve Karakoyunlu valisinden Mardin'i alarak en önemli başarılarından birini kazanır.[13] Timur'un Doğu Anadolu'dan ayrılmasıyla buralarda başlayan kargaşayı ve herhangi bir siyasî birliğin olmamasını avantaj bilerek Urfa, Kemah, Erzincan, Harput, Erzurum ve Mardin'i ele geçirir. Sınırlarını iyice genişlettiği Akkoyunlu Beyliği'ni adeta devlet olma düzeyine yükseltir.[14]

Kara Yülük Osman Bey, 1434 yılında Erzurum'u kuşatarak Karakoyunlu İskender Mirza'yı yener. Kaçmakta olan İskender Mirza'yı yakalamak[15] amacıyla girdiği çarpışmada yaralanır ve çok geçmeden vefat eder.[16]

Kara Yülük Osman Bey'in vefatı ile beyliğin başına oğlu Ali Bey geçer. Erzurum savaşında büyük başarılar gösteren Ali Bey, Timurlular'ın desteğini de alarak tahta çıkmayı başarmış olsa da kardeşleri Mehmed ve Hamza Bey başta olmak üzere hanedan üyelerinin itirazı ile karşılaşır. Ali Bey dış politikada Timurlular, Osmanlılar

---

[10] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 12.
[11] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 2.
[12] Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, s. 270-274.
[13] Erşahin, **Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 41.
[14] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 12.
[15] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 2.
[16] Sümer, "Akkoyunlular", c. 2, s. 270-274.

ve Memlüklüler ile iyi ilişkiler içinde olmaya gayret gösterir. Ancak hanedan içinde kendisinin iktidarına karşı oluşturulan muhalefet bir türlü bitmediği için iç politikada yeterince başarılı olamaz.

Kardeşi Hamza Bey, Amid'in güneybatısındaki Karacadağ eteklerindeki yaylalar dahil olmak üzere Amid'in önemli bölgelerinde yaşayan ve göç yollarını denetimi altında bulunduran aşiretlerce destekleniyordu. Ancak Amid halkı Hamza Bey'den pek memnun değillerdi. Bu sebeple Ali Bey'e elçiler göndererek onu Amid'e davet etmişlerdi. Bu davetler üzerine Ali Bey Amid'e 300 süvarisi ile gelmiş ve şehrin yönetimini oğlu Cihangir Mirza'ya vermiştir. Memlüklüler bu gelişmelerden memnun olmayarak Ali Bey üzerine bir sefer yapmak için harekete geçmiştir. Bunun üzerine Ali Bey uzlaşma çabasına girerek oğlu Hüseyin'i Memlük Sultanı Baybars ile görüşmeye göndermiştir.[17] Sultan Baybars Hüseyin'i hapsedip, emrinde bulunan güçlere de Amid'e saldırma emri vermiştir. Amid'de bulunan Cihangir Mirza bu orduya yenik düşüp esir olmuştur. Böylece Ali Bey'in iki oğlunu elinde tutan Sultan Baybars güçlenmiş, Ali Bey'den gerçek tavizler koparabilecek konuma ulaşmıştır.[18]

Akkoyunlular'da gerçekleşen olayları takip eden Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey Akkoyunlu topraklarına saldırır ve Ali Bey Karakoyunlular karşısından geri çekilmek zorunda kalır. Amid taraflarından çekilince Memlük Sultanı Baybars ile yeniden anlaşma yoluna başvurur. Sultan Baybars'a Harput'u vermesi ile oğullarının serbest bırakılmasını sağlar ve Sultan Baybars Ali Bey'in Amid'deki hakimiyetini tanımayı da kabul eder.[19]

Bu sıralarda oğullarıyla alakalı çözüme odaklanan Ali Bey, kardeşi Hamza Bey'in gittikçe gücünü artırdığından habersizdir. Karakoyunlular'ın Diyarbakır'a saldıracağı haberini alan Hamza Bey elindeki kuvvetlerle Karakoyunlular ile mücadeleye girmiş ve başarılı olmuştur. Hamza Bey'in Diyarbakır'ı ele geçirmesi ile

---

[17] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 124-127, Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 12-13.
[18] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 127-128.
[19] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 13, Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 129.

birçok Akkoyunlu şehzadesi tarafından da Ulu Bey olarak kabul görmeye başlamıştır.[20]

Yurtsuz kalan Ali Bey yardım için ağabeyi Yakub'dan yardım alamayınca yeniden Memlüklüler'den yardım ister. Memlük kuvvetlerinden istediği desteği alabilen Ali Bey, kardeşi Hamza'yı mağlup eder.[21] Ama Erzincan'ı aldıktan sonra Sultan Baybars'ın ölmüş olduğu haberi gelince Memlük ordusu geri çekilir. Böylece Hamza Bey'in mağlubiyeti kısa sürer ve Memlüklüler'den yardım alma girişimi Ali Bey için başarısızlıkla sonuçlanır. Bundan sonra etkili bir mücadele gösteremeyen Ali Bey, birkaç yıl daha yaşadıktan sonra vefat eder.[22]

Ali Bey'in yönetimi süresinde daima muhalefette bulunarak mücadele eden ve başarılar da elde eden Hamza Bey artık iktidarın yeni sahibidir. Ancak o da Akkoyunlu Beyliği'nin başında bulunduğu sürede kendisiyle yapılacak muhalefetlerle uğraşmak zorunda kalacaktır.[23]

Memlük Sultanı Baybars'ın vefatı ile Memlük ordusu geri çekilirken Erzincan'ın yönetimini Mümlüklüler adına Cihangir Mirza'ya bırakmıştır. Yakub Bey'e ise Kemah'ın idaresini vermiştir.[24]

Diyarbakır'ın yönetimini artık elinde bulunduran Akkoyunlu beyi Hamza Bey, gücünü arttırmak istediği için Kemah ve Erzincan'ı almak üzere bir sefer düzenlemeye karar verir. Bu sırada Erzincan'da bulunan Cihangir Mirza ve kardeşleri Uzun Hasan ve Hüseyin, amcaları Hamza Bey'e karşı birlik olmak için Kemah'ta bulunan Yakub oğlu Cafer ile iletişime geçerler. Ancak Hamza Bey'e eşlik eden kuvvetlerin çokluğu gözlerinin korkutarak kaçmalarına sebep olur. Beraberinde bulunan aşiret beylerini gücendirmesi sonucu kimi aşiret beyleri Hamza Bey'in itaatinden çıkıp,[25] karşı

---

[20] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 190.
[21] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 190.
[22] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 13.
[23] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 131-132.
[24] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 14.
[25] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 131-132, Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 14.

cephede Cihangir Mirza ile Cafer'in safına geçerek onlara destek verdiler. Böylece gücü artan bu saf, Hamza Bey'i yenerek Diyarbakır'a çekilmesini sağladılar. Lakin bu ittifak uzun sürmemiş ve aşiret beyleri tekrar Hamza Bey'in yanına çekilmiştir. İktidarı ele geçirmek isteyen Cafer aradığı desteği babası Yakub'dan da aşiret beylerinden de alamamıştır.[26]

Cihangir Mirza Suriye'de bulunan babasının yanına gitmiş ve Halep Valisi Türkmen Tağri Birmiş'in yanına çekilmiştir.[27] Uzun Hasan ise Kemah'taki amcası Yakub'un yanında yer almış ve Cafer'i bozguna uğratmıştır. Bir süre sonra babasının artık iktidara geçemeyeceğini anlayan Cihangir Mirza, kardeşi Uzun Hasan ile tekrar ittifak kurarak Memlük sultanından yardım istemek üzere Kahire'ye gitmiştir.[28] Yeni bir Diyarbakır seferine çıkmayı düşünmediğini söyleyen Memlük sultanı, Cihangir Mirza'ya Urfa (Ruha)'yı vermiş, Diyarbakır seferi için maddi destek sağlamıştır. Cihangir Mirza, kardeşi Uzun Hasan ile beraber Diyarbakır'a sefer düzenleme hazırlıklarına başlamıştır. Bu sırada Hamza Bey Urfa'yı kuşatarak almak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Ertesi yıl tekrar hazırlık yaparak gelen Hamza Bey, Urfa'ya saldırmak yerine Cihangir Mirza'nın yönetimine dahil olan Birecik'e saldırmıştır. Destek kuvvet olarak Uzun Hasan Birecik'e gitmiş ve Hamza Bey'i yenmiştir. Urfa, Mardin, Erzincan, Ergani derken birçok çarpışma ile Hamza Bey beş yıl boyunca Cihangir Mirza ve Uzun Hasan ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.[29]

Bu yıllarda Anadolu'da bulunan birçok beylikte iktidar ve toprakların hakimiyetinde değişiklikler olmaktaydı. Kimi beylikler gittikçe küçülürken kimi de devlet olabilmek yolunda ilerliyordu. Bu duruma mukabil olarak, Hamza Bey zamanında diğer beyliklerle gerçekleşen ve Hamza Bey döneminin en önemli olaylardan biri olarak da kabul edilen savaş, Karakoyunlular ile gerçekleşen savaştır. Bu savaşta kazan taraf Hamza Bey olmuştur.[30]

---

[26] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 133.
[27] Sümer, "Akkoyunlular", c. 2, s. 270-274.
[28] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 133-134.
[29] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 14.
[30] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 190.

Karşılaştığı tüm iktidar mücadelelerine rağmen Hamza Bey, Urfa ve Kemah şehir merkezleri hariç tüm Akkoyunlu topraklarına hakimiyetini ömrünün sonuna kadar elinde bulundurmuştur.[31]

Hamza Bey'in ardından beyliğin başına yeğeni Cihangir Mirza geçmiştir. Cihangir Mirza'nın yaşadığı sıkıntıların başında Timurlu Şahruh'un ölümüyle beraber Timurlular'da taht kavgalarının başlamış olması sebebiyle en büyük desteğini kaybetmiş olması gelmiştir. Çünkü bu durumda Akkoyunlu toprakları, Karakoyunlular, Memlüklüler ve Osmanlılar için saldırılması kolaylaşan bölge haline gelmiş oluyordu. Şahruh'un ölümü aynı zamanda Timurlular ile Memlüklüler'in barışının da son bulması demekti. Bu yüzden Akkoyunlu ile Memlük sınırlarında da problemler baş göstermiştir.

Bu sıralarda Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı ayaklanan yeğeni Elvend, başarılı olamayıp Karakoyunlu sınırlarından kaçarak Cihangir Mirza'ya sığınmıştır. Elvend'in oluşturduğu tehlikenin farkında olan Cihanşah, Cihangir Mirza'dan Elvend'i kendisine teslim etmesini istemiştir. Ancak Akkoyunlu hükümdarı bu isteği reddetmiştir. Bu durum iki Türkmen beyliğinin arasındaki 20 yıllık barışın biterek yıllarca sürecek bir mücadelenin başlamadır. Böylece Cihanşah, Akkoyunlu topraklarına sefer düzenledi. Sefer sırasında kendisine katılan destek kuvvetlerle beraber Akkoyunlular'a karşı başarı elde ederek ilerlemekteydi.[32]

Cihangir Mirza'nın, topraklarını Cihanşah karşısında kaybetme noktasına gelmiştir. Buna rağmen hanedan üyeleriyle ortak savunmaya geçmeyi kabul etmemesiyle kardeşi Uzun Hasan'ı karşısına almıştır. Uzun Hasan akrabalık bağları ve beyliğin çıkarlarını önceleyen sözler söylese de Cihangir Mirza hiçbirini dikkate almamıştır. Bu tutumuna Karakoyunlu Cihanşah ile antlaşma yolunu gitmeyi eklemiştir. Böylece resmen Karakoyunlu hakimiyetini kabul etmiştir. Cihangir Mirza dışında bazı hanedan üyeleri diğer beyliklerle iş birliğine teşebbüs ederek iktidarı elde

[31] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 14.
[32] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 136-138.

etmeye çalışmıştır. Şeyh Hasan'ın Karakoyunlu Cihanşah'tan, kardeşi Kasım'ın da Memlüklüler'den yardım alma girişimleri işleri daha da zora sokmuştur.[33]

Cihangir Mirza'nın yapmış olduğu antlaşma ile Akkoyunlu topraklarının Karakoyunlular'ın hakimiyeti altına girme durumunu kabul etmek istemeyen Uzun Hasan akılcı yöntemler ve iyi savaşçı kimliğiyle az bir birliği olsa da Akkoyunlu topraklarını kurtarmaya girişmiştir. Bu uğurdaki mücadelesinde önemli aşiretlerin desteğini de alabilmiştir. Çünkü kardeşi Cihangir hanedan üyeleri ile birlik olmayı kabul etmediği sırada Uzun Hasan'ın hanedan üyelerine ve aşiretlere verdiği önem ve kıymeti hepsi müşahede etmiştir. Uzun Hasan aldığı destek kuvvetleriyle beraber doğru adımlar atarak kısa sürede çok önemli başarılar elde etmiştir. Uzun Hasan'ın bu başarıları kısa sürede gerek Akkoyunlu Beyliği sınırları içerisinde gerek diğer beylikler arasında tesirli bir haber olarak duyulmaya başlamıştır. Haneden içerisinde iktidarı ele geçirmek isteyenlere karşı da Karakoyunlular'a karşı da başarı elde ederek adım adım ilerleyen Uzun Hasan, Kemah dolaylarında bir akın düzenlemekteyken bir haber almıştır.[34]

Gizli bir ajanı vasıtası gelen haber kardeşi Cihangir Mirza'nın başkent Amid'den ayrıldığını, Mardin civarında Aladağ'a yaylaya gittiğini öğrenmiştir. Bu durumun değerlendirilirse çok büyük bir başarıya kapı aralayacağını bilen Uzun Hasan, fırsatı kaçırmayarak Amid'e bir baskın yapmaya karar vermiştir. Türkmenlerin çoğunu Kemah'ta bırakarak yanına sadece bir miktar seçkin askeri alarak Amid'e doğru yola çıkmıştır. Ekip başkente yaklaştığında kılık değiştirerek şehirde ilerlemiştir. İç kaleye ulaştıklarında kılıçlarını çekerek hiçbir şeyden haberleri olmayan kale muhafızlarını ve Cihangir Mirza'nın tayin etmiş olduğu vali ve komutanları öldürmüşlerdir.[35] Uzun Hasan'ın yanında bulunan nekkarecinin nefire üflemesi ile zafer işaretini almış olan şehrin dışındaki askerler de şehirde toplanmıştır. Şehir halkı mukavemet göstermeden Uzun Hasan'ın hakimiyetini kabul etmiştir.[36]

---

[33] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 138-140.
[34] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 140-145.
[35] Walther Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, Tevfik Bıyıklıoğlu (Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 24-25.
[36] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 151.

Böylece Akkoyunlu Beyliği'nin yeni hükümdarı Uzun Hasan'dır. Bu tarih, yaklaşık 30 yıl hükümdarlık yapacak olan Uzun Hasan için bir başlangıçtır.

1.1.3. Devlet ve İmparatorluk Dönemi

1.1.3.A. Sultan Uzun Hasan

Uzun Hasan'ın Akkoyunlular'ın başkenti sayılan Amid'i yani Diyarbakır'ı almış olması, başarılarını şahlandırmasına vesile olmuş ve ününü arttırmıştır. Doğu memleketlerinin büyük başarılar elde eden komutana koşması, ona itaatlerini sunması ile Uzun Hasan'ın ordusu kısa sürede bir hayli büyümüştür. Bu gelişmeler hem Uzun Hasan'a hem de ordusuna olan ümidi artmıştır. Yeni hükümdarın cesaretli oluşu, cömertliği ve iyi talihi başta askerleri olmak üzere neredeyse bütün tebaanın itaatini ve sevgisini kazanmasını sağlamıştır.[37]

Uzun Hasan Diyarbakır'ı ele geçirdiği ilk zamanda şehrin alındığının haberi Cihangir Mirza'ya ulaştırılmamıştır. Cihangir Mirza'ya ilk olarak, Uzun Hasan'ın Kemah'ta birkaç gündür görünmediğinin bu yüzden de Cihangir Mirza'nın dikkatli olmasının iyi olacağının haberi ulaşmıştır. Haberi alır almaz Cihangir Mirza Diyarbakır'a doğru harekete geçmiştir. Kısa bir süre önce Uzun Hasan'ın şehri ele geçirmiş olduğundan habersiz olduğu için kendisi askerlerinden önce Diyarbakır surlarına yaklaşmıştır. Bu sırada burcun üzerinden biri gelişmeleri anlatarak onu haberdar etmiştir. Cihangir Mirza duydukları karşısında askerinin kendisine katılmasını beklemeden sadece yanında bulunan üç kişi ile beraber derhal Mardin'e doğru atını sürmüştür. Uzun Hasan'a Cihangir Mirza'nın geldiği haberi ulaşınca şehrin dışına gelmiş ve kardeşinin askersiz kaçtığını görmüştür. Şahit olduğu durum karşısında kardeşinin hatırını saymış ve arkasından kimseyi göndermemiştir. Cihangir Mirza'nın geriden gelen askerlerinin Uzun Hasan'ın bu yaptığını görmeleri onların da Uzun Hasan'dan etkilenmelerini sağlamıştır.[38]

---

[37] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 25.
[38] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 151.

Mardin'e giden Cihangir Mirza bir süre sonra Uzun Hasan'a karşı beraber mücadele etmek için önceden kendisine bağlılık yemini eden ve Urfa hâkimi olan kardeşi Üveys ile anlaşmıştır. Bu anlaşmanın ardından Uzun Hasan Urfa üzerine yürümüştür. Başarılı olarak Urfa'yı ele geçirmesi ile kardeşi Üveys Mardin'e kaçmıştır.[39] İki kardeşiyle mücadelesini Mardin'e saldırarak devam ettiren Uzun Hasan, Mardin Kalesi'nin çok korunaklı olmasından dolayı Mardin'i ele geçirememiştir.[40] Tarihte diplomatik ustalığıyla da tanınan anneleri Sara Hatun'un araya girmesi ile Cihangir Mirza ve Uzun Hasan arasında uzlaşma sağlanmıştır.[41]

Barıştan sonra esirleri serbest bırakıp Diyarbakır'a doğru hareket eden Uzun Hasan, Cihangir Mirza ile bir olan bazı aşiretlerden intikam almaya niyet etmiş ve onlara doğru yönelmiştir. Bundan haberdar olan aşiret emirleri, Uzun Hasan'ın konaklamış olduğu yere çeşitli hediyeler ve çok sayıda koyunlar göndererek boyun eğdiklerini haber vermiştir.[42] Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Uzun Hasan'ın hükümdarlığının kabulü ve etki alanı gittikçe büyümüştür.

Uzun Hasan bu gelişmelerin ardından Eyyübi Beyliği yönetiminde bulunan Hasankeyf'in de kendi yetkisini tanımalarını istiyordu. Bunun için girişimlerde bulunmuştur. Çünkü Hasankeyf ve çevresindeki bölge, mevsimlik göç yolları üzerindeydi. Yani burası Uzun Hasan'ın egemenliğini pekiştireceği ve önemli bir ticari merkezi de elde edeceği yerdi. Tek seferde olmasa da mücadeleleri sonucunda Hasankeyf'te de istediği sonuca ulaşmıştır.[43]

Uzun Hasan, Akkoyunlu sınırları içerisindeki mücadeleleri ve Hasankeyf meselesinin akabinde, Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın Çağataylar ile mücadele ediyor oluşunu değerlendirmek istemiştir. Karakoyunlular'ın yönetiminde bulunan Bayburt ve Erzurum yörelerini yağmalamış ve ciddi miktarda maddi kuvvet

---

[39] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 145.
[40] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 28.
[41] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 146.
[42] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 153-154.
[43] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 145-147.

kazanmıştır. Artık hanedan üyelerinin birçoğu Uzun Hasan'ın hakimiyetini tamamen kabul ediyorlardı.[44]

Yaşananlar, Uzun Hasan'ın hanedan içerisinde hakimiyetini güçlendirmekle kalmamış, Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın da artık Uzun Hasan'ın kuvvetini tanınması gerektiğini anlamasını sağlamıştır. Cihanşah, farklı bir barış görüşmesi olabileceğine ihtimal vererek karşılıklı elçi göndermek girişiminde bulunmuştur. Resmi bir anlaşmaya varılamamış olsa da bu girişimlerin Cihanşah'ın, Uzun Hasan'ın bağımsızlığını gayri resmi de olsa kabul etmiş olduğunu gösteriyordu. Bu da Cihangir Mirza'nın oldukça tedirgin olmasına sebep olmuştur.[45]

Cihangir Mirza'nın tedirginliği, Uzun Hasan'a karşı Karakoyunlu Cihanşah'tan yardım istemesine sebep olmuştur. Cihanşah da bu isteği geri çevirmemiş ve Akkoyunlu hükümdarının Cihangir Mirza olduğunu ilan edip Erzincan'ın yönetimini ona teslim etmiştir.[46] Bu ilan, Akkoyunlular'ın, Timurlular'ın hakimiyetinde bulundurdukları süreçte Timurlular'ın uyguladıkları düzenlemelere benziyor oluşu, Cihanşah'ın kendisini artık Timurlular'ın varisi olarak gördüğünü gösteriyordu. Cihangir Mirza yanında Karakoyunlu kuvvetleriyle beraber Erzincan'a hareket etmiş ama Uzun Hasan'ın da kendilerine doğru gelmek için yola çıktığının haberi gelince Karakoyunlu komutanı korkarak kaçmıştır. Cihangir Mirza da kardeşi Üveys aracılığıyla Cihanşah'tan tekrar yardım istemiştir. Cihanşah bu sefer güçlü komutanı Rüstem İbn-i Tarhan ve Ali Şakar Baharlu komutasında vurucu kuvvetlerden oluşan büyük bir bölüğü göndermiştir. Bu birlik ile Cihangir'in mahiyetindeki birlikler birleştirilerek Amid'e Uzun Hasan'ın üzerine yürümüştür. Çeşitli çatışmalardan sonra Dicle üzerindeki Amid'in doğusunda asıl karşılaşma gerçekleşir. Uzun Hasan, sayı bakımından karşı tarafa nazaran daha az olan askeri ve savaş malzemesine rağmen Karakoyunlular'ı ve Cihangir Mirza'yı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Cihangir Mirza Mardin'e kaçmış olsa da komutasındaki askerler, Karakoyunlu askerler ve başta Rüstem İbn-i Tarhan olmak üzere birçok Karakoyunlu

[44] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 28.
[45] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 147.
[46] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 28.

komutan esir alınmış, kimisi öldürülmüştür. Uzun Hasan'ın en büyük zaferlerinden biri olan bu Amid Muharebesi (Dicle Muharebesi) başarısının haberleri Memlük ve Osmanlılar'a zafernâmelerle bildirilmiştir. Hatta bu başarı Uzun Hasan'ın kazandığı tek meydan muharebesi olarak kayıtlarda yerini almıştır. Bu muharebe ile elde edilen önemli sonuçlarından biri de o güne kadar Cihangir Mirza'nın idaresinde bulunan aşiretlerin ve konfederelerin bütün mallarını ve ailelerini toplayarak Uzun Hasan'ın safına geçmeleri olmuştur.[47]

Nitekim bu zafer öyle bir zafer olmuştu ki Uzun Hasan'ın ününü, şanını ve etrafındaki asker sayısını arttırmakla kalmamış, kendisinden küçük olan kardeşine yenilen Cihangir Mirza'nın Uzun Hasan'ın hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmasına ve bir daha ayaklanmamak üzere hayatının sonuna dek sadakatle hizmet etmesine vesile olmuştur.[48]

Uzun Hasan'ın yükselmeye başladığı bu dönemde Uzun Hasan ile Şeyh Cüneyd buluşması gerçekleşmiştir. Yakın Şark tarihinin gelişmesinde çok büyük bir ehemmiyete sahip olan[49] bu buluşma hem Akkoyunlu Devleti'nin yıkılması hem Safevî Devleti'nin kurulmasını sağlayacak bir dizi olayın başlangıcıdır.

Amid Muharebesi'nin ardından Akkoyunlu Devleti'nin sınırlarını genişletmeye başlayan Uzun Hasan, ilk olarak Gürcistan tarafına başarılı bir sefer yapmıştır. Memlük Sultanına gönderdiği bir mektupta, bu seferi sırasında altı kale aldığını ifade etmektedir.[50] Uzun Hasan'ın neden Gürcistan tarafına sefer düzenlediğine biraz daha ayrıntılı bakmakta fayda vardır. Zira Gürcüler üzerine düzenlediği bu sefer, tek sefer olarak kalmayacak, hükümdarlığı boyunca tekrar tekrar düzenleyeceği ve başarılar da elde edeceği bir durum olacaktır.

Akkoyunlular'ın hâkim oldukları topraklar ile Azerbaycan arasında irtibatı sağlaması açısından Gürcistan'ın elde edilmesi büyük önem arz etmekteydi. Ancak

---

[47] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 150-151.
[48] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 28.
[49] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 25.
[50] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 29.

Gürcistan'ın arazi ve siyasî durumuna göre tamamen itaat altına alınması pek de mümkün değildi. Çünkü arazi bakımından dağlık olması işleri bir hayli zorlaştırırken, siyasî olarak da Gürcü prensler arasında durum farklıydı. Bütün Gürcü beyliklerine ortak söz geçirecek umumi bir hükümdar yoktu. Siyaset bakımdan yaşadıkları iç çözülmeler de Uzun Hasan'a daimi bir hakimiyet sağlayacak kadar ilerlememişti. Aynı zamanda Gürcülerin sahip oldukları imkanların güzellikleri de her vakit bütün şark milletlerince pek makbul görülmüştür. Bu yüzden Uzun Hasan Gürcistan'ı tamamen almak ihtimalini es geçerek, cesur bir ordu komutanı olarak imkanları pek cazip olan Gürcistan topraklarına akınlar düzenleyerek oradan faydalanmıştır. Bu akınlar Safevîlere örnek olmuştur. Sonuncusu, aynı zamanda en başarılısı ise belki Anadolu'ya karşı bir yeni taarruz başlangıcı, belki de Osmanlı ile yaptığı ve başarısız olduğu Otlukbeli Savaşı'nın Uzun Hasan üzerinde bıraktığı tesir sebebiyle askeri şerefini düzeltmek için yapılmış olmasıdır.[51]

Uzun Hasan başarılı olduğu Gürcistan Seferi'nin ardından, Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu ile yakın bir ilişkiye girmiştir.[52] Tarihsel olarak o zamanlarda Anadolu'nun batı tarafında büyüyen Osmanlı Devleti var iken doğu tarafında da büyüyen Akkoyunlu Devleti vardı. İki devlet için de önemli bir noktada duran Trabzon İmparatorluğu, Osmanlılar'a yüksek miktarda vergi ödemekte zorlandığı ve Osmanlı ile olası bir savaş durumu için Akkoyunlular'dan yardım istemiştir. Osmanlılar, Küçük Asya'da uygun hudut elde etmek istediklerinden er ya da geç Akkoyunlular ile mutlaka çarpışacaktır. Trabzon İmparatorluğu kuzeybatıda hem Akkoyunlular'ı koruyan bir kale hükmünde hem de denize açılan bir sahil olması noktasında önemliydi. Uzun Hasan'ın dedesi Kara Yülük Osman Bey'in Komnenler Hanedanı'ndan bir kızla evlenmiş olması, 1420 yılında Erzincan ile muhasara ederlerken Komnen'in bu iş için gerekli olan mancınık, havan topları ve lağımları vererek yardım etmiş olması sebebiyle Akkoyunlular ile Trabzon İmparatorluğu arasında kuvvetli bağlar bulunmaktaydı. Bu gibi sebeplerden ötürü Uzun Hasan, yardım isteklerine duyarsız kalmamış lakin çeşitli şartlar altında yardım edeceğini ifade etmiştir. Komnenler

[51] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 39-40.
[52] Tanrıverdi, **Ortaçağın Büyük Türkmen İmparatorluğu Akkoyunlular**, s. 95-101.

Hanedanı'nın Kalo İoannes'in güzelliği dillere destan kızı Katerina ile evlenmek ve Kapadokya vilayetinin kendisine verilmesine karşılık Trabzon'u, Osmanlı saldırılarına karşı müdafaa edeceğini vadetmiştir. Şartları kabul eden Trabzon İmparatorluğu ile anlaşmıştır. Despina Hatun adıyla anılacak olan bu prenses mühim bir mevkiye ulaşmış, üç kızı ve bir oğlu olmuştur. İlerleyen zamanda Uzun Hasan, bu kızlarından birini kız kardeşinin oğlu olan Safevî şeyhi Haydar ile evlendirecek ve Safevî Devleti kurucusu olan Şah İsmail'in dedesi olacaktır.[53]

Uzun Hasan Trabzon İmparatorluğu'na verdiği sözü yerine getirmiştir. Ama Trabzon İmparatorluğu'nu savunması için gönderdiği ilk kuvvet Gedik Ahmet Paşa tarafından mağlubiyete uğratılmıştır. Bunun üzerine Uzun Hasan annesi Sara Hatun'u Osmanlı'ya gönderip seferden vazgeçmeleri için uğraşmış fakat başarılı olamamıştır. Osmanlılar Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu'na son vermiştir. Uzun Hasan'ın varis olması sebebiyle Trabzon hazinesinden bir kısım Osmanlı tarafından Uzun Hasan'a verilmiştir.[54]

Yoluna Akkoyunlular'ın sınırlarını genişletmek üzere devam eden Uzun Hasan, Hasankeyf'i tamamen yönetimine aldıktan hemen sonra Cihanşah'ın da kabulü ile Bayburt şehrini topraklarına katmıştır. Bu sırada kendisine sığınmış olan Karamanoğlu İshak Bey'in Karaman ilinin hükümdarlığını alabilmesini sağlamıştır. Aynı yıl Dulkadiroğulları'nın topraklarına girmiş ve onları Harput'u kendisine teslim etmeye mecbur bırakmıştır. Bu başarılar sayesinde sınırları büyümüştür. Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah, Bağdat Hâkimi olan oğlu Pîr Budak'ın isyanını bastırdıktan sonra kalabalık bir ordu ile Akkoyunlular'ın üzerine doğru harekete geçmiştir. Uzun Hasan'a hakimiyetini kabul ettirmek gayesiyle yola çıkmış olsa da aslında sonunu getirecek bir sefere çıkmıştır. Sefer esnasında rahat hareket ederek konakladığı yerlerde zaman zaman eğlenceler tertip ettirmiştir. Uzun Hasan ise vur kaç savaş taktiğini kullanarak Karakoyunları yıpratma stratejisini tercih etmiştir. Nitekim Ekim ayı geldiğinde Karakoyunlular için elle tutulur bir başarı kazanılamamış, seferde

[53] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 28-29.
[54] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 3.

bulunan beyler ve askerler ülkelerine dönmek istemiştir. Cihanşah da seferi gelecek bahara bırakma kararına vararak askerlerin beylerin geri dönme isteklerini kabul etmiştir. Akkoyunlular'ın kendisine bir saldırı yapabileceğine ihtimal dahi vermediği için, oğulları, bazı beyleri, yakınları ve az sayıda asker ile beraber arkadan yola çıkmayı tercih etmiştir. Uzun Hasan, Cihanşah'ı yakın takip ettirmiş ve doğru zamanda Cihanşah ve yanındakileri 6000 adamıyla baskına uğratmıştır. Cihanşah öldürülmüş, iki oğlu ve beyleri esir edilmiştir.

Babasının ölümü ile Karakoyunlular'ın yeni hükümdarı olan Hasan Ali, Uzun Hasan'a karşı yaptığı savaşta yenilmiştir. Böylece Karakoyunlu Devleti tamamen alt edilmiş, toprakları da artık Akkoyunlu Devleti'ne geçmiştir. Ardından Kirman'ı fetheden ve Bağdat'ı da ele geçiren Uzun Hasan, Akkoyunlu Devleti'ni artık Akkoyunlu İmparatorluğu'na dönüştürmüştür.[55]

Kuruluşundan itibaren Akkoyunlular'ın başkenti hep Diyarbakır (Amid) olmuştur. Karakoyunlu Devleti'nin yıkılışıyla beraber, Akkoyunlu'nun imparatorluk yıllarının başlaması ile başkent Tebriz'e taşınmıştır. Uzun Hasan Tebriz'e geçince Sahib-abad mahallesinde büyük bir saray, Uzun Hasan Cami, büyük bir hastahane ve Nasıriyye Medresesi gibi eserler bina ettirerek imar çalışmalarına girişmiş, aynı zamanda önemli kültürel ve ilmî çalışmalarda bulunmuştur.[56]

Uzun Hasan hedeflerinin birçoğunu yerine getirmekle beraber, adil, ahlaklı, halka karşı şefkatli ve ilim adamlarına saygılı, birçok cami, medrese ve ribat yaptıran aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye tercüme ettirerek huzurunda okutan, tanınmış ve büyük itibar kazanmış bir hükümdardı.[57]

Ülkesini imparatorluk seviyesine yükselten Uzun Hasan'ın, Fatih Sultan Mehmed tarafından yönetilen büyük güce ve sınıra ulaşmış olan Osmanlı ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Çünkü iki hükümdar da Akdeniz ve Karadeniz'den

---

[55] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 28-29.
[56] Fatma Duman, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017), s. 75-76, 80-81.
[57] Sümer, "Akkoyunlular", c. 2, s. 270-274.

geçen ticaret yollarıyla, Anadolu'nun zenginliklerine sahip olarak Türk ve İslâm dünyasının en büyüğü olmayı istiyorlardı.[58] Elinde ateşli silahlar bulunmayan Akkoyunlu devleti, o zamanlarda Akdeniz'in en güçlü donanmalarına sahip Ceneviz ve Venedikliler'le görüşmeler yaparak ittifak kurmuştur. Lakin Venedikliler'in silahları geç göndermeleri sebebiyle sevk yolları Osmanlılar tarafından tutulmuş, silahlar Akkoyunlular'a ulaşmamıştır.[59]

Tarihte görülen meydan savaşlarının en büyüklerinden biri olan Otlukbeli Savaşı'nda devrin en güçlü iki Türk devleti karşı karşıya gelmiştir. Savaşı Osmanlılar kazanmışlardır. Savaşın seyrini belirleyen en büyük etkenler, Osmanlılar'ın elinde ateşli silahların bulunması ve Uzun Hasan'ın cesur fakat tecrübesiz oğlu Zeynel Mirza'nın ihtiyatsız bir şekilde savaşa girmesi ve en kritik anda öldürülmesidir.[60] Bu mağlubiyet Akkoyunlular için büyük bir darbe olmuş, hem içte hem de dışta güç ve itibar kaybettirmiştir. Uzun Hasan savaş sonrası içteki isyanları bastırmak, iç güvenlik ve ekonomiyle ilgili çalışmalara ağırlık vermiştir.[61]

Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Uzun Hasan, vefatına kadar geçen süreçte yalnızca Gürcistan üzerine sefere çıkmıştır. Bu müddet içinde Osmanlılar tarafondan "Hasan Padişah Kanunları" adıyla tanınan ve uygulanan[62] vergi kanunnâmesini oluşturmuştur. Bu kanunnâmenin Osmanlılar yanı sıra Safevîler devrinde İran'da da uzun yıllar kullanıldığı ifade edilmektedir.[63]

1478'de vefat eden Uzun Hasan, potansiyeli kıt bir beyliği 20 yıl gibi bir sürede cihan imparatorluğu haline getirmeyi başararak Türk tarihinde önde gelen en başarılı

---

[58] İlhan Erdem, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otluk Beli (Başkent) Savaşı", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1993, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/821/10420.pdf (29.04.2021), s. 159.
[59] Erdem, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otluk Beli (Başkent) Savaşı", s. 151.
[60] Erdem, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otluk Beli (Başkent) Savaşı", s. 159.
[61] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 32.
[62] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 198.
[63] Ahmet Özcan, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 2011, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/17942.pdf (29.04.2021), s. 177.

şahsiyetlerden biri[64] olmakla kalmamış, yaptığı dinî çalışmalar ile İslâm tarihinin de en büyük hükümdarları arasında yerini almıştır.[65]

Uzun Hasan henüz sağ iken en büyük oğlu Uğurlu Muhammed'in veliaht olma ihtimalinin yüksek oluşu, farklı anneden olan iki erkek kardeşinden birinin tahta çıkması için bu iki erkek kardeşin anneleri olan Selçukşah Begüm tarafından kulisler oluşturulmuştur.[66] Tarih sahnelerine Uğurlu Muhammed'in isyanının kaydedilmesinin arka planında neler gerçekleşmiş olduğuna dair farklı rivayetler olsa da netice olarak Uğurlu Muhammed isyan girişimlerinde başarılı olamamış, gerek hanedan içinden aldığı destekler gerek dışarıdan aldığı destekler işe yaramayarak henüz babası Uzun Hasan hayatta iken onun hayatını kaybetmesiyle son bulmuştur. Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu İmparatorluğu'nun başına, hükümdarlığı sadece sekiz ay sürecek olan Halil geçmiştir.[67]

1.1.3.B. Sultan Yakub

Son Gürcistan seferi dönüşünde hastalanan Uzun Hasan'ın durumu iyice kötüleşince hanımı Selçukşah Begüm, Fars Valisi olarak görev yapan oğlu Halil'e gizlice haber göndererek başkente çağırmıştır. Uzun Hasan akabinde de onun tahta çıkmasını sağlamış ve yeni hükümdar Sultan Halil olmuştur. Sultan Halil'in tedbirsizce hareket ederek, Uğurlu Muhammed'in isyanı esnasında Tebriz'de hapsedilen 19 yaşındaki kardeşi Maksud'u boğdurarak kardeş katli ile işe başlaması diğer kardeşlerinin güvenini kaybederek kendisine yüz çevirmelerine sebep olmuştur.[68] Bu ölüm, Akkoyunlular arasındaki ilk Osmanlı tarzı kardeş katlidir.[69]

---

[64] İlhan Erdem, "Otlukbeli Sonrası Ak-Koyunlular (1473-1478)", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 2005, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/56.pdf(29.04.2021), s. 4.

[65] Sümer, "Akkoyunlular", c. 2, s. 270-274 ve Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 166.

[66] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 32.

[67] Erşahin, **Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 105-107, Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 232.

[68] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 195.

[69] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 233.

Uzun Hasan'ın ölümünün ardından geriye kalan dört oğlundan üçü Selçukşah Begüm'ün evladı iken, Maksud Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan olan Despina Hatun'un oğluydu.[70] Bu sebeple Sultan Halil'in öz olmayan kardeşini öldürmesi kendisine daha kolay gelmiş olabilir. Ardından soğuk hava şartlarına rağmen öz kardeşi Yakub'u zorlu bir yolculuk geçirecek olsa dahi yine de Diyarbakır'a göndermiştir. Hükümet işlerine müdahale etmesine müsaade etmeyerek yanından uzaklaştırmak istediği annesi Selçukşah Begüm'ü kardeşi Yakub'un yanına Diyarbakır'a gönderince annesi bir hayli gücenmiştir.[71] Ülke genelinde valiliklere de kendi şehzadeliği sırasında Fars valiliği yaparken etrafında olan ve güvendiği kişileri getirmesi ve önemli bürokratik görevlileri değiştirmesi, kendi oğullarına önemli şehirlerin valiliğini vermesi gibi ciddi değişiklikler yapması çok sayıda düşman edinmesine sebep olmuştur. Bir yandan da aile içinden kendisine muhalefet baş göstermeye başlamıştır. Amcasının oğlu Murad'ın muhalefet edişini bastırabilmiş olsa da[72] kardeşi Yakub'un karşısında durabilmek pek kolay olmamıştır. Zira annesi Selçukşah Begüm ile Yakub, Diyarbakır'da muhalifler ile büyük bir güç oluşturmuş, Doğu Anadolu'daki aşiretlerin de desteğini almıştır. Sultan Halil, kardeşinin muhalif hareketini bitirmek için hazırlıklarını tamamlayarak büyük bir orduyla sefere çıkmıştır. 1478 yılına Hoy Çayı Marand mevkiinde karşılaşan iki ordunun çarpışması ile güç ve sayı bakımından daha az bir orduya sahip olan Yakub, Sultan Halil'in ordusunu yenmiştir. Savaşta başı kesilerek öldürülen Sultan Halil'in yerine kendisinden 19 yaş küçük kardeşi Yakub geçmiştir.[73]

Uzun Hasan'dan sonra tahtta en uzun süre kalan hükümdar Sultan Yakub olmuştur. Bu dönem Akkoyunlular'ın en parlak dönemlerinden biridir. Sultan Yakub başkent Tebriz'e gelince babasının idaresinde bulunup siyasî mücadeleye karışmamış olan yöneticilerin görevlerinde aynen kalmalarını sağlamış, diğerlerini ise tasfiye etmiştir. Toplumda birlik ve beraberliği daim eylemek adına Hoy Savaşı'na katılanları

---

[70] Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini, **Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri**, Turan Gündüz (Çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 46.
[71] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 195.
[72] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 234.
[73] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 47.

affetmiştir. Böylece halkın birçoğunun desteğini almayı başarmıştır. Ancak Sultan Halil'in oğulları Elvend ve Ali kendisine muhalefet etmiştir. Bu durumlar uzun sürmemiş ve Sultan Yakub kısa sürede tahtta yerini sağlamlaştırmıştır.

Uzun Hasan'ın ölmesi ve Sultan Halil'in de öldürülmesi üzerine Karakoyunlular Azerbaycan, Irak ve Fars hakimiyetinin atalarının mirası olduğunu iddia etmiştir. Cihanşah'ın torunu İbrahim'i de yanlarına alarak Kirman'a girmiştir. Kirman ve Sircan'ı kolayca ele geçirip Fars'a yönelmişken, durumu haber alan Sultan Yakub hemen bir ordu göndererek Kirman ve Sircan'daki isyanı bastırmış ve sıkıntıyı ortadan kaldırmıştır. Uzun Hasan'ın vefatını fırsat bilerek Akkoyunlu topraklarına sefer düzenleyenlerden biri de Memlüklüler olmuştur.[74] Lakin Sultan Yakub, Memlüklüler'in meşhur kumandanlarından Emir Yeşbek'i de öldürmüş ve bu darbe ile Memlüklüler'i korkutarak zafere ulaşmıştır.[75]

Sultan Yakub, Gürcistan'a başarılı akınlarda bulunmuş, Ahıska ve Hatun Kalesi'ni ele geçirmiş, büyük bir ganimetler elde etmiştir. Akkoyunlular'ın ilk defa Sultan Yakub'un bu seferi sırasında top kullanılmıştır.[76]

Sultan Yakub devrinde yaşanan en önemli olaylardan biri hatta en önemlisi diyebileceğimiz olay Safevîyye tarîkatı lideri Şeyh Haydar ile yaşanan olaylardır. Çünkü bu olayların uzantısı Akkoyunlu İmparatorluğu'nun yıkılış sebeplerinden bazısına zemin hazırlamıştır.

Sultan Yakub'un hem halasının oğlu hem de kız kardeşinin eşi olan Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın himayesinde büyümüş ve bizzat onun tarafından Safevîyye postuna oturtulmuştur. Tarîkat liderliğinin yanında askerî kişiliği ile etrafında kuvvetli müridleri bulunan Şeyh Haydar, babası Şeyh Cüneyd'in intikamını almak üzere Şirvanşahlar'a saldırınca Sultan Yakub ile arası bozulmuştur. Hatta Sultan Yakub önceden Şeyh Haydar'ın sahip olduğu güç sebebiyle kendisine başkaldırmayacağına dair Şeyh Haydar'dan söz almıştır. Ama Şirvanşahlar'a

---

[74] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 47.
[75] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 195.
[76] Sümer, "Akkoyunlular", c. 2, s. 270-274.

saldırısında Sultan'ın çizdiği sınırların dışına çıkmıştır. Şirvanşahlar'ın yardım istemesi üzerine Sultan Yakub'un birlikleri tarafından Şeyh Haydar öldürülmüştür. Şeyh Haydar'ın üç oğlu ile hanımı yani Sultan Yakub'un kız kardeşi Fars vilayetine sürülmüş ve İstahr Hisarı'na hapsedilmiştir.[77]

Henüz on beş yaşındayken çıkmış olduğu tahtta[78] on iki yıl kalan Sultan Yakub, yirmili yaşlarını bitiremeden vefat etmiştir. Hükümdarlığı süresince başarılar elde etmiş, sakin ve huzurlu bir dönem geçirmiş olsa da sınırların büyüyeceği herhangi bir mücadelesi olmamıştır. Herhangi bir toprak kaybı da olmaması sebebiyle sınırlar babası Uzun Hasan dönemindeki gibi kalmıştır.[79] Bu yüzden Sultan Yakub dönemi için duraklama dönemi demek yanlış olmayacaktır.

Sultan Yakub'un ölümünden önceki birkaç yılda ciddi veba salgınları ortaya çıkmış ve yayılım had safhaya ulaşmıştır. Öyle ki Akkoyunlular için çok önemli sayılacak aşiret liderlerinden de ölenler olmuş ve bu durum Akkoyunlu Devleti'nin geleceğinin çıkmaza girmesine etki etmiştir. Sultan Yakub'un annesi Selçukşah Begüm ve öz kardeşi Yusuf bu veba sebebiyle ölmüştür. Sultan Yakub'un veba sebebiyle ölmüş olabileceğine dair bilgilerin yanında zehirlenerek öldürülmüş olduğu da kayıtlarda mevcuttur.[80]

Hangi sebeple olursa olsun maalesef çok genç yaşta hayatını kaybeden Sultan Yakub'un oğulları henüz çocuktu. Öz kardeşi Yusuf da kendisinden hemen önce ölmüş, üvey kardeşlerinden tahta çıkan yeni sultanlar da Akkoyunlu İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya muktedir olamamıştır. Bu sebeple Sultan Yakub'un ölümü beraberinde Akkoyunlu'nun sonunu getirmiştir.[81]

---

[77] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 62-77.
[78] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 57.
[79] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 79.
[80] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Sultan Yakûb'un Ölümüne Dair Münazara ve Bazı Değerlendirmeler", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2018, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/549067 (29.04.2021), Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 250-251.
[81] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 197.

1.1.4. Çöküş ve Yıkılış Dönemi

Sultan Yakub'un ardında bıraktığı üç oğlu vardı. Yeni hükümdarın kimin olacağı hususunda Akkoyunlu beylerinin bir kısmı Uzun Hasan'ın hayatta kalan son oğlu yirmi iki yaşındaki Mesih'i kimisi de Sultan Yakub'un oğlu Baysungur'u desteklemiştir. Mesih ile Baysungur arasında çıkan savaşı Baysungur kazanmış, Mesih'i öldürerek hükümdar olmuştur.[82]

Henüz çocuk yaşta ve hasta olan Baysungur'u destekleyen, onun tahta çıkması için bütün gücünü seferber eden Sûfî Halil kazanmış ve Baysungur'u tahta oturtmuş lakin yönetimi kendisi arka planda elinde tutmuştur. Kendisine güçlü muhalefet edebileceğini düşündüğü ya da onu sorgulayabileceğine kanaat getirdiği kimseleri iktidara yakın tutmak istemediği için Sultan Yakub'un yönetimindeki yardımcılarının birçoğunu öldürtmüş ya da mevkilerinden bir hayli uzaklaştırmıştır. Bu duruma şahit olan bayındır valileri ve beyleri kendi akıbetleri için durumun iyi olmayabileceğini düşünmüştür. Çünkü Sûfî Halil ciddi bir tasfiye yapmıştır. Böylece kendi güvenliklerini sağlayabilmek için ona karşı muhalefet hareketi oluşturmaya karar verirler. Uğurlu Muhammed'in oğlu Mahmud Bey'e destek vererek sultanlığını ilan etmesine yardımcı olmuşlardır. Aldığı destek ile Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ın birçok bölgesini kontrolü altına alan Mahmud Bey, Sûfî Halil karşısında başarılı olamamış ve yakalanarak idam edilmiştir.[83] Emirlerin üzerine baskıları daha da arttırıp Azerbaycan valilerini öldüren Sûfî Halil'e bu sefer Diyarbakır Valisi olan Süleyman Bey ve Diyarbakır'ın diğer emirleri birleşerek karşı çıkmıştır.Van sınırında karşılaşan iki ordudan Sûfî Halil'in ordusundaki bazı emirlerin savaş başlamadan taraf değiştirmesi ve Baysungur'u da yanlarında götürmeleri ile Sûfî Halil yenilmiş ve ölmüştür. Bu sefer Baysungur Süleyman Bey tarafından göstermelik olarak tahta oturtulmuş ve Sûfî Halil'in yerine de Süleyman Bey geçmiştir.

Uzun Hasan'ın torunlarından Rüstem Mirza, Eybe Sultan lakabıyla tanınan İbrahim Bey tarafından desteklenerek Baysungur'a karşı çıkması sağlamıştır.

---

[82] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 80.
[83] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 252-253.

Baysungur'un ordusundan taraf değiştirenlerin olması ile Rüstem Mirza'nın ordusuna yenilmiş, tahta Rüstem Mirza geçmiştir. Baysungur damadı olduğu Şirvanşah'a sığınmış, Süleyman Bey de Diyarbakır'a geri dönmüştür. Tebriz'e gelerek tahta oturan Rüstem Mirza, hiçbir itirazla karşılaşmamıştır. Ancak Rüstem Mirza'nın yaşı küçük olduğundan iktidar aslında Eybe Sultan'ın yönetiminde devam etmiştir.

Rüstem Mirza ve Eybe Sultan, Şirvanşahlar'ın desteğini alan Baysungur'a karşı güçlü olabilmek için İstahr Hisarı'nda hapsedilen Şeyh Haydar'ın oğulları İbrahim, Ali ve İsmail'i serbest bıraktırmıştır. Bu haberi alan Safevî tarîkatı taraftarları Ali'nin etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu destekle beraber Baysungur'la savaşmaya giden Eybe Sultan, kimsenin üstünlük sağlayamadığı bir savaştan sonra tekrar başkent Tebriz'e dönmüştür.[84]

Rüstem Mirza'ya beklediği yardımı yapan Şeyh Haydar oğlu Ali, babasının halefi olarak Erdebil'de Safevî tarîkatının başına geçmek üzere Tebriz'den ayrılmıştır. Böylece tarîkat merkezi, yeniden dinî ve siyasî hadiselerin merkezi olmaya başlamıştır. Şeyh Ali'nin mürid ve mensupları Erdebil'e adeta akın etmiştir. Safevî tarîkatının bu derece kuvvetlenmesi Rüstem Mirza'yı rahatsız etmiş, Şeyh Ali'yi Tebriz'e çağırmıştır. Niyeti Şeyh'in müridleri ile iletişimini kesmek iken görünürde Şeyh Ali'ye hürmet göstermiştir. Hatta daha ileriye giderek Safevîler'in tamamen ortadan kaldırılmasına karar vermiştir. Bu bilgi Şeyh Ali'ye ulaşınca, Şeyh gizlice oradan ayrılarak Erdebil'e doğru kaçmaya başlamıştır. Lakin kurtulamayacağı içine doğmuştur. Bu yüzden tacını kardeşi İsmail'e giydirerek onun kendi yerine geçirdiğini beyan etmiştir. Güvendiği müridlerine kardeşini emanet ederek onu sağ selamet Erdebil'e ulaştırmalarını istemiştir. Şeyh Ali, ardından gelen birlik ile çarpışmada başarılı olmuşken atı ile dereye yuvarlanmış ve üzenginin dolaşması ile boğulmuştur. Böylece Safevîler'in yeni lideri Şah İsmail olmuştur. Öldürülmesiyle ilgili çok mücadele verilmiş olsa da hayatta kalmayı başarmış ve küçük yaştan itibaren mücadele etmeyi öğrenmiştir. Bu durum onun ileride Akkoyunlu Devleti yerine yeni bir devlet

[84] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 49-50.

kurmasını, anne tarafından dedesi olan Uzun Hasan'ın bıraktığı mirasın başına geçmesini sağlamıştır.[85]

Rüstem Mirza ve Eybe Sultan Tebriz'e dönmüştür. Lakin bu arada Osmanlı torunu ve damadı olan Uğurlu Muhammed'in oğlu Göde Ahmed'e ulaşan bazı beyler, ancak onun Akkoyunlu Hükümdarı olabileceğine inandıklarını bu yüzden de kendisine davet çağrısında bulunduklarını haber vermiştir. Göde Ahmed Osmanlı'nın da destek kuvvetlerini alarak Akkoyunlu topraklarına gelmiştir. Rüstem Bey ve Eybe Sultan, Göde Ahmed'e karşı Tebriz'den yürüyüşe başlamışken Eybe Sultan Göde Ahmed'in tarafına geçmiştir. Ordusunda çözülmeler olan Rüstem Bey kaçmak zorunda kalmıştır. Tebriz'de adına hutbe okutulan Göde Ahmed, Akkoyunlu Devleti'nin yeni hükümdarı olmuştur. Bulduğu bazı destek kuvvetleri ile tahtını yeniden almak isteyen Rüstem Bey başarılı olamayarak idam edilmiştir. Göde Ahmed iktidarı alarak hükmetmeye başladığında, Akkoyunlu yönetimindeki kişiler onun Osmanlı yönetim sistemini uygulamayı hedefleyen adımlar attığını fark etmiştir. Saraydaki beylerin taşra üzerindeki etkilerini kırmaya ve kimi önemli isimleri öldürmeye başlayınca Eybe Sultan'ın da içinde bulunduğu beyler toplanarak Göde Ahmed'e karşı başkaldırmıştır. Göde Ahmed büyük bir ordu hazırlayarak durumu engellemek istese de başarısız olmuş ve hayatını kaybetmiştir.[86] Göde Ahmed'in ölümü ile Akkoyunlu Devleti artık parçalanmanın eşiğine ulaşmıştır.

Göde Ahmed'in öldürülmesinde büyük rolü olan Eybe Sultan, Akkoyunlu Devleti'nin en güçlü beylerinden biri olma konumunu korumuştur. Rüstem Mirza zamanında yaptığı gibi şehzadelerden birini tahta oturtarak onun gölgesi ardında devleti yönetmeye devam etmiştir. Bu yüzden Sultan Yakub'un oğlu Murad ile iletişime geçerek onu Akkoyunlu hükümdarı yapmak için faaliyete başlamıştır. Murad o sırada Şirvanlılar'ın yanında yer aldığından bu teklif üzerine Şirvanlılar'ın destek kuvvetlerini de alarak gelmiştir. Bu durumu beğenmeyen Eybe Sultan, Şirvanlılar'ın kuvvetlerini dağıtıp Murad'ı hapsetmiştir. Sultan Yakub'un veba ile ölen kardeşi

[85] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 80-86.
[86] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 260-261.

Yusuf'un oğlu Elvend'i tahta oturtmayı planlamış ve uygulamaya geçirmiştir. Eybe Sultan'ın kardeşleri onun gibi tahta şehzadelerden birini oturtarak kendi güçlerini konuşturmak istedikleri için Elvend'in öz kardeşi Muhammedî'ye destek vererek onu hükümdar ilan etmişlerdir. Ele geçirdikleri toprak sayısını gittikçe arttırmış ve İsfahan'ı geçici olarak başkent ilan etmişlerdir. İki tarafın güçlerini büyütüp asıl hükümdar olmaya çalışması işleri iyice çıkmaza sokmuş ve aralarında gerçekleşen savaşta Eybe Sultan öldürülmüştür. Akkoyunlu Devleti'nin tümüne hükmedebileceği düşünülen son kişi de ölmüştür. Muhammedî'nin zaferi kısa sürmüş ve taht kavgaları had safhaya ulaşmıştır. Elvend, Muhammedî ve Murad arasındaki güç yarışında, Murad'a karşı yenilerek hayatını kaybeden Muhammedî olmuştur. Murad ile Elvend'in hesaplaşması da kaçınılmazdır.[87]

Her ikisinin de yanında yer alan beyler ve hazırlamış oldukları ordular karşı karşıya gelmişken Hayrullah Baba adındaki bir dervişin araya girmesi ile barış sağlanmış ve Akkoyunlu toprakları Elvend ile Murad arasında pay edilmiş, Akkoyunlu Devleti resmen ikiye bölünmüştür.[88]

Safevî tarîkatı lideri Şah İsmail, kendisine taassup derecesinde bağlı olan müridleriyle, bütün İran ve Mezopotamya'da hüküm süreceği[89] devletinin temellerini atmaya başlamıştır. Şirvanlılar'ı yenerek buraya yerleşen Şah İsmail'e karşı kuvvet gönderen Elvend, Safevî ordusuna karşı yenilmiştir. Tebriz'in yolları da Şah İsmail'e açılmıştır.[90] Hız kesmeden ilerleyen Şah İsmail'in karşısından çekilmek zorunda kalan Elvend'in ardından Murad'ın ordusu da Safevîler'e karşı yenilmiştir. Böylece Akkoyunlu Devleti resmen yıkılmış, Akkoyunlu'ya bağlı bayındırlar da Safevîler, Timurlular ve Osmanlılar'ın himayelerinde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.[91]

---

[87] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 263-264.
[88] Subhana Abbaslı, "**Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türkmen Hanedanları: "Akkoyunlular Ve Karakoyunlular"**", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019), s. 15.
[89] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 86.
[90] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 265-267.
[91] Ak, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, s. 64.

1.2. AKKOYUNLU DEVLETİ'NİN KURULDUĞU COĞRAFYANIN GENEL DURUMU

1.2.1. Siyasî Durum

Anadolu toprakları, 1077 tarihinden itibaren Anadolu Selçukluları'nın hakimiyetindeydi. Lakin 1243 tarihinden sonra Moğolların bir kolu olan İlhanlılar'a bağlı olarak hüküm sürmek zorunda kalmıştır. XIII. yüzyılın sonlarından,[92] XIV. yüzyılın başlarına doğru Anadolu'da ıkta sistemi ile Anadolu Selçukluları'na bağlı olarak yaşayan Türkmen beylikleri,[93] Moğol baskısının zayıflaması ile Anadolu Selçukluları'nın hakimiyetinden yavaş yavaş koparak bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Tarihte Anadolu Beylikleri olarak anılacak olan bu beylikler, Anadolu Selçukluları'nın bir zamanlar hakimiyetini sürdürdükleri topraklarda[94] aşiret liderleri tarafından kurulmuş ve Selçuklular'ın devlet yapısını örnek alarak onlardan daha ufak yönetim alanı oluşturmuştur.[95]

XV. yüzyıla kadar çeşitli beylikler kurmuş ve birbirlerine üstünlük sağlayabilmek, hâkim oldukları toprakları genişletmek adına sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur. Uzun süren bu mücadelelerin sonucunda Anadolu'nun batı kısmında Osmanlılar'ın büyüyüp devletleştiğini, Anadolu'nun doğu kısımlarında ise Akkoyunlular'ın aynı başarıyı göstererek devlet sınırlarını Irak, İran ve Azerbaycan'a kadar genişlettiklerini, iki beyliğin de zaman içerisinde imparatorluk derecesine yükseldiklerini görüyoruz. Daha sonra Akkoyunlular'ı da gerisinde bırakarak en büyük sınırlara ulaşabilen Türkmen beyliği Osmanlılar olmuştur. Nitekim Akkoyunlu Devleti'nin hüküm sürdüğü tarihlerde Anadolu topraklarının siyasî durumunun, daimî bir mücadeleye sahne olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türkmen boyları/beylikleri yerleştikleri kent ve köylerin çehresini etnik ve dinî açıdan önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişime

---

[92] Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, c. 3, s. 138-139.
[93] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s.199.
[94] Merçil, "Anadolu Beylikleri", c. 3, s. 138-139.
[95] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 199.

etki eden en büyük etmenlerden biri yarı göçebe hayat tarzının benimseniyor olmasıdır. Bu boylar, tıpkı Orta Asya'daki ataları misali, reisleri aynı zamanda şaman olan Türk boyları gibi çoğu hem dinî hem siyasî reis olan dolayısıyla dinî-mistik nitelikteki şahsiyetler etrafında toplanıyor, bu kişilerin etki alanı içerisinde yönetiliyorlardı. Türkmen boyları kendilerini yöneten kişilerin adlarıyla anılırlar hatta yerleşik hayata geçtiklerinde kurdukları köylerin isimlerinde de yöneticilerinin adları yer alırdı.[96]

Aynı zamanda bu dönemde büyüyerek devlet niteliğine ulaşan beyliklerde, devlet teşkilatlanmasına baktığımızda, hüküm sürdükleri topraklar bir aileye ait kabul edilirdi. Bu sebeple devlet, o ailenin büyüğü tarafından yönetilirdi. Bu kişiye Ulu Bey ya da Sultan-ı Azam gibi unvanlar ile hitap edilir, hükümdar olduğunda adına hutbeler okutulurdu. Bu tarzın bütün Anadolu'da XVI. yüzyılın sonuna kadar uygulandığı görülür. Hükümdar devletin merkezi kabul edilen şehirde ikamet eder ve devletin umûmî işlerinin tertibi ve tanzimi için kurulan büyük divan burada bulunurdu. Diğer vilayetlerdeki yönetim için şehzadeler veya hanedan üyelerinden görevlendirilenler yer alır, merkez divanın küçüğü niteliğinde divanlar buralarda da kurulurdu.[97]

Güçlü olan beyliklerin güçsüz olan beylikleri toprağına katacağı bir ortamda, hükümeti elinde bulunduran Ulu Beyler, yönetimi altındaki aşiret liderlerinin, beylerin ve halkın desteğinin kazanılmasının öneminin farkındaydılar. Dini şahsiyetteki kişilerin halkları tarafından gördükleri kıymeti, sözlerinin tesir alanını bilmeleri sebebiyle âlim ve şeyhlere kıymet vererek onların desteklerini daima almaya çalışmış ve onları yanlarında bulundurmuşlardır. Bu bağlamda tekke/zâviye, medrese, kütüphane, cami/mescid, ribat, hankah gibi yapıların toplumu şekillendirmekteki rolünü göz ardı etmeyerek bu yapıların inşasına büyük önem vermişlerdir. Hükümdarlar bu kültür içerisinde yetiştiklerinden dinî şahsiyetlere daima kıymet

---

[96] Kate Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, Ali Özdamar (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 434-435.

[97] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 199-200.

vermiş, aynı zamanda onlara sevgi beslediklerinden yakın ilişkiler kurmak arzusunda bulunmuşlardır.

Toplumda yarı göçebe hayat tarzı benimsendiğinden yönetimin kolaylaşması, toplum/halk ile yönetim arasındaki bağlantının sağlıklı kurulabilmesi oldukça önemliydi. Bu hususlarda dinî şahsiyetler oldukça kritik bir noktada durarak toplumun sıhhati için önemli görevler üstlenmişlerdir.[98] Dinî faaliyet içerisinde olan insanlar, mutasavvıf ve şeyhler hükümdarlar tarafından ihtimam gösterilen kişiler olmuş ve yönetimden yargı sistemine, eğitimden sanata, ekonomiden askerî faaliyetlere kadar toplumun her alanında etkin olmuşlardır. Böylece Akkoyunlu Devleti başta olmak üzere çağdaşı olan Anadolu devlet ve beyliklerinde tasavvufî yapılanmaların sayılarının çok olduğunu, toplumun dinî yapılar ve faaliyetler çevresinde şekillendiğini görmekteyiz.

Bu çağda her ne kadar savaşların ve çekişmelerin sayısı çok olsa da ilim ve âlimlere verilen değer sayesinde ilmî faaliyetler daima destek bulmuş, önemli eserler yazılmış, ilmî ilerlemeler hep devam etmiştir.[99]

1.2.2. Tasavvufî Durum

Tasavvuf en geniş anlamıyla, her dinin veya her felsefi düşüncenin ideale yöneliş esasını ifade eder. Daha özel anlamda baktığımızda ise; söz ile ifade edilenlerin fiiliyata dökülmüş hali olan tasavvufun, İslâm dininin ihtiva ettiği bilgi sisteminin kâlden hâle yani amele dönüşüdür.[100]

Tasavvufta önemli olan İslâmî esaslara uygun bir hayat yaşamak[101] olmakla beraber güzel ahlakı tanımak ve bu ahlakı hayatına tahakkuk ettirmek oldukça önemlidir.[102] Hz. Hüseyin'in torunu olan Hz. Muhammed Bakır'ın "Tasavvuf (iyi ve güzel ahlak ve) huydur, huy bakımından senden fazla olan tasavvuf bakımından da

---

[98] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 25.
[99] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 210-212.
[100] Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İfav Yayınları, İstanbul 2017, s. 29.
[101] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 31.
[102] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 55.

fazladır.” sözünden anlaşılacağı üzere ehli tasavvuf güzel ahlakı öncelemiştir. Bu ahlakı hem halka karşı hem de Hakk’a karşı olmak üzere iki çeşit olarak görmüştür. Halka karşı iyi huylu davranıp, onlardan gelen sıkıntı ve ağırlığı da Hakk’ın kazasına razı olmak cihetinde kabul ederek[103] daima sabırlı ve şükürdar davranmaya özen göstermişlerdir. Bu sebeple tasavvufun içtimaî hayatımızdaki rolü oldukça büyüktür.[104]

Toplum içerisinde din uğrunda fedakârlık ve hizmet gibi hasletler ancak dinî duygularına oldukça bağlı kimselerde bulunabilir. Bu yoğun duygudan mahrum olanlar ise bencilliklerini tatmin etmekten ibaret kalırlar.[105] İçtimaî hayatın en önemli yönü birlik ve bütünlüğün sağlanmasıdır. Bu da ancak birbirini seven insanlar arasında gerçekleşebilir. Birbirini sevmeyen, birbirinin aleyhinde çalışan insanlara baktığımızda bu davranışlarının temelinde dünya ile ilgili birtakım meselelerinin bulunduğunu görürüz. Oysa ehli tasavvufun yukarıda da belirttiğimiz üzere Hakk’ın kazasına razı olmak esasları olduğu için dünyadan bir alıp veremedikleri yoktur. Birbirlerini rahatsız edecek bu tarz kavga ve nefrete sebep olacak şeylerden uzak yaşamışlardır. Hatta tasavvufun içtimaî ve bireysel hayata tesirlerinden en dikkat çekici olanı kitlelerin İslamlaşmasındaki etkin rolü olduğunu söyleyebiliriz. Zira Anadolu'da büyük oranda İslamlaşma, tasavvuf ehli dervişlerin faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir.[106] Moğol istilası sırasında kaçmak zorunda kalan pek çok şeyh ve mürid de Anadolu'ya yerleşmiştir.[107]

Bu gelişmelere baktığımızda tasavvufun VIII. yy Anadolu topraklarında neredeyse bütün Müslüman kesimleri içerisine aldığını, adeta İslâm'ı tek başına temsil eden bir konumda bulunduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Hatta “Anadolu'da İslâm demek, tasavvuf demektir.” diyebiliriz.[108] Tasavvufun etki alanının genişliğini şu sözlerden anlayabiliriz: “Toplumun her kesimine hitap eden tasavvuf, hem iktisadi

---

[103] Hücvirî, **Hakikat Bilgisi: Keşfu’l-Mahcûb**, Süleyman Uludağ (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 101.
[104] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 299.
[105] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 31-32.
[106] Mustafa Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 278-279.
[107] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 300.
[108] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071- 1453: Bizans’tan Türkiye’ye**, s. 457.

hem de içtimaî rahatlık zamanlarında rehavet ve gevşeklikleri engelleyerek zindeliği devam ettirmiş, hem de istila, işgal ve zulüm dolu zor dönemlerin kargaşa ve bunalımları arasında daralmış gönüllere ulvi pencereler açarak nefes aldırmış; yaralı gönüllere merhem, yorgun dimağlara teselli ve kurak ruhlara Kevser olmuştur. O, bir yandan güzel ahlak ve ibadette zirveleşenlere tevazu ve mahviyet telkin eder gurur, kibir ve ucuptan muhafazasını sağlamış, bir yandan da günah çukurlarında boğulan kullara engin bir af, müsamaha, merhamet ve rahmet gibi can simitleri uzatmıştır. Nitekim Moğol istilalarından sonra bütün bir Anadolu'yu saran kargaşanın ortaya çıkardığı huzursuzluk ve ızdırapları teskin ve teselli edici olarak o devirde tasavvufî cereyanların kuvvet kazandığı ve pek çok büyük mutasavvıfın da zuhur etmiş olduğu tarihi bir gerçektir."[109]

Tasavvuf tarihi kronolojisi açısından baktığımızda ise, VIII. yüzyılın ve sonrasının değerli ilim ve fikir adamlarının, mutasavvıfların yetiştiği bir dönem olduğunu, tasavvufun hal ilmi olmakla beraber yazılı eserler muvacehesinde talim edilen bir ilim haline geldiğini görüyoruz. Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin, İbnü'l-Arabî'nin Fusûs'unun, İbn Farıd'ın Divan'ının, Konevi'nin Fükuk'unun, Fahreddin Irakî'nin Lemeat'ının büyük ilgiyle okunup bu kıymetli tasavvufî-irfanî eserlerin tesirlerinin yaşandığı bir dönem idi. Tarîkatların müesseseleştiği bu dönemde, hankahların ve tekkelerin/dergâhların küçük yerleşim yerleri ve köylerde dahi bulunacak derecede yaygınlaştığını görmekteyiz.[110]

Tasavvufun bir marifet[111] hareketi olması insanın mutlak hakikate ulaşabileceğini, bu hakikatin kendisine verilebileceğini ifade etmektedir.[112] Bu bağlamda var olan tüm bilgi araçları vahye ve peygambere ittibadan ayrılmamayı

---

[109] Osman Nuri Topbaş, **İmândan İhsâna Tasavvuf**, Erkam Yayınları, İstanbul 2011, s. 8.

[110] Hasan Kâmil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 132.

[111] Arifler nezdinde Allah'ı tanımak olan marifet, kişinin kalbinin Hak ile hayat bulmasını sağlar. Bu sebeple herkesin değeri marifeti oranında olup, marifeti olmayanın değeri de olmamaktadır.; Seyyid Cafer Seccâdî, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Hakkı Uygur (Çev.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 306-307.

[112] İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye: Nübüvvet Kandilinden Yansımalar**, Ekrem Demirli (Çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 23.

önceledi̇ğinden[113] her dönem ilgi odağı olmuştur. Bu dönemde yaşadığını ifade ettiğimiz kıymetli mutasavvıfların oluşturdukları düşünce okulları sadece o zamanla sınırlı kalmayarak günümüzde dahi etkisini devam ettirmektedir. İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın, sûfî düşünce geleneği doğrultusunda gizli hazine kabul edilen Hakk'ın sayısız sıfat ve isimlerindeki kemâlatın zuhura geliş sürecini varoluş olarak görmeleri[114] ve bunun izahatıyla ilgili konulara eserlerinde yer vermeleri dünya çapında çalışmalara konu olmalarını sağlamıştır. Tesir alanları Müslümanlarla sınırlı kalmamıştır. Mevlânâ'nın meclisinde Gürcü, keşiş ve Hristiyan kişilerin de var olduğu bilinmektedir.[115]

Tasavvufun nüfuz alanının büyüklüğünü, İslâm dünyasının hemen hemen her yerinde halk arasında evliya öğretilerinin ve menkıbelerinin çokça bulunmasından, bu durumun toplum içerisinde İslâmî İlimlere göre daha yaygın olmasından anlayabiliriz. Nitekim çoğu İslâm ülkesinde, neredeyse her kent ve köyde bir veya bir kaç evliya türbesinin mevcudiyeti dikkat çekici bir olgudur. Bu durumun, bugüne kadar Anadolu'nun istisnasız bütün kent ve köylerinde sürmüş olduğunu biliyoruz. Bazı yerleşim yerleri orada vefat eden ünlü evliyaların türbeleri ile adeta özdeşleşmiştir. Bu durum, Anadolu'daki yerleşim yerlerinin tipik özelliği haline gelmiştir. Türbelerin önemli bir kısmı Anadolu'daki ilk Müslüman yerleşim yerlerini gösteriyor oluşlarıyla tarihsel olarak önem taşımaktadır.[116]

XIV.- XV. yüzyıllara gelindiğinde tasavvuf, Akkoyunlu Devleti ve çağdaşları nezdinde hem devlet ricali hem de sosyal hayatta belli bir konuma ulaşmış bulunuyordu. Tasavvuf ve tarîkatların en nüfuzlu döneminin yaşandığı asırlar olarak[117] dervişlerin özverili çalışmalarının topluma olumlu yansımaları, savaşlar sırasında orduya sağladıkları önemli destekler hükümdar tarafından fark edilmekteydi. Bu

---

[113] İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye: Nübüvvet Kandilinden Yansımalar**, s. 21.
[114] Osman Nuri Küçük, **Fusûsu'l-Hikem Ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil**, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 25.
[115] Franklin Lewis, **Mevlânâ: Gemiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 341.
[116] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071- 1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 464.
[117] Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 132.

durum sayesinde tasavvuf ehli kişiler yeni imar edilen yerleşim yerlerine bizzat hükümdarlar tarafından yerleştirilmiştir.[118]

Anadolu'da beyliklerin henüz düzenli ve istikrarlı orduları yokken güvenliği sağlamak ve sınırları korumak vazifelerini yapabildikleri kadarıyla cami, tekke, ribatlar aracılığı ile yürütmüşlerdir.[119] İçlerinde bizzat seferlere katılanların olduğu tasavvuf ehli dervişlerin, hudut boylarında kurdukları tekkeleri seferler sırasında orduların harekatını önemli ölçüde kolaylaştırmaktaydı.[120] Hatta cihat sırasında düşmandan gelecek tehlikelere karşı içindekileri korumak amacıyla yapılan her türlü kale ve benzeri yerler olan ribatlarda, düşmanı gözetlemek amacıyla nöbet tutmak ve olası tehlikelerde düşmanı bertaraf etmek, nefisle cihat etmek gibi sayılmıştır.[121] Ayrıca seferler sırasında ordunun moralini yükseltmek, manevî güçlerini arttırmak için sohbet eden şeyhlerin askerle yakın teması sonucu birçok asker tarîkatlara intisab etmiştir.[122]

Anadolu kentlerini diğer Müslüman ülke ve kentlerinden farklı kılan başka bir yön de XIII.- XV. yüzyılları arasında 'Ahîlik' denilen ve tasavvufî yönü bulunan korporatif teşekküllerin bulunmasıdır. Ahîlik, Anadolu kentlerinde mevcut esnafı örgütleyen, İslâmî ve tasavvufî bir nitelik taşıması özelliğiyle Müslüman esnafı bünyesinde barındırmıştır.[123] Bir tarîkat sistemi olan Ahîlik sayesinde merkezî hükümet, esnafın denetimini bağlı oldukları şeyh veya kahyalar sayesinde kolaylıkla yapabilmiştir.[124]

Anadolu sûfîleri tarîkatları tebliğ ve irşad için bir vasıta olarak gördüklerinden,[125] çeşitli tarîkatlara sevgi duyan padişah ve devlet adamlarının onlar

---

[118] Kadir Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 272.
[119] Mustafa Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 126.
[120] Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 272.
[121] Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, **Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-Maârif**, Dilaver Selvi (Çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2016, s. 145-146.
[122] Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 274.
[123] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 441.
[124] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 97.
[125] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 312.

adına tekke yaptırmalarına müsaade etmiştir. Birçok tekke ve zaviyeler kurulmuştur.[126] Dönemin edebî eserlerinin önemli bir kısmının tasavvuf alanında yazılmıştır.[127]

Tasavvuf ehline verilen kıymete dair bilgilere İbn Battûta'nın Seyahatnâmesi'nde de rastlanmaktadır. Seyahatnâmede; hükümdarın bulunduğu bir şölende, şehrin ileri gelenlerinin, ordunun yüksek rütbeli subaylarının yanında bilginlerin ve şeyhlerin davetli olduğuna da rastlamaktayız.[128] Bu ilgi ve alaka zamanla şeyhler ile yöneticiler arasında akrabalık bağlarının meydana gelmesini sağlamıştır.[129] Böylece Anadolu topraklarında, esnaf, sanatkar, yönetici, tüccar, ilim adamı, asker gibi toplumun her kesiminden insan dergâhlardan/tekkelerden aldıkları ruh ile işlerini icra etmiştir.[130] Bu sayede oluşan tasavvuf kültürü yediden yetmişe herkesin hayatında yer almış, toplumun her yerinde ve kesiminde savâmi'[131] ehline rastlamak çok olası bir hal alarak Anadolu topraklarının kimliğinin en temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur.

1.2.3. Tekkelerin Toplumsal ve Eğitim Açısından Durumu

İslâm dininde ilim ve eğitim oldukça önemli bir konudur. Allah, Kur'an-ı Kerim'in indirilen ilk ayetinden[132] başlayarak pek çok ayet ile ilmin önemine vurguda bulunmuştur. Hz. Muhammed (sav) pek çok hadisi ile ilim ve eğitim konusuna değinmiş, örnek yaşayışıyla konunun ehemmiyetini bizzat göstermiştir. Nitekim ilim talep etmek ve öğrenmek, her Müslümana farz niteliğindedir.[133]

---

[126] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 304.
[127] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 480-481.
[128] Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, Cilt I, A. Sait Aykut (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 424.
[129] Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 273.
[130] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 278.
[131] Halvethane, zâviyeler, zikirhaneler.; Abdurrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, Ekrem Demirli (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 335.
[132] "اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ" "Yaratan Rabbinin adıyla oku!"; **Kur'an-ı Kerim**, Alak Suresi, 96/1
[133] Mustafa Ergün, **Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. yüzyıl ortalarına kadar)**, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 3-6.

Hz. Muhammed'in (sav) devrinde Mescid-i Nebevî, ibadetlerin toplu yapıldığı yer olmakla beraber, hem bütün din ve devlet teşkilâtının merkezi hem de ilmî derslerin, fikrî münakaşa ve tartışmaların yapıldığı yerdi. Gelen siyasî misafirler orada karşılanır, ağırlanır ve kimsesizler yine aynı mescidde yatılı olarak kalırdı.[134]

Mescid-i Nebevî'nin ilim öğrenmek isteyenlerin yatılı olarak dahi kalabildikleri bir mekan olması, İslâm tarihinde Ashâb-ı Suffe olarak bilinen topluluğun Hz. Muhammed'den (sav) burada ilim öğreniyor olmaları, sonraki devirlerde Müslümanlara örnek olmuş, gelenek haline dönüşmüştür. Nitekim mescid ilk İslâm toplumlarından başlayarak günümüze kadar bir eğitim merkezi olarak önemini korumuştur.[135] Lakin Mescid-i Nebevî'nin tek çatı altında hem cami hem medrese hem de tekke fonksiyonlarını icra ediyor olmasına rağmen sonraki asırlarda her biri bağımsız kurumlarda icra edilen birer yapıya bürünmüştür.[136] İlim talebeleri camide kalabildikleri gibi bazı yerlerde caminin yanında yapılmış olan hücrelerde kalmıştır. Cami çevresinde gelişen yüksek eğitim sayesinde, İslâm toplumu siyasî ve ilmî olarak çok hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Bu sayede Müslüman toplumlar yaşadıkları çağın en önemli eğitim ve öğretim yurdu özelliğini taşımıştır.[137] Zira İslâm dünyasının her yerine yayılmış olan cami ve mescidlerin birer okul işlevini görmesi, eğitsel faaliyetin hayret verecek boyutlara ulaştığını göstermiştir.[138]

İslâmiyet'in ilk asırlardan itibaren yayılışının hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasının en önemli etkenlerinden biri şüphesiz ki mescid ve cami merkezli bu eğitim faaliyetleri olmuştur.[139] Böylece Hz. Muhammed (sav) ile başlayan İslâm eğitimi, oldukça cesur bir gelişme göstermiştir. Bütün bilimleri eğitim çalışmalarına dahil etmekle beraber temkinli davranmayı ihmal etmemiş, amaçlarını zedeleyici bir durum

---

[134] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 150.
[135] İrfan Aladağ, "Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Devrinde Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", **Akademik Matbuat**, 2018, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/589046(29.04.2021), s. 3.
[136] Mustafa Kara, "Tekke", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, c. 40, s. 368-370.
[137] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 3.
[138] Selami Sönmez, "**Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri**", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992), s. 84.
[139] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 3.

fark ettiğinde gerekli müdahaleyi göstermiştir. Eğitimin evrensel gelişimine birçok metotla yeni bir dinamizm getirmiş ve ufukları genişletmiştir.[140] Tüm bu işlevlerine devam eden camiler, tarih boyunca Müslüman coğrafyasındaki kentlerin fiziksel yapılanmasında en belirleyici birim olmuştur. Zaman içerisinde işlevlerine göre bağımsız kurumlar şeklinde görevlerini icra etmeye başladıklarını ifade ettiğimiz mekanlar, Anadolu'nun kentlerinde ve köylerinde vazgeçilmez dinî-sosyal kurumlar olmuştur. İnşa edildiği yerin büyüklüğüne ve fonksiyonlarındaki çeşitliliğe göre zâviye, tekke, dergâh, âsitane, hankah gibi isimler alan tasavvufî kurumlardır.[141] Bu tasavvufî kurumlar, Anadolu'nun İslâmî bir kimliğe bürünmesinde, yerine ve zamanına göre en az cami ve mescidler kadar önemli roller üstlenmiştir.[142]

Anadolu'nun, Moğol valilerinin emir ve tehditlerine karşı gelmelerini, cesurca savaşabilmelerini sağlayan kuvvet ve kahramanlık şüphesiz dinî hislerden gelmiştir. Çoğunlukla tasavvufî şekiller altında ortaya çıkan bu dinî hissiyat, Anadolu halkını pasif bir şekilde tekkelere veya mescidlere kapayarak içtimaî bünyeyi felce uğratacak bir şekilde değildi. Aksine savaşçı ve cesur olup dinî hayatını idare eden önderleri ile beraber cihad eden dervişler yetiştirerek toplum içerisinde aktif olarak bulunan bireyler meydana getirmekteydi.[143] Bu asırlarda tekke şeyhi ile müderrisi, derviş ile gaziyi, mürid ile muallimi birbirinden ayırmak ve ayrı düşünmek oldukça zordur. Çünkü o devrin âlimleri ile zahidleri, abidleri ile gazileri genel olarak aynı kişilerdir.[144]

Anadolu'nun fethi sırasında tekke ve tarîkat mensupları, birlik halinde olmayan halkı aynı idealler etrafında toplayabilmiştir. Bu durum aynı zamanda merkezi otoritenin işini kolaylaştırmıştır.[145] Örneğin, Anadolu'da en büyük hakimiyet alanına sahip olacak Osmanlı sultanları Sünnîlik siyasetini sürdürüyor olsalar dahi Kalenderîler, Haydarîler, Vefâîler, Bektaşîler, Safevî ve benzeri tarîkatlarla iyi geçinmiş, onlara pek çok vakıflar bağışlamış ve Balkan Fetihlerinde de onların

[140] Ergün, **Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. yüzyıl ortalarına kadar)**, s. 7.
[141] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 445.
[142] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 446.
[143] Franz Babinger ve Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, Ragıp Hulusi (Çev.) ve Mehmet Kanar (Haz.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 63.
[144] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 152.
[145] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 6.

desteklerinden çokça yararlanmıştır.[146] Yüzyıllar boyunca Anadolu halkının dinî, içtimaî ve fikrî hayatını yoğuran, şekillendiren tekke ve zâviyeler, gayrimüslim halkın da memlekette Müslüman ahali ile huzur içinde anlaşarak yaşamasını kolaylaştırmıştır.[147]

İhtidaların özellikle halk kitleleri ve din adamları arasında vuku bulanlarının, büyük oranda tasavvuf tarîkatları aracılığıyla olduğu görülmektedir. Medreselerin bu konudaki tesirine dair herhangi bir kayda neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Bu hususta en zengin verilere evliya menâkıbnâmelerinde rastlanmaktadır. Bunlarda var olan bilgiler, fazlaca mübalağa içeriyor olsalar da tamamen yok sayılacak bilgiler değildir.[148]

Tekkeler inanış ve görüşleri ne olursa olsun bütün insanları kucaklamıştır. Hem gayrimüslimlere hem de Müslümanlar içerisinde mezhebi, meşrebi, siyasî görüşü tamamen farklı olan kişilere kapılarını sonuna kadar açmış, kabul etmiştir.[149] Tekkeler bağlı oldukları tarîkatların niteliklerine göre belli ölçüde farklılıklar gösterseler de mahiyet olarak aynıdırlar.[150] Ayrı mezheplere ve ırklara mensup İslâm ülkelerinde kurulan tekkeler, yaygın biçimde faaliyet gösterip ayrı mezheplere mensup müridlerin aynı tarîkatın mürşidine bağlanmalarını da sağlamıştır.[151] Tüm bu veriler bizlere tekke ve zâviyelerin kendi dönemlerinin psikiyatri, psikanaliz ve rehabilitasyon merkezi olduklarını göstermektedir.[152] Ki tarih boyunca gelmiş geçmiş bütün medeniyetler, nefs sağlığı/ruhsal sağlığı ile din ve manevîyatı ayrılmaz bir bütün olarak görmüştür.[153]

---

[146] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071- 1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 450.
[147] Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", **Vakıflar Dergisi**, 1978, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202982 (29.04.2021), s. 268.
[148] Ahmet Yaşar Ocak, "Bâzı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", **Osmanlı Araştırmaları II**, 1981, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112815 (29.04.2021), s. 35.
[149] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 141.
[150] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 446.
[151] Kara, "Tekke", c. 40, s. 368-370.
[152] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 8, Mustafa Merter, **Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi Ve Rüyaların Dili**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014, s. 558.
[153] Mustafa Merter, **Dokuz Yüz Katlık İnsan: Tasavvuf ve Benötesi Psikoloji (Transpersonal Psikoloji)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013, s. 413, Merter, **Psikolojinin Üçüncü Boyutu…**, s. 557.

Birleştiricilik gücü oldukça fazla olan tasavvuf kurumlarının, hükümdarların pek çok hususta yardımlarını aldıkları birer kurum olmuştur. Esas itibari ile herhangi bir tarîkata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları,[154] tarîkatların zikir ve ibadetlerini yerine getirdikleri yer olması dışında,[155] devletin iskân politikasında çok önemli bir rol oynamıştır.[156]

Anadolu'nun pek çok yerinde ilk yerleşme merkezleri tekke/zâviyeler civarında gelişip büyümüştür.[157] Zâviyelerin pek çoğunun yanında türbenin bulunması[158] tekke merkezli yaşam alanının devamını sağlamıştır. Tarîkat kurucusunun türbesinin bulunduğu tekkeler de genellikle o tarîkatın merkez tekkesi olarak kabul edilmiştir.[159] Gerek kentlerde kurulanlar zâviyeler gerek sınır boylarında ve boş durumda olan toprak üzerinde kurulan zâviyeler,[160] sosyal yardım müessesesi görevi görmüş, aynı zamanda bir imar ve iskân vasıtası, emniyetin temini bakımından önemli kuruluşlar olmuştur. Tekkeler başlangıçta basit bir mekandan ibaret iken zaman içerisinde büyüyerek insanların sadece ruhî ihtiyaçlarının değil yeme-içme, barınma, konaklama, güvenlik gibi pek çok gereksinimlerini de karşılayabilecek kurumlara dönüşmüştür.[161]

Tekkelerde bulunan tasavvuf ehli dervişler, iş güç yapmayan, dilencilikle geçinen kimseler değil, aksine son derece yiğit, okumuş ve kendi hayatını kendi yaptığı iş ile idâme eden kimselerdi. Aralarında tüccar, zanaat erbabı, askeri yetkili, âlim ve şeyhler bulunmaktaydı. Ordulardan önce bu dervişler gittikleri yerleri fedakâr ve yardımsever davranış ve tutumları ile manen fethetmiş olmaktaydılar.[162] Kırsal kesimlerdeki zâviyelerde bulunan dervişler gündüzleri ziraat, hayvan yetiştirme gibi

---

[154] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 4.
[155] Sönmez, "**Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri**", s. 85.
[156] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 118.
[157] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 4.
[158] Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Süleymaniye Camii Ve İmareti Muhasebesi (1585 - 1586)**, Coşkun Çakır (Haz.), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 67.
[159] Kara, "Tekke", c. 40, s. 368-370.
[160] Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri…**, s.30.
[161] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 5-6.
[162] Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri…**, s. 30.

faaliyetlerle uğraşmakta, akşamları sema ayinleri ve zikir meclisleri düzenlemekteydiler.[163]

Tekke ve zâviyeler aslı itibariyle içinde çeşitli tarîkatlara mensup sûfîlerin ikamet ettiği binalar olmakla beraber, yolcu olan herkesin ücret ödemeksizin kalabildikleri mekanlardı.[164] İbn Battûta'nın Seyahatnâmesi'nde ifade ettiğine göre Anadolu'nun her yanınca çokça tekke ve zâviyelerin rastlamış, yolculuğu süresince bu tekkelerde konaklamıştır.[165]

Tekkeler daha çok kurucu şeyhlerin istediği mekanlarda inşa edilirdi ama yukarıda belirttiğimiz gibi devletin iskân politikasına uygun olarak da kuruldukları olmuş, devlet tarafından da vakıflar tarafından da desteklenmiştir. Böyle bir görevle tesis edilen tekkeler tasavvuf eğitiminin yanı sıra özellikle güvenlik ve ticaret gibi konularda hizmet vermiş, şeyh tarafından tasavvuf esaslarına göre yönetilmişlerdir.

Bir kısım tekke vakfiyelerinde tekke şeyhinin aynı zamanda müderris olmasının şartının bulunuyor olması, bazen tekkelerin medrese görevini üstlenebildiğini göstermektedir.[166] İlmi hayattaki ilerlemenin en önemli unsurunu oluşturan medreselerin ayrı birer yapı olarak kurulmasının yanı sıra, tekke ile medrese münasebetlerinde iş, düşünce ve fikir beraberliğinden öte mekan birliğinin bulunduğunu anlıyoruz. Tekke ve zâviyelerde, hankah ve ribatlarda hem ihtiyaç sahiplerinin yemek ve yatak gereksinimleri karşılanmış hem de medreselerde ilmî çalışmalara katılan talebe ve ilim adamlarına hizmet verilmiştir.[167]

Tekke tarihinde, tasavvufî yapıların kütüphanelerinin bulunduğu bilgisi yer almaktadır.[168] Bu sebeple eğitim camiasında ve sürecinde bulunan kişiler tekkeler ile iletişimde bulunarak kütüphanelerinden faydalanmıştır. Nitekim Anadolu

[163] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 446.
[164] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 445.
[165] Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**
[166] Kara, "Tekke", c. 40, s. 368-370.
[167] Aladağ, "Anadolu'da Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", s. 5.
[168] Kara, "Tekke", c. 40, s. 368-370.

topraklarında her zaman tarîkat ve tekkeler, yaygın eğitim kurumlarının en etkili olanlarındandır.[169]

Medreseler dinin ilim boyutunu temsil ederken tekkeler daha çok kişinin manevîyatına hitap ederek, insanların duygu yönünü güçlendirmiştir.[170] Çünkü mutasavvıfların, ruhanî ve batınî alemin özelliklerini, geçirdikleri hal ve makamları, müşahede ve tecrübelerini anlatabilecekleri, somut aleme dönük olan günlük ve alışılmış dilden farklı bir dil oluşturma ihtiyacı ile tasavvuf ilmine ait bir dil geliştirmiştir. Zaman içerisinde oluşturdukları bu dil edebî özellikleri de bünyesinde barındırmaya başlamış, mecaz ile hakîkat arasında gezdirebilecek ince, canlı, ahenkli bir şiir estetiğine ulaşarak -klasik tasavvuf dilini muhafaza etmenin yanında- şairane bir tasavvuf dili oluşturmuştur.[171] Böylece tasavvufî şiir, ehil olmayanların anlayamayacağı özel bir dile sahip olmuştur.[172]

Tasavvufu halk arasında yaymak ve taraftar kazanmak için mutasavvıflar şiiri bir vasıta olarak kullanmıştır. Halkın şiire olan meylinden faydalanma fikri ile şeyhler, tekkelerde fikrî ve bedîi bir muhit oluşturarak buraları daha cazip hale getirmiş ve teşvik etmiştir. Örneğin Aşık Paşa'nın Farsça bilmeyen Türkler arasında tasavvufun yayılması maksadı ile Türkçe eser yazdığı ifade edilir.[173] Böylece tekkelerde tasavvufun kendine has şiir diliyle ve musikinin yardımıyla ruha coşku veren zikir meclisleri oluşturulmuş ve bu özellikle tekkelerde farklı bir atmosfer meydana gelmiştir. Bu zikir meclisleri ve ayin merasimleri sayesinde şiir ve musikinin büyük ustaları tekkelerde yetişmiştir.[174] Tüm bunlar sayesinde tekke, Anadolu insanının

---

[169] Sönmez, "**Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri**", s. 87.
[170] Kara, "Tekke", c. 40, s. 368-370.
[171] Kaplan Üstüner, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2008, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/156941 (29.04.2021), s. 274-275.
[172] Mahmud Erol Kılıç, **Sufi Ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, Sufi Kitap, İstanbul 2017, s. 115-116.
[173] Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 342.
[174] Kara, "Tekke", c. 40, s. 368-370.

mektebi, hastanesi, spor yurdu, moral kaynağı, dinlenme mekanı, bulunduğu beldenin güzel sanatlar akademisi, edebiyat ocağı, fikir ve kültür merkezi olmuştur.[175]

Birbirine yardım etmede sağlam bir vücudun organları gibi olan bu toplum, tekke kaynaklı birçok âlim ve sanatkarın yetişmesini sağladığı gibi pek çok şeyh ve dervişin de medrese kültürü ile yetişmesini sağlamış, gelecek nesillere birçok kıymetli eseri miras olarak bırakmıştır.[176] Çünkü tasavvuf ilmi ile birlikte medresede okutulan ilimlerin tahsil edilmesi ehli tasavvufun şeriat-hakîkat birlikteliğinden söz etmelerini ve şeriat kurallarına hususî vurgu yapmalarını sağlamıştır. Medrese çevreleri ile tekkeler arasında yakınlaşma sağladığından medrese kökenli âlim-şeyhler ve tarîkatlara mensup müderrisler yetişmiştir. Böylece pek çok mutasavvıf tefsir, hadis, fıkıh, akaid gibi dallarda telif, tercüme ve şerh türü yüzlerce eser yazmıştır. Tıp, astronomi, musikî, bestekarlık, hattatlık, nakkaşlık, çiçekçilik gibi bir kısım bilgi sanat ve meslek dallarında kendilerini geliştirmeleri ile bazı Güzel Sanatlar Mektebi ya da Şifahane gibi faaliyetlerde yer almışlardır. Tüm bunlar, devletin medreselere tayinlerinde mutasavvıf-âlim tipini tercih etmeye başlamalarını ve yöneticilerin tasavvuf ehli âlimler ile olan ilişkilerinin kökleşmesini sağlamıştır.[177]

Anadolu Beylikleri hüküm sürdükleri toprakların tüm bu yönlerinin gelişmesi ve kendilerinin de İslâm dünyasında meşruiyet kazabilmesi için, daima bilim ve din adamlarını, mutasavvıfları, şair ve edipleri etraflarına toplamak ve onlara eserler yazdırmak için bütün imkanları sunmuştur.[178]

Yarı göçebe yaşam tarzının çoğunlukta olduğu bir toplumda halkın medrese tahsiline rağbet etmesindeki imkansızlık anlaşılabilir bir durumdur. Muhakkak ki Anadolu halkları, içtimaî terbiye ve birlik şuurunu daha ziyade tarîkatlar sayesinde kazanmıştır.[179] Ayrıca tekke eğitiminin zorunlu eğitim olmaması, yaş sınırının bulunmaması, hem yatılı hem de gündüzlü eğitim imkanı sunması, masrafların genel

---

[175] Sönmez, "**Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri**", s. 85.
[176] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 69.
[177] Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 273.
[178] Fleet, **Türkiye Tarihi 1071-1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, s. 449.
[179] Kara, **Din, Hayat, Sanat, Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, s. 70.

olarak vakıflar tarafından karşılanıyor olması,[180] kişi ayırmaksızın her kesimden halka hitap etmesi neredeyse bütün insanlar tarafından sevilip tercih edilmelerini sağlamıştır.

İslâm'ın ilim öğrenmeye büyük ehemmiyet vermesi, bütün çağlarda Müslümanların ilim için seyahat etmelerini sağlamıştır. Bazen bu sebeple İslâm aleminin bir ucundan öbür ucuna kadar gitmeyi dahi göze almışlardır. Birçok hadis âlimi ilim için memleket memleket dolaşmıştır.[181] Aynı icraatı tasavvuf ehli kişiler de devam ettirmiştir. Çünkü tasavvuf ehline göre seyahat etmek ibret alma araçlarından ve nefsi eğitme yollarından biri olarak görülmüştür.[182]

Tasavvuf ehli seyyahların, bilimsel bilginin insanlara ulaşmasına ve Anadolu'nun İslâm dünyasının bilgi sistemine dahil olmasına katkıları olmuştur. Tasavvufî-felsefi düşüncelerle donanımlı, mistik bir yapıya sahip olan sûfî şahsiyetler daha uzun ve geniş mesafelerde seyahat etmeyi tercih etmiştir. Önemli kültür merkezlerine uğramış, büyük sûfî, âlim ve devlet adamları gibi şahsiyetlerle görüşüp ilişki kurmuşlardır. Tarihi şahsiyet olarak pek önemli olan sûfîler, sahip oldukları yüksek tasavvufî bilgi birikimlerini, görüşlerini ve tarîkatlarını yaymışlardır. İçerdikleri ilişki ağı, etkinlikleri ve oluşturdukları sonuçlar bakımından çok önemli bilgiler barındıran bu seyahatler, güzergahları ve seyahat süreçleri itibariyle gayet ilgi çekici olmuşlardır. Önemli sûfîler arasında Anadolu'nun tasavvuf hayatında bıraktığı etki bakımından İbnü'l-Arabî, Şems-i Tebrizî, Evhadüddîn Kirmanî ve Şeyh-i İşrâk Sühreverdî şüphesiz en dikkat çekici olanlarıdır.[183] Örneğin, bu seyyah mutasavvıflardan biri olan İbnü'l-Arabî, Anadolu topraklarında daima önemli bir merkez olan ve Akkoyunlular'a da uzun yıllar başkentlik yapmış olan Diyarbakır'a

[180] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 170-178.
[181] Ergün, **Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. yüzyıl ortalarına kadar)**, s. 7.
[182] Kelâbâzi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf**, Süleyman Uludağ (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 149.
[183] Resul Ay, "Ortaçağ Anadolusu'nda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler Ve Dervişler", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, 2006, https://www.researchgate.net/publication/341100430_Ortacag_Anadolusu%27nda_Bilginin_Seyahati_Talebeler_Alimler_ve_Dervisler (29.04.2021), s. 36-37.

geldiğini, burada bulunduğu sırada ricâlü'l-gayb taifesinden olan bir velî ile karşılaştığını anlatmıştır.[184]

Dervişler arasında başka bir seyahat türü de aynı meşrepten tekkeleri ziyaret etmek şeklindeydi. Tekkeler halinde teşkilatlanarak çeşitli kollara ayrılan tarîkatlar, üyeleri arasındaki yabancılaşmayı önlemek ve grup içi dayanışmayı sağlamak amacıyla seyahatler düzenleyerek kendi aralarındaki iletişimi canlı tutmaya özen göstermişlerdir.[185] Örneğin, İzmir'de bir tekkede yüz kadar gezgin dervişe rastladığından bahseden İbn Battûta, şehrin valisinin onlar için çadır kurdurduğunu ifade etmiştir.[186]

Dervişler gezdikleri şehirler ve köyler arasında adeta bir posta vazifesi görmüşlerdir. İletişim kaynaklarının günümüze göre gelişmemiş olduğu o dönemlerde, İslâm dünyasının herhangi bir yerinde olup bitenleri tüccarlardan sonra bu gezginci dervişler haber olarak ulaştırmışlardır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar sadece yaylak-kışlak arasında bir hayat sürdüklerinden dervişler onlar için adeta dünyaya açılan pencereler konumunda olmuşlardır. Onlar sayesinde yaşadıkları hayat dışındaki alana dair bilgi edinmiş, İslâm dünyasının diğer bölgelerinde yaşayan halklarına dair maddî ve manevî kültürleri öğrenmişlerdir. Hatta İslâm'ın esaslarını çoğunlukla dervişlerden öğrendikleri için, tekkeler bu yönleriyle oldukça önemli görevleri yerine getirmiştir. Bazı tekkelerde belirli zaman aralıklarıyla halka açık toplantılar düzenlenmiştir. Dervişler halkla buluşmalarını ve seyahatleri sırasındaki temaslarını birer irşat faaliyeti olarak görmüştür.[187]

Dervişler dinî-tasavvufî fikirlerle beraber birtakım sosyal ve siyasî fikirleri de yaymıştır. Bu etkinliklerini devletin ve hükümdarın otoritesini güçlendirmek, politikalarını desteklemek üzere kullanabildikleri gibi, tam tersi noktada da

---

[184] Abdurrahim Alkış, "XII. ve XVII. Asırlar Arasında Diyarbakır'da Tasavvuf Kültürü", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2015, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116041(29.04.2021), s. 18-20.
[185] Ay, "Ortaçağ Anadolusu'nda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler Ve Dervişler", s. 47.
[186] Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, s. 425.
[187] Ay, "Ortaçağ Anadolusu'nda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler Ve Dervişler", s. 48-49.

kullanmışlardır. Zira dervişlerin yönetime karşı eleştirilerde bulunarak ayaklandıkları tarihsel süreçlerde görülmüştür.[188]

[188] Ay, “Ortaçağ Anadolusu'nda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler Ve Dervişler”, s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM
AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE TARÎKATLAR

2.1. AKKOYUNLULAR'DA TASAVVUF DÜŞÜNCESİ VE KÜLTÜRÜ

Birinci bölümde anlaşılacağı üzere gerek Akkoyunlu Devleti'nin kendi tarihinde gerek hüküm sürdüğü Anadolu topraklarında bu yüzyıllarda siyasî, kültürel, sosyo-ekonomik ve dinî açıdan değişik grupların bir arada yaşadığını, istikrarın sağlanabilmesinin bir hayli zor olduğunu, güç ve hakimiyetin kaybedilmesinin kişilerin canına dahi mal olabileceğini anlıyoruz. Bu noktada tasavvufun farklılıkları birleştiricilik özelliğine mutasavvıfların tesir alanlarının büyük olması da eklenince, tasavvufun öteden beri Anadolu topraklarında varlık bulması kaçınılmaz olmuştur.

Akkoyunlu hükümdarları devletin her kademesinde bu vasıflara sahip kişilere yer vererek varlıklarını sürdürmüş ve güçlendirmişlerdir. Tasavvuf ehli ile yakın ilişkileri olan Akkoyunlu Devleti mezhep ve tarîkat farkı olmaksızın halkının hayat bulduğu tüm manevî kaynakları desteklemiş, toplumsal birlikteliğin merkezinde yer almalarını sağlamıştır. Hükümdarların bu toprakların kültürüyle yetişmiş Müslüman şahsiyetler olması, dinî kimliğe sahip dervişlerin, şeyhlerin, mutasavvıfların yanlarında yer almalarından rahatsızlık duymamalarına bilakis memnun olmalarına, tercih etmelerine vesile olmuştur. Devletin bekası için verilecek en önemli kararlarda, siyasî hamlelerde, sefere ve savaşa çıkmada hatta tahta oturma konusunda dahi tasavvufî-dinî hüviyete sahip kişilere danışılmış, onların sözleri ve yönlendirmeleri hükümdarların moral ve motivasyonlarını etkilemiştir.

Akkoyunlular ilk zamanlarında Timurlular'a bağlı olmakla beraber, hâkim oldukları alanı büyüttükleri süreçte de Timurlular'la yakın ilişkiler kurmaya devam etmişlerdir. Zaman içerisinde onların hâkim oldukları toprakları da yönetmeye

başlamışlardır. Böyle yakın bir ilişki içerisinde oldukları için Akkoyunlular Timurlular'ın tasavvufî kimliklerinden etkilenmiştir.[189]

"Timur, Devleti'nin temellerini memleketi Keş'te tanıştığı ünlü mutasavvıf Şeyh Şemseddin Fahûrî'nin duasıyla attı. Horasan'da marifet bulduğu Şeyh Zeyneddin Havâfî'nin destek ve himmetiyle devlet yapılanmasını geliştirdi. Mekke'den gelen Seyyid Bereke'nin bereketiyle iktidarını zirveye taşıdı. Horasan ve Bağdat seferlerine çıktığı sıralarda İmâm-ı Âzam (ö. 150/767), Ahmed Rifâî (ö. 578/1182), İmam Hüseyin gibi âlim, arif ve seyyidlerin mezarlarını ziyaret edip Ehl-i Beyt'e karşı beslediği sevgisiyle tüm Müslümanların gönlünü fethetti. Devletinde barındırdığı mutasavvıf kadrosuyla toplumun din, diyanet ve ahlakını güzelleştirdi. Çatışma ve şiddetten uzak insanların gönlüne hitap edip huzur bahşeden Ehl-i Sünnet çizgisine uygun tasavvufî geleneği hâkim kılmaya çalıştı."[190] Böyle bir kültürden etkilenen Akkoyunlular'ın hem hükümdarları hem de halkı mutasavvıfların dua ve himmetlerini almayı önemsemiştir.

Özellikle Akkoyunlu Devleti'nin en başarılı hükümdarı Uzun Hasan'ın mutasavvıf kimliğine sahip kişileri ve âlimleri çok sevmesi, kıymet vermesi ile Akkoyunlu Devleti'nin tasavvufî zümreler ve tarîkatlarla ilişkileri belirginleşmiştir. Hatta daha geniş bir açıdan bakacak olursak, Akkoyunlular'ın hakimiyet anlayışları ve yönetim tecrübeleri Türk tarihi açısından önemli zenginlikleri barındırmaktadır. Çünkü Akkoyunlu hakimiyet anlayışı başlangıçta Türk geleneklerine bağlı iken Uzun Hasan ile beraber İslâmî unsurlarla örülmeye başlamıştır. Uzun Hasan bir hükümdarın ilgileneceği, düzenleyeceği her alanda İslâm'a vurgu yapmıştır. İslâm'a vurgu yaparken, Kur'an-ı Kerim, hadis ve keşif erbabının (âlim, mutasavvıf, şeyh, velî, dede gibi) müjdelerine başvurmuştur.[191]

---

[189] Kâzım Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003), s. 325.

[190] Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Timur'un Mutasavvıflarla İlişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2019, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1494512 (29.04.2021), s. 1.

[191] Duman, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", s. 49.

Uzun Hasan hem dinî hassasiyetler hem de toplumda sorun kaynağı olmaları sebebiyle meyhane tarzı mekanları, fuhuş, kumar ve benzeri şeyleri hâkim olduğu topraklarda yasaklamıştır.[192] Tasavvuf ehli, manevî yolculukta olan bireylere eğitim ve bilgi imkanı sunarak ruh sağlıklarında iyileşme ve ilerleme kaydettikleri için Uzun Hasan'ın İslâm'a uygun olarak yasakladığı mekanlar toplumun her kesimine fayda sağlayarak, maddî manevî sağlık imkanlarını arttırmıştır.[193]

Celaleddin Devvânî (ö. 908/1502), Uzun Hasan'ın isteği üzerine devlet yönetimi ile ilgili nasihatler içeren Ahlâk-ı Celâlî'yi kaleme almıştır.[194] Celaleddin Devvânî Akkoyunlu için oldukça önemli isimlerden biridir. Çünkü Devvânî, kelam, felsefe ve tasavvuf ilimlerini birleştiriciliğiyle bilinir. Felsefeye ve özellikle de işrâk felsefesine ilgi duyan Devvânî, pek çok eserinde Eş'ari kelamı ile birlikte İbnü'l-Arabî'deki 'vahdet-i vücud' anlayışı ve işrâk felsefesinden etkiler bulunmaktadır. Nitekim Devvânî, tefsir alanında yazdığı eserleri dahil olmak üzere, neredeyse bütün eserlerini aslında kelamî, felsefî ve tasavvufî bir bakış açısına dayandırarak ele almıştır.[195] Uzun Hasan'ın isteği üzerine yazdığı Ahlâk-ı Celâlî'de de tasavvufî eğiliminin derin izleri görülmektedir.[196]

Uzun Hasan'ın oluşturduğu şahsi kütüphanesinde 58 kişiyi vazifelendirdiği nazarı dikkate aldığında hükümdarın ilme ne büyük bir alaka ve hürmet gösterdiği görülür.[197] Nitekim, Osmanlılar'ın Uzun Hasan'ın yüzlerce cilt el yazması kütüphanesini ele geçirdikleri tarihi kayıtlarda mevcuttur.[198] Mardin'de medresesi bulunan Cihangir Bey'in oğlu Kasım, bu şehre kütüphane de kurdurmuştur.[199]

---

[192] Özcan, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", s. 177.
[193] Merter, **Psikolojinin Üçüncü Boyutu…,** s. 559-560.
[194] Duman, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", s. 49.
[195] Yaşar Ertaş, "**XV. Yüzyıl Eğitim Ve Bilim Çalışmaları Bağlamında Akkoyunlu Medreseleri**", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2016), s. 103.
[196] Mustafa Akman, "15. Yüzyıl Düşünürü Devvânî Veya Felsefe Ve Tasavvuf Kıskacında Kelâm Düşüncesi", **14. Ve 15. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Felsefe, Kelam Ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri I**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, Ankara 2020, s. 514.
[197] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 335, Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 225.
[198] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 99.
[199] Hamza Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**,

Uzun Hasan memleketinin dört bir yanına 4000 tekke ve zâviye yaptırmıştır. Çok sayıda tekke ve zâviyenin bulunması Akkoyunlu sınırlarında yaşayan halkın bu mekanlara rağbet ettiğini göstermekle beraber, Uzun Hasan'ın şahsının dervişliğe yatkın bir yapıya sahip olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Nitekim Uzun Hasan, hükümdar olmadan önce de âlim ve şeyhlerle sohbet ve ülfetten hoşlanmıştır.[200] Bizzat kendi sözleri bunu göstermektedir: "Uzun Hasan dervişlere olan yakınlığını şu sözlerle ifade etmiştir : "Saltanatımızın şafağından ve hilafetimizin ilk emarelerinin ortaya çıkışından itibaren, tarihimiz önünde açılan zafer ve fetih kapılarının ve esinlerimizin kutlu sayfalarında belirginlik kazanan yükseliş ve refah muştularının, dervişlerin üstün gayretlerinin bir ürünü olduğunun farkındayız."[201]

Uzun Hasan'ın en yakın üç arkadaşından birinin Derviş Sirâceddin Kasım olması dervişlere olan ilgi ve sevgisinin göstergesidir.[202] Derviş Sirâceddin Kasım, Uzun Hasan'ın bütün sırlarını emanet ettiği bir arkadaş (sâhib-i esrâr-i padişâh) olarak tarih kitaplarına kaydolunacak kadar yakındır. Sultan'ın 1478'de ölümü üzerine onun son arzusunu yerine getirip hükümdarın Tebriz'in Sahib Abad bahçelerinde bulunan ve içinde bir zâviyesi olan türbe kompleksi Nasıriyye'nin mütevellisi olmuştur.[203]

Akkoyunlu hükümdarı dinî anlayış konusunda duyarlı davranarak bid'at ve hurafelere karşı uyanık olup gerekli zamanlarda duruma müdahale etmeyi ihmal etmemiştir. Toplumun şeriatı doğru anlaması ve sağlıklı bir din anlayışı ile yaşaması için gerekli imkanları sağlamaya çalışmıştır. Örneğin, Uzun Hasan, hanedandan İskender Mirza'nın ölümü üzerine yapılan cenaze töreninde görülen bid'at ve

---

2006, https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/872 (29.04.2021), s. 77.

[200] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 103-104, Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, s. 194.

[201] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 326.

[202] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 104.

[203] Chad G. Lingwood, ""Câmî'nin de Kıblesi Olamaz, Tebrîz'den Başka Bir Yer": Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", İlker Külbilge (Çev.), **Sûfî Araştırmaları**, 2017, http://isamveri.org/pdfdrg/D03784/2017_15/2017_15_KULBILGEI2.pdf (29.04.2021), s. 155.

hurafeleri hiç geciktirmeden yasaklamıştır. Yanlış olduğunu gördüğü dinî anlayışlarla mücadelede etmekten geri durmamıştır.[204]

Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed'e göndermiş olduğu bir mektupta, hayrat ve vakıfları teşvik ettiğini, camilere dindar kişileri atadığını ve medrese öğrencilerini desteklediğini bildirmiş, kendi kişisel meşru servetinden ayırdığı fonlarla Diyarbakır, İsfahan gibi büyük merkezlerde ve daha küçük kentlerde bulunan camilerin onarılmasını sağladığını anlatmıştır.[205]

Uzun Hasan'ın başkent Tebriz'de Rebiulevvel ayında Hz. Muhammed'in (sav) doğumunu kutlamak üzere âlimler ve salihlerin katılımı ile tören düzenletmiştir. Törende görevlendirilen salih bir kimse Peygamber'in doğum hadisesini anlatmış, Kur'an-ı Kerim okunmuş, halka ziyafet verilmiştir.[206]

Sarayında dinî ve sûfî toplantılar düzenleyen, şeyhleri vergilerden muaf tutmakla beraber onlara düzenli gelir imkanı sunan Uzun Hasan[207] ve diğer Akkoyunlu hükümdarları genel olarak "ulema, meşayih ve diğer dinî şahsiyetleri koruyup gözetmişlerdir. Özellikle Uzun Hasan'ın sarayında himaye ettiği bilginler ve düşünürlerin çoğunu tefsir, hadis, kelam, fıkıh, ahlak ve tasavvuf bilimleri ile uğraşan din ululari oluşturmuştur. Sultan, cuma geceleri Tebriz'in büyük âlimlerini huzurunda toplayarak bilimsel tartışmalar yaptırmıştır. Akkoyunlu sarayının önemli dinî faaliyetlerinden biri de Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye kazandırma girişimidir. Bu girişim Uzun Hasan tarafından yapılmıştır. O, Muslihuddin Lârî'nin (ö.979/1572) bildirdiğine göre, dinî bilimlerle meşgul olmuş, bu duyarlılık içinde bizzat Kur'an'ın bazı bölümlerini tercüme ettiği gibi, din bilginlerinden birine de Kur'an'ı çevirtmiş ve düzenli olarak huzurunda okutmuştur."[208]

---

[204] Seyfettin Erşahin, "Devlet-Dergâh İlişkileri: Hacı Bayram Veli Dergâhı- Akkoyunlu Devleti İlişkileri Örneği", **II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1**, Ankara Kalem Neşriyat, Ankara 2017, s. 409-410.

[205] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 183.

[206] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 365.

[207] Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 14.

[208] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 409-410.

Uzun Hasan döneminin dikkat çeken isimlerinden biri Baba Abdurrahman'dır. Kutbu'l-Meczubîn, Tac'ul-Meczubîn diye anılışından anlayabileceğimiz üzere bu derviş meczup bir meşrebe sahiptir. Uzun Hasan'ın yemek yediği sofrada bulunacak kadar saraya yakın bir kişiydi. Uzun Hasan'ın Karakoyunlular, Gürcüler, Timurlular ile yapacağı seferlerde başarılı olacağını önceden söylemiş ve göstermiş olduğu kerametlerin gerçekten vuku bulması ile itibarı daha da artmıştır.[209]

Tarih sayfalarında daima meczupluğu ile konu olan Baba Abdurrahman, Kalenderî şeyhi özellikleri taşımaktadır.[210] Uzun Hasan her daim cömert davranarak, fakirlerin, miskinlerin, hafızların, âlimlerin, salihlerin, Kur'an okuyucularının ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamış, Baba Abdurrahman'ın dervişlerinin geçimlerini karşılamıştır.[211] Bu durumlara şahit olan Josaphat Barbaro, meczup dervişlerin Akkoyunlu topraklarında rahatlıkla geçimlerini sağladıklarından bahsetmiştir.[212] Uzun Hasan'ın Baba Abdurrahman'ı seferlerde yanında götürdüğü,[213] başkent Tebriz'de büyük bir tekkeyi de onun dervişlerine tahsis ettiği bilinir. Baba Abdurrahman'ın Helalhane adını verdiği bu tekkede yatılı kalan dervişler de bulunmuştur ve günde yaklaşık olarak 500 dervişe yemek yeme imkanı sağlanmıştır.[214] Venedikli tacir ve elçi olan Josaphat Barbaro kitabında bu dergâhtan ve dervişlerden bahsetmekle beraber Akkoyunlular'da meczup meşrepli dervişlerin hükümet tarafından sahiplenilip ihtiyaçlarının kolaylıkla giderildiğini eklemektedir.[215]

Uzun Hasan başarılı seferlerinin öncesinde Baba Abdurrahman dışında başka salihlerin de olumlu rüyalar görüyor olmasından güç almış ve cesaretlenmiştir. Yapmayı düşündüğü saldırılar, çıkmayı düşündüğü seferler için Kur'an-ı Kerim'den,

---

[209] Kerametler için bkz. Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 165, 182, 256, 269, 271, 310, Josaphat Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, Tufan Gündüz (Çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 106.

[210] Mehmet Gel, "Akkoyunlu Uzun Hasan'a Çok Yakın "Delişmen" - "Meczûb" Bir Sûfî: Baba Abdurrahman (Analitik Bir Yaklaşım Denemesi)", **Ekev Akademi Dergisi**, 2006, https://docplayer.biz.tr/162780476-Akkoyunlu-uzun-hasan-a-cok-yakin-idelismen-meczub-bir-sufi-babaabdurrahman-analitik-bir-yaklaslm-denemesi.html (29.04.2021), s. 155.

[211] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 364.

[212] Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 107.

[213] Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 106.

[214] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 184.

[215] Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 107.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden[216] ve Aşıkpaşazade'nin Garipnâme'sinden[217] tefe'ül açmıştır.[218]

Kübreviyye tarîkatının Azerbaycan kolunun kurucusu Ahmed Lale'î'nin bir müridinin Akkoyunlu Uğurlu Muhammed'in, Karakoyunlu Hasan Ali'yi Hemedan dışında bir yerde yeneceğini müjdelemesi o dönemin benzer vakıalarından biridir. Ahmed Lale'î, Uzun Hasan tarafından Kur'an-ı Kerim ile uyum içerisinde bulunan yetki sahibi bir zat olarak tanınmıştır.[219] Uzun Hasan'ın Azerbaycan'ı almadan önce başarılı olacağını müjdeleyen Derviş Hüseynî Seyyid Abdulgaffar Tabatabaî'nin keşfinin doğru çıkması ile fetihten sonra o bölgenin şeyhülislamlığı ona verilmiştir.[220] Akkoyunlular devrinde halkın büyük saygı ve sevgisini kazanan mutasavvıflardan biri de Nakşbendiyye tarîkatı şeyhlerinden Baba Ni'metullah Nahcivanî olmuştur.[221]

Uzun Hasan seferlerinde manevî güç olmaları için yanında ehli tasavvuftan başka kişileri de bulundurmuştur. Bunun bir örneği Otlukbeli Muharebesi'nden sonra çıktığı son Gürcistan Seferi'ne yanında şeyhleri ve seyyidleri götürdüğü bilgisidir.[222] Dervişler, ordu ve seferdeki görevleriyle Akkoyunlu ordusunun kurumsal yapısı içerisinde adeta bir birime dönüşmüşlerdir. Celaleddin Devvânî'nin aktardığına göre Uzun Hasan'ın huzurundan geçen ordu mensuplarının ilk bölümünde, seyyidler, âlimler ve İslâm imamları, tarîkat halifeleri, Kur'an hafızı ve Kur'an ile ezan okuyucuları, bayraktarlar, naracılar, Ahmedî dervişleri de kaval ve ney ile birlikte katılmışlardır. Dervişler kimi zaman elçilik vazifesiyle de görevlendirilmiştir. Örneğin Uzun Hasan, Karakoyunlu Seferi öncesinde Cihanşah'a Kadı Alaaddin Ali'yi, Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed'e de Derviş Sirâceddin Kasım'ı ve Halvetî

---

[216] Farsça olarak manzum ve mesnevî tarzında 25618 beyti ihtiva eder.; Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 292.
[217] Türkçe olarak mesnevî tarzında 12000 beyti ihtiva edip, dinî-tasavvufî pek çok konuyu ayet ve hadisler açıklar.; Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, s. 297.
[218] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 317, 271.
[219] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 184-185.
[220] Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Manevi Ve İdari Güç: Dervişler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2018, http://oaji.net/articles/2017/5480-1537361442.pdf (29.04.2021), s. 94-95.
[221] Duman, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", s. 82.
[222] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 326.

tarîkatı mensubu Pîr Ahmed'i, Timurlu hükümdarı Ebu Said ile yapılacak olan seferde de Nimetullah Sanî'yi elçilik vazifesiyle göndermiştir.[223]

Uzun Hasan ele geçirdiği yerlerdeki halkı ve orduyu öldürmemiş, açları doyurup, mali yardım ve desteklerde bulunarak onları himayesi altına almıştır.[224] Böyle bir bakış açısına sahip oluşunun tasavvufî yönünden kaynaklandığını düşünebiliriz.

Akkoyunlu topraklarında sûfîlerin sayısı bir hayli fazladır. Kayıtlara geçen 4000 zâviyenin bulunması da buna işaret olmakla birlikte, Akkoyunlu topraklarına gelmek isteyerek yola çıkan Venedikli elçinin sûfî kıyafeti giyerek yolculuk yaptığını ifade etmesi ilgi çekicidir. Bu yolculuğu esnasında yolda pek çok seyahat eden sûfîyle karşılaştığını, bu sûfîlerin yolculuk esnasında özel mekanlara ihtiyaç duymadan cehrî zikirlerini yaptıklarından bahsetmiştir. Seyahati sırasında Adana'dayken köprü üzerinde şahit olduğu bir zikri anlatmıştır.[225] Açık alanlarda zikredilmesinin yadırganmıyor oluşu bütün halkın hayatında tasavvufî yaşantıların bulunduğunu, tasavvuf geleneğine alışık olduklarını göstermektedir.

Venedikli elçi, seyahati sırasında Mardin'deyken hastalanmış ve Cihangir Mirza'nın yaptırdığı darüşşifada tedavi olmuştur. Burada yattığı süre içerisinde hastanede yatan bir Kalenderî derviş ile arasında geçenlerden oldukça etkilenmiş bir şekilde bahseder: "Burada iken başıma, bizim diyarda nadiren görülebilecek garip bir olay geldi. Bir gün hastanede tek başıma oturmuştum. Bir kalender yanıma geldi. 30 yaşlarındaydı. Yanıma oturup şalından bir dua kitabı çıkardı. Bizim dua okurken takındığımız üsluba benzer, gönül okşayıcı bir şekilde ve samimiyetle okumaya başladı. Bir müddet sonra yanıma yanaştı; işimi gücümü sordu. "Yabancıyım." diye cevap verdim. Bunu duyunca "Ben de yabancıyım, bu dünyada hepimiz garibiz. Bu yüzden dünya işlerinden elimi eteğimi çektim, gördüğün gibi, ömrümün sonuna kadar bu şekilde günlerimi geçiriyorum." diye cevap verdi. Böyle yaşamaktan, iyilikten ve

[223] Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Manevi Ve İdari Güç: Dervişler", s. 99.
[224] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 311.
[225] Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 51.

dervişlikten o kadar hoş bir şekilde bahsetti ki -gariptir- bende de dünyayı hakir görme duygusu oluştu. "Gördüğün gibi çıplak olup dünyayı dolaşıyorum, pek çok yer gördüm, bütün bunlar arasında hoşuma gidecek hiçbir şey bulamadım, bu yüzden dünya işlerini terk etmeye gayret ediyorum" dedi."[226]

Uzun Hasan'ın Sünnî olan Kübreviyye, Halvetiyye ve Nakşbendiyye tarîkatları yanı sıra Şiî Nimetullahiyye ve Safevîyye tarîkatlarıyla da bağlantıları olmuş, tümü Akkoyunlu sınırları içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Uzun Hasan'ın sûfîlerle bağları dindar insanlara duyduğu gerçek saygıdan gelmiş olmakla beraber, akrabalık ya da kişisel bağlılık yeminleri olmayan toplumların, bayındır aşiretlerin kendi hükümetine dahil olması için tercih etmiş olduğu politik bir durum da olmuştur.[227] Anadolu ve İran'daki Türkler arasında güçlü nüfuz sahibi olmak amacıyla Gülşeniyye, Nurbahşiyye ve Bayramiyye tarîkatlarına topraklarında müsaade etmiştir.[228]

Erdebiliyye ya da Safevîyye olarak bilinen tarîkatla kurulan bağlar, Ortadoğu ve dünya tarihinin akışını değiştiren olaylardan biri olmuştur. Uzun Hasan devrinde bu tarîkatın şeyhi olan Şeyh Cüneyd ile kurulan ilişki, devlet ve tarîkat ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde, bir tarîkatın hem manevî hem de askerî olarak bir devlet ile veya siyasî güç ile birleşmesi durumunda ne gibi sonuçların doğabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.[229]

Uzun Hasan, Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1430) öğretileri etrafında kurulan Bayramiyye tarîkatına günümüze ulaşmış olan bir şamdan (çırağdan) ve yanında başka hediyeler vakfetmiştir. Bu şamdan XV. yüzyılın İslâm maden işlemeciliğinin en güzel örneklerinden biri olması sebebiyle hem sanat değeri açısından hem de Anadolu ve İran'da yaşayan Türklerin karşılıklı ilişkileri, Akkoyunlu-tasavvuf ilişkileri, Akkoyunlu-Bayramiyye tarîkatı ilişkileri açısından önem arz etmektedir.[230] "Şamdanda Arapça ve Farsça şu ibareler yer almaktadır:

---

[226] Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 53.
[227] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 149.
[228] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 400.
[229] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 402.
[230] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 404.

“Huvallahu el-Münevverü el-Nur ve el-Müdebbirü el-Cumhûr” “İn Misbâh-ı Nûrânî ve in sirâc-ı ruhânî vakf kerde şud ber kubbe-i münevvere-i hayret kutbu’l-evliyâ ve sultanu’l-enkıyâ ve’l-esfiyâ Bayram Baba Veli aleyhi’r-rahman ki ez ance bîrûn nabarand: la’netullahi ve’l-melâike ve’n- nas ecmaîn li mugayyirhi ve mudebbilhi.”

“Ve’l-hamdü lillahi Rabbi’l-âlemîn; Allahümme salli ala Muhammed el-Mustafâ ve Ali el-Murtazâ ve Hasan el-Rızâ, ve Hüseyin el-Şehid ve Ali Zeynelabidin ve Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık ve Musâ el-Kâzım ve Ali Musâ el-Rızâ ve Muhammed el-Tâkî ve Ali el-Nâkî ve Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî.

Allahümme ebbede ve hallede devlete’s-sultan el-azam ve’l-hakan el-a’dal Ebu’n-Nasr Hasan Sultan Bik Bahadır”

(O Allah nurun yaratıcısı ve toplumun yöneticidir. Nurların misbahı, ruhların siracı olan bu lamba, hayret münevverinin kubbesi, evliyanın kutbu, enkiya ve esfiyanın (en temiz ve saf insanların) sultanı olan Bayram Baba Veli’ye (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) vakf edilmiştir. Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onu alan ve değiştirenlerin üzerine olsun.

Hamd alemlerin Rabbinedir. Ey Allahım Muhammed el-Mustafâ, Ali el-Murtazâ, Hasan el-Rızâ, Hüseyin el-Şehid, Ali Zeynelabidin, Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık, Musa el-Kâzım, Ali Musa el-Rızâ, Muhammed el- Tâki, Ali el-Nâki, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî’ye selam et.

Ey Allah’ım sultanların ve hakanların en büyüğü ve en adaletlisi Ebu’n- Nasr Hasan Sultan Bey Bahadır’ın devletini ebedi kıl)”.[231] Şamdanda yer alan ibareler ve Safevîyye tarîkatı ile akrabalık bağlarının kurulmuş olması Uzun Hasan’ın Şiî olduğunu düşündürmüştür.[232] Lakin genel kanı Akkoyunlu toplumunda Şiî tebaa

[231] Erşahin, “Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri”, s. 405-406.
[232] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, Sadi, “Büyük Türk Düşünürü Hacı Bayram-ı Veli ve Akkoyunlu Uzun Hasan’ın Ankara Hacı Bayram Türbesi’ne Vakfettiği Halen Danimarka’da David’s Samling Müzesi’nde Bulunan Tarihi Şamdanlık’ın Düşündürdükleri”, http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=128&id=3 (29.04.2021)

olmakla beraber, Akkoyunlu hanedanının ve halkın çoğunluğunun Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olduğudur.[233]

Türk tarih sahnelerinde önemle bahsedilen kadın şahsiyetler arasında yer alan Uzun Hasan'ın validesi Sara Hatun,[234] Karakoyunlu Sultanı Cihanşah ile görüşmeye gittiğinde aralarında geçen diyalogda Sara Hatun'un Sultan Cihanşah'a, İmam Hüseyin'in Kerbela'da zalimlerin eliyle şehit edildiğine[235] dair ifadelere yer ayırması Akkoyunlu hanedanının Şiîliğe yakınlığının bulunduğunu düşündürmüştür. Ayrıca Uzun Hasan'ın kız kardeşini Şeyh Cüneyd ile evlendirmesinin siyasî güç sebebiyle olduğu düşünülse de kızını Şeyh Haydar'la evlendirdiği vakit artık bir imparatorluk kurmuş sultan için siyasî çıkarın pek de olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bütün bu verilerle Uzun Hasan'ın Şiîliğe meylinin es geçilemeyecek derecede olduğu düşünülebilir.[236]

Hanedan üyeleri için kesin bir sonuca varılabilecek net bilgiler olmamakla beraber şu bir gerçektir ki, o dönemlerde toplumda Sünnîlik ve Şiîlik kat'i surette birbirinden ayrılmamış,[237] Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi ve öncelik Sünnîlikle beraber bulunabilmiş ve halk arasında da farklılıklar kabul görmüştür. Nitekim Anadolu topraklarında tasavvufî bir yapılanma olarak bulunan Ahîlik incelendiğinde ahîlerin kendilerini Hanefî mezhebine mensup Sünnî olarak görmeleriyle beraber, kendilerine şiâr edindikleri fütüvvet öğretilerinde yoğun bir Ali kültü mevcut olmuştur.[238]

---

[233] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 409.

[234] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi Ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm Ve Sara Hatun", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2011, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257779 (29.04.2021)

[235] Arayancan, "Hatun Can Begüm Ve Sara Hatun", s. 293.

[236] Konuyla ilgili iyi değerlendirmeler içeren bir çalışma için bkz. Hamidreza Sohrabıabad, "Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, 2018, http://isamveri.org/pdfdrg/D03540/2018_18/2018_18_SOHRABIABAD.pdf , Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 409.

[237] Babinger ve Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, s. 83.

[238] Rıza Yıldırım, "Anadolu'da İslâmiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslâm Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 2014, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112131 (29.04.2021), s. 99.

Netice olarak, XIII. ve XIV. yüzyıllarında Anadolu'da yaşanan Sünnîliğin oldukça gevşek dokulu bir yapıda olduğunu, bu durumun etkilerinin bir sonraki çağa da yansıyarak sosyo-kültürel muhitte Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve Kerbela kültürü ile yoğrulmuş bir Sünnîliğin geliştiği çıkarımına varılabilir.[239]

Uzun Hasan'ın uygulamalarına bakıldığında kültürlere, dinlere, ırklara ve farklı mezheplere anlayışlı bir yaklaşımın olduğu aşikardır.[240] Erzincan'da yapılan Ermeni Kilisesi'ne yardımı,[241] birçok medrese inşa ettirmenin yanında medreselerin bulunduğu yörenin kültürel değerlerinin de dikkate alınacağı bir eğitim programının hazırlanmasını ve uygulamasını emretmesi bu hoşgörülü yaklaşımına örnektir.[242]

Akkoyunlular'ın hüküm sürdüğü tarihlerde tasavvuf düşüncesinin kemale erdiğini ve tasavvuf faaliyetlerinin de tarîkatlar aracılığıyla yürütüldüğünü ifade etmiştik. Hükümdarların izlediği politika ve sahip oldukları anlayış sayesinde İslâm dünyasında ortaya çıkmış olan bütün tarîkat faaliyetleri Akkoyunlu sınırlarında faal olarak bulunmuştur. Nazari planda ise İbnü'l-Arabî'deki vahdet-i vücud düşüncesi ile Mevlânâ'nın aşk ve vecd eksenli tasavvuf anlayışı da önemli ölçüde gündemdeydi. Nitekim dönemin en hararetli tartışma konularının arasında vahdet-i vücud ve sema' bahsi vardır.[243]

Tasavvuf tarihinde Şeyh'ül-Ekber olarak tanınan İbnü'l-Arabî, İslâm öğretilerini anlatmak için felsefe dilini kullanan en etkili sûfîdir. Kurucusu olduğu 'vahdet-i vücud', 'varlığın birliği' veya 'varoluşun birliği' öğretisi ile felsefenin ontolojik dil ile İslâm'ın temel öğretisini yani 'tevhid'i işler.[244] İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği bu vahdet-i vücud düşüncesi, kendisinden sonraki dönemlerde de birçok âlim ve mutasavvıf tarafından ele alınarak gündem edinilen ve üzerine pek çok

---

[239] Yıldırım, "Anadolu'da İslâmiyet", s. 117-118.
[240] Konuyla ilgili Fuat Köprülü de bilgi vermektedir, bkz. Babinger, Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, s. 80-81.
[241] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 105.
[242] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 333-334.
[243] Himmet Konur, "Akkoyunlular Döneminde Tasavvuf", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt VII, s. 536-539.
[244] William Chittick, **Varolmanın Boyutları: Tasavvuf ve Vahdetü'l-Vücûd Üstüne Yazılar**, Turan Koç (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 197-198.

çalışma yapılan bir düşünce/ekol olmuştur.[245] Akkoyunlu döneminde daha çok şair yönüyle tanınan Molla Câmî'nin de bu düşüncenin/ekolün tasavvuf tarihinde ulaştığı en son noktayı temsil etmesi Akkoyunlu dönemi için önemli bir husustur.[246]

İbnü'l-Arabî'nin günümüze ulaşan 245 eseri içerisinden tarih boyunca en çok konu edinilen ve yararlanılan eserler Fusûsü'l-Hikem ve el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye olmuştur.[247] Özellikle Fusûs tarîkat ricali arasında dönemin en çok okunan İbnü'l-Arabî eseri olmuşsa da Fusûs'un her kelimesinin küfür olduğunu savunan gruplar olmuştur. Eserde yer alan fikirlere inananların hatta sadece beğenenlerin dahi kafir olduğuna dair hükümler verilmiştir.[248] Bu kişilerin öldürülmesine dair fetvanın verildiği de olmuştur.[249]

Akkoyunlu döneminde buna dair iki örnek verebiliriz. Sultan Yakub döneminde önde gelen mutasavvıflarından İbrâhim Gülşenî'nin aktarımına göre tasavvuf meclislerinde en önemli müzakere konuları arasında Fusûs yer almıştır. Fusûs'tan pek çok mesele meclislerde konuşulup şerh edilmiş, bu sırada kimi mollalar tarafından kaleme alınmıştır.[250] Fusûsü'l-Hikem, şerhi olmadan anlaşılması neredeyse imkansız bir eser olduğundan günümüze 100'den fazla şerh ulaşmıştır.[251]

Mutasavvıf Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) irşat faaliyetleri için Karabağ'da bulunurken, halk muhabbetle onun sohbet meclislerine ilgi göstermiştir. Bu yoğun ilgiye haset eden kimi kişiler Rûşenî hakkında olumsuz izlenim oluşturmak için 'Dede Ömer Rûşenî Fusûsîler'dendir yakıştırmasını yapmıştır. Bunun üzerine Dede Ömer Rûşenî'nin huzuruna gelerek uygun olmayan sözler sarf edip birkaç Fusûs'u da yakmışlardır. Dede Ömer Rûşenî, İbnü'l-Arabî'nin vekili olmadığını ve yaktıkları Fusûs'ta Kur'an ayetleri bulunduğu için yaptıklarının yanlış davranışlar olduğunu

[245] Ebu'l-Alâ Afîfî, **Tasavvuf: İslâm'de Manevi Hayat**, Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 166.
[246] Chittick, **Varolmanın Boyutları…**, s. 172-173.
[247] Mahmud Erol Kılıç, **İbnü'l-Arabî**, İsam Yayınları, Ankara 2015, s. 24-25.
[248] Kılıç, **İbnü'l-Arabî**, s. 61.
[249] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 102.
[250] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 167-168.
[251] Kılıç, **İbnü'l-Arabî**, s. 52.

ifade etmiş olsa da olumsuzluklara engel olamamıştır. Olay büyüyerek başkent Tebriz'e taşınmıştır. Buraya vardıklarında İbrâhim Gülşenî (ö.940/1534) ve Kadı İsa'nın müdahalesi ile olay sükunete ermiş ve hatta Dede Ömer Rûşenî'ye olan saygı aynen devam etmiştir.[252]

İbnü'l-Arabî ve görüşleri etrafında şekillenen tartışmalar ve bu tartışmaların taraflarına karşı devletin tutumu Müslümanların fikir ve vicdan hürriyeti konusundaki kapasite ve tahammülünün bir göstergesi olmuştur. Vahdet-i vücudun anlaşılması ve hazmedilmesi zorluk barındırdığından, bu anlayışın bir toplumda hoşgörüyle karşılanması o toplumun farklı görüş, düşünce ve kanaatlere ne derece hazırlıklı, açık ve mütehammil olduğunun bir göstergesidir.

Akkoyunlu döneminde ilgi duyulan bir diğer mutasavvıf olan Mevlânâ'nın eserlerinin dönemin mutasavvıflarının eserlerine şekil ve muhteva bakımından kaynaklık ettiğine rastlanmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin Fusûs'una şerh yazmanın yanı sıra Mevlânâ'nın Mesnevî'sine nazire yazmak da mutasavvıf müelliflerinin önemli gördüğü uğraşlardan biri olmuştur.[253]

Uzun Hasan'ın dinî hassasiyetine ve dervişâne yapısına dair şöyle bir uygulamasına rastlamaktayız: "Uzun Hasan sabah namazını kılınca divanın toplanması için davul çalınırdı. Bundan sonra, kendisi de sırtında bir derviş abası ve belinde bir yün kuşak olduğu halde gelirdi, bir de gocuk giyerdi. Bu kıyafet ile tahtına otururdu, sol ve sağında prensler ve emirler bulunurdu. Şikayeti olan fakir veya derviş her kimse huzuruna çağırır, davasını dinler, bir sözle hükmünü verirdi. Divanda katipler de bulunduğu için hükümdarın emirleri hemen bir kağıda yazılarak dava sahibine verilirdi. Bu emirler mutlak olup hiçbir suretle değiştirilemezdi."[254]

[252] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 100-101.
[253] Konur, "Akkoyunlular Döneminde Tasavvuf", s. 536-539.
[254] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 104-105.

Uzun Hasan ehli tasavvuf ile akrabalık bağları da kurmuştur. Kız kardeşi Erdebil tarîkatından Şeyh Cüneyd ile,[255] kızı Erdebil tarîkatından Şeyh Haydar ile,[256] oğlu Halil ise Saru Şeyh Hasan'ın kızı ile evlenmiştir.[257]

Akkoyunlu tarihinde çokça örneğine rastladığımız durumlardan biri tasavvuf ehlinin arabuluculuk yapmasıdır. Bu tarz durumlarda sözlerinin dinleniyor olması, gördükleri hürmet ve değeri ortaya koymaktadır. Uzun Hasan devrinde kimi medrese ve vakıf sorumluların haksız karar verip buraların gelirlerini harcamaları üzerine Uzun Hasan onları cezalandıracakken Dede Ömer Rûşenî'nin araya girmesi ile suçlular affedilmiştir.[258] Akkoyunlu himayesinde bulunan ve 'gaip ilimlerinde bilge' olarak tanınan Derviş Hüseyni Seyyid Abdulgaffar Tabatabaî, esir alınan birinin öldürülmeden affedilip özgürlüğüne kavuşmasını sağlamıştır.[259] Benzer bir durumu Şeyh Nureddin-i Abdurrahman'ın ricası ile 20 esirin öldürülmekten kurtulmasında görüyoruz.[260]

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılış dönemine baktığımız zaman son iki hükümdarın (Elvend ile Murad) savaş için hazır oldukları halde araya girmiş olan Hayrullah Baba adındaki bir derviş sayesinde savaş durdurulmuş ve uzlaşmanın sağlanmıştır. Bu da bize Akkoyunlu Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar tasavvuf ehli kişilerin ne kadar hatırı sayılı kişiler olduğunu ve tesir alanlarının da pek büyük olduğunu gösterir.[261]

Akkoyunlu hükümdarından Sultan Yakub babası Uzun Hasan'ın izinden giderek meşayih ve âlimlere kıymet vermiş, şiir, edebiyat ve sanat alanında çalışmalara büyük ihtimam göstermiş hatta kendisi de kuvvetli bir şair olmakla beraber babası gibi dönemin şair ve edebiyatçılarını ülkesine davet ederek desteklemiş, etrafında

---

[255] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 27.
[256] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 63.
[257] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s.170.
[258] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 334.
[259] Akkoyunlu devletinde manevi ve idari güç s. 94-95.
[260] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 330.
[261] Abbaslı, "**Akkoyunlular Ve Karakoyunlular**", s. 15.

toplamıştır. Başkent Tebriz, çağın en önemli İslâmî merkezlerinden olmasının[262] yanı sıra, kültür, sanat, ilim ve edebiyat merkezlerinden biri olmuştur.[263] Aynı zamanda Heşt-bihişt sarayını inşa ettirmiş, mimari açıdan döneminin öncülerinden olmuştur.[264]

Sultan Yakub'un baş veziri Kadı İsa'nın bizzat İbrâhim Gülşenî'nin tarîkatına mensup olması sebebiyle divanda alınacak kararlarda tasavvufî kimi tesirler gözlenmiştir. Örneğin, Sultan Yakub'un hem lalası hem kayınpederi hem de vezirlerinden olan Süleyman Bey, atamasına vesile olduğu valinin görevden alınmasına karşı çıkmıştır. Lakin bu karşı çıkış işe yaramamış ve divanda büyük bir tartışmaya sebep olmuştur. Süleyman Bey, tartışma sırasında Kadı İsa'dan bu görevden alışın arka planında İbrâhim Gülşenî'nin bulunduğunu öğrenince bir vezirin sözünün bir mutasavvıf kadar etkili olamadığını söyleyerek toplantıyı terk etmiş ve divan üyeliğini bırakmıştır.[265]

Sultan Yakub annesi Selçukşah Begüm Hatun'un yönlendirmeleriyle almış olduğu bir kararda muhataplara haksızlık yapmışken durumu öğrenen İbrâhim Gülşenî hükümdara mektup yollayarak uyarıda bulunmuştur. Sultan Yakub, İbrâhim Gülşenî'nin mektubunu divanda okutmuş ve şeyhin uyarılarını dikkate alarak annesine haber göndererek yanlış karardan dönerek durumu düzeltmiştir. Bundan sonra devlet işleri ile alakalı hiçbir konuya karışmamasını annesine emretmiştir.[266] Bu olay üzerine pek çok tahlilin yapılabileceği bir örnektir. İslâm'a uygun davranmak için verilen karardan dönebilmek, validesi olsa dahi yanlışlığa sevk eden kişilerin müdahalelerini engellemek, doğru yönlendirmelerde bulunan mutasavvıflara etki alanı oluşturmak pek kıymetli vasıflardır. Nitekim babası Uzun Hasan'ın yolundan ilerleyen Sultan Yakub'un bu örneğine benzer bir olayı babasının hayatında da görmek mümkündür.

---

[262] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 239.
[263] Duman, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", s. 79-86.
[264] Cihat Aydoğmuşoğlu, "**Tarihte Tebriz**", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007), s. 92-93.
[265] Sibel Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017), s. 50-51.
[266] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 73.

Uzun Hasan'ın dinî ve tasavvufî konulara olan hassasiyeti ilmî çalışmalarına yansımıştır. Örneğin; "Uzun Hasan'ın Kur'an okuduğu ve Türklere has şekilde her mesele hakkında tefekküre daldığı hikaye olunmuştur. Bu tetkiklerinden bazılarını yazdırıp süslettikten sonra ciltletmiştir. Devrin bütün mühim ediplerini huzuruna çağırtıp yazdıklarını bunlara okutturmuştur. Dinleyenler, tabiatıyla okunan şeyleri pek beğenmiş, herkesçe sayılan bir din âlimi olan İsfahanlı Mevlânâ Ali Ferme'den başka aykırı fikirde bulunan çıkmamıştır. Bu zat, okunan şeylerin uydurma ve düzensiz laflardan ibaret olduğunu söylemekten çekinmemiştir. Bunun üzerine, Uzun Hasan, herkesin yanında böyle uygunsuzca konuşmasına şaşmış ve "Sen deli misin?" diye sormuştur. Mevlânâ Ali, deli olmadığını temin ettikten sonra şunları ilave etmiştir: "Beni din gayreti böyle konuşturur. Burada hazır olanların hepsi de benim haklı olduğumu bilirler. Sizi memnun etmek için doğruyu söylemezler. Onlarca hoş görünmek mülahazası hakikatten üstündür." Bunun üzerine, Hasan Bey, toplu bir halde bulunan ulemaya Mevlânâ Ali'nin söylediklerinin doğru olup olmadığını sormuş; hepsi de "Evet doğrudur." demiştir. Mevlânâ, nezaketsizce konuşmuş olmakla beraber Kur'an ve diğer din kitapları Arapça yazılmış olduğundan iyice Arapça bilinmeden bunların içinden çıkmanın kolay olmadığını, aksi takdirde dine aykırı hükümler vermek tehlikesi baş göstereceğini anlatmıştır." Âlimlerin bu hareketleri karşısında Uzun Hasan'ın fikrinde ısrar etmemesi dikkate değer bir noktadır. Bilakis su getirtmiş ve herkesin yanında yazdıklarını silmiştir."[267]

Akkoyunlu Devleti tarihinin en önemli şahsiyeti olan Uzun Hasan'ın dinî değerlere bu derece değer vermesi, Akkoyunlular'da ilmin ve tasavvufun memleketin her yanına neden bu derece yayıldığını açıklar niteliktedir. Akkoyunlu hanedan üyeleri de pek çok hayır kurumu inşa ettirmiştir.[268] Akkoyunlu tarihinin önemli iki hatunundan biri olan Uzun Hasan'ın eşi Selçukşah Begüm Hatun da tasavvufla alakadar bir hanım olmuştur.[269] Karabağ'da bulunan Dede Ömer Rûşenî'ye olan

[267] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 103-104.
[268] 20 ila 30 arasında kayda geçmiş kurumdan söz edilir, ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 391-394.
[269] Ayrıntılı bilgi bkz. Arayancan, "Hatun Can Begüm Ve Sara Hatun".

teveccühü sayesinde Uzun Hasan Dede Ömer Rûşenî'yi Tebriz'e davet etmiştir, hürmet ve saygı ile karşılamış, Tebriz'de bir tekke kendisine tahsis etmiştir.[270] Hayatının büyük bir bölümünde divanda nüfuz sahibi olan Selçukşah Begüm Hatun Tebriz'deki caminin genişletilmesi için çok para ve emek sarf etmiş, caminin eski mihrab yerinde içi renkli çinilerle süslü bir yüksek kubbe yaptırmıştır.[271]

Şehzade Halil'in, Fars eyaletinin valiliğini yürüttüğü sırada halkın ondan duyduğu rahatsızlık üzerine oğlunun uyarılmasına karar veren Uzun Hasan, bu iş için İbrâhim Gülşenî'yi görevlendirmiştir. Şiraz'da ikamet eden Şehzade Halil gelen İbrâhim Gülşenî'nin ağır ikazlarına muhatap olmuştur.[272] Uzun Hasan sarayında güven temin eden İbrâhim Gülşenî, sık sık muhatap olduğu bu diplomatik görevlendirmelerin yanında görev için gittiği yerlerde dahi ilim meclislerine devam etmeyi ihmal etmemiştir.[273]

Âlim ve mutasavvıf kişilere bir şehzadeyi ağır bir şekilde ikaz etme yetkisi verecek derecede kıymet biçiliyor olması, Akkoyunlu Devleti'nde ilim ve tasavvufun ne büyük bir öneme sahip olduğunu anlamak zor olmasa gerek.

Akkoyunlu hanedanının hayır kuruluşları yaptırmak dışında onarılmalarına da katkıları olmuştur. Hasankeyf'te inşa edilmiş ve daha çok zâviye kısmı ile tanınmış olan İmam Abdullah Cami ve Zâviyesi Uzun Hasan'ın oğlu Halil tarafından tamir ettirilmiştir.[274]

Sultan Yakub Tebriz'de Dede Ömer Rûşenî için mescid ve zâviye yapımını emrettiğinde, şeyhin himmeti ile dervişlerin üç saatte günlerce sürecek bir işi

---

[270] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 105.
[271] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 98.
[272] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 58-59.
[273] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 15.
[274] Mehtap Nasıroğlu, "Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı (16-18. Yüzyıllar)", **Vakıflar Dergisi**, 2019, https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/vakiflardergisi/52.pdf (29.04.2021), s. 61.

tamamlamaları kerametine şahit olan Sultan Yakub, Dede'ye gelerek tecdid-i inabe[275] etmiştir.[276]

Yakub devrinde Dede Ömer Rûşenî ve kardeşi Mevlânâ Alaaddin'e hem hürmet edilmesi hem de özel olarak himaye edilmeleri sayesinde Halvetîlik bir hayli yayılmıştır. Dede'den sonra İbrâhim Gülşenî'nin onun halifesi olması ile Dede'yi sık sık ziyaret eden Sultan Yakub, İbrâhim Gülşenî'den bir hayli etkilenerek ona hürmet göstermiştir.[277] İbrâhim Gülşenî, Tebriz'de haksızlığa uğrayan herhangi bir kimsenin sıkıntılı durumunun çözülmesi için halk tarafından kendisine başvurulan isimlerden olmuştur.[278] İbrâhim Gülşenî sorunların çözümü için gerekirse sultanla dahi iletişime geçmiştir.

Ünlü mutasavvıf-şair Molla Câmî'nin (ö. 898/1492), Uzun Hasan ile mektuplaştığı ve Akkoyunlu topraklarında ağırlandığı, Sultan Yakub ile de görüştüğü ve çok iyi iletişim kurdukları, her iki hükümdardan da büyük bir ilgi görmüş olduğu bilinmektedir.[279] Bu ilgiyi Sultan Yakub'un kardeşi Yusuf Bey de göstermiştir. Molla Câmî, Sultan Yakub ile olan samimi dostluğu üzerine Selaman u Absal adlı ünlü kitabını onun adına yazmıştır.[280]

"Câmî'nin divanında Sultan Yakub Bey'e yazılmış türlü öğütler ve felsefî nasihatler dolu bir kasidesi vardır. Genç Sultanın Câmî'ye gösterdiği saygı ve bağlılığın derecesi ile Câmî'nin zamanın sultanlarına nispetle ona karşı pek açık konuşması bu kasidesinden pek güzel anlaşılmaktadır. Bazı parçalarını nakletmemiz faydalı olacaktır. … İnsafınla memleketi öyle şenlendir ki, orada gariplerin gönlünde vatan hasreti kalmasın / İhlâs sanatı ile yazılmış bir ikbalnâmedir ki Aslan oğlu

---

[275] Dönmek, tevbe etmek ,Allah'a dönmek, Allah'a gönül vermek.; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2016, s. 186.
[276] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 158-159.
[277] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 327.
[278] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 328.
[279] Ali Asgar Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, M. Nuri Gencosman (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1963, s. 34-43.
[280] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 5, Duman, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", s. 81-82.

Aslandan, Hasan oğlu Yakub'dan gelmiştir / Bilgi nurları saçan âlimi kayır ki, mum gibi ayağı ateş içinde şamdanı olsun."[281]

Esef vericidir ki böylesine çok kıymet verilen, hürmet gösterilen, devletin her kademesinde görevlendirilen tasavvuf ehli ve âlimler, Akkoyunlu Devleti'nin son dönemlerinde iç ve dış etkenlere bağlı olarak çıkan siyasî karışıklıklar sebebiyle zor süreçler geçirmiştir. Pek çok mutasavvıf, ilim ve sanat erbabı seçkin kişi ya öldürülmüş ya hapsedilmiş ya da yaşadıkları yeri değiştirmek zorunda kalmıştır.

2.2. AKKOYUNLULAR'DA TARÎKATLAR

Akkoyunlu Devleti'nde tasavvufî hayat tekke ve tarîkatlar aracılığı ile memleketin her yanına yayılmıştır. Sadece Uzun Hasan'ın 4000 tekke yaptırması[282] tarîkat çeşitliliğinin bir hayli çok olduğu gösterir. Kübreviyye, Halvetiyye, Nakşbendiyye, Nimetullahiyye, Safevîyye,[283] Nurbahşiyye, Gülşeniyye, Bayramiyye,[284] ve Rûşeniyye Akkoyunlu toplumunda var olduğunu bildiğimiz tarîkatlardır. Ayrıca çok yakın bölgelerde Sühreverdiyye ve Kadiriyyenin bulunduğu da nakledilir.[285]

2.2.1. Kübreviyye

Kurucusunun Ebü'l-Cennâb Necmuddîn-i Kübra Ahmed b. Ömer el-Hivekî el-Harezmî (ö. 618/1221) olduğu tarîkattır. Necmuddîn-i Kübra Harezm'in Hivek köyünde doğmuştur. Medrese ilimlerinde, özellikle de hadis ilminde bir hayli ilerlemiştir. Necmuddîn-i Kübra bir yolculuk esnasında İsmail Kasrî'nin dergâhında konaklamıştır. Bu konaklayış onun hayatında büyük bir değişiklik meydana getirmiş ve Necmuddîn-i Kübra tasavvufî yola girmiştir. İsmail Kayserî daha sonra kendisini Ammar Yasir el-Bitlisî'ye göndererek seyr-i sülûkunun bir bölümünü orada

---

[281] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 35-36.
[282] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 104.
[283] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 149.
[284] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 400.
[285] Abdulcebbar Kavak, "Kâdiriyye'nin Şehrizor Bölgesinde Yayılışı", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2015, https://docplayer.biz.tr/38644262-Kadiriyye-nin-sehrizor-bolgesinde-yayilisi.html (29.04.2021), s. 52.

geçirmesini sağlamıştır. Şeyhinin emri üzerine buradan sonra Ruzbihan Kebir Mısrî'nin yanına gitmiştir. Daha sonra Harezm'de irşad ile görevlendirilmiştir.[286]

Bir rivayete göre Necmuddîn-i Kübra, Ruzbihan Kebir Mısrî'nin yanında belli bir seviyeye ulaşınca şeyh onu kızı ile evlendirmiştir. Bu evlilikten doğan ikinci evladının ardından ilim tahsili için gittiği Tebriz'de meczup bir derviş olan Baba Ferec'in kendisini ilimle meşgul olmaktan caydırdığı ve eski bir derviş elbisesi giydirmesi ile manevî hayatında gelişmelerin olduğu aktarılır.[287]

Harezm'e döndükten sonra irşad vazifesini yerine getirmiş ve Moğollarla savaşırken şehid olmuştur. Kübreviyye daha çok Orta Asya, İran ve Rusya bölgesinde yaygınlık göstermiştir. Mevlânâ'nın babası Bahauddin Veled (ö. 628/1231) de Necmuddîn-i Kübra'nın müridleri arasında olduğu söylenmektedir. Ayrıca birçok konuda Nakşbendiyye Kübreviyye'ye benzemektedir.[288]

Necmuddîn-i Kübra, Şeyh-i Veli-tıraş yani veli yetiştiren, velileri yontan şeyh olarak da bilinmiş ve anılmıştır. Çünkü Necmuddîn-i Kübra'nın vecd halinde iken nazar ettiği kişiler velilik makamına ulaşmıştır.[289]

Tarihsel süreçte silsilesi Necmuddîn-i Kübra'ya dayanan ama kendine mahsus bir tarîkat anlayışı bulunan, mensupları tarafından pîr kabul edilen bir şeyh olması hasebiyle ana tarîkat Kübreviyye olsa da farklı isimlerle anılmış birçok Kübreviyye şubesine, koluna rastlanmaktadır. Necmuddîn-i Kübra'nın müşahedelerini tahlil etmeye yönelik ilgisi, tarîkatın temel bir özelliği olarak başta Necmuddîn-i Daye (ö.654/1256) ve Alaüddevle-i Simnanî (ö.736/1336) olmak üzere sonraki Kübrevîler tarafından sürdürülmüştür.[290]

---

[286] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 230.
[287] Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, c. 32, s. 498-506.
[288] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 230.
[289] Câmî, **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, s. 563-564.
[290] Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", c. 32, s. 498-506.

Necmuddîn-i Kübra'nın Usûlü Aşere adlı Arapça risalesi tarîkat terbiyesi açısından çok önemli bir eser olmakla beraber bütün tarîkatlara etki etmiş eserlerden biridir. Kübreviyye sûfîlerinin eserleri, başta İran olmak üzere Anadolu'yu ve Hindistan bölgesini etkisi altına almıştır. Necmuddîn-i Kübra'nın Fevâihu'l-cemal adlı eseri de tasavvuf psikolojisi açısından oldukça önemlidir.

Akkoyunlu Devleti'nde bulunan tarîkatlardan olan Nurbahşiyye, Kübreviyye tarîkatının kollarından biridir.[291]

Molla Câmî'nin anne tarafından akrabası olan Abdullâh Hâtefî (ö.1520), Akkoyunlu Devleti'nin başkenti Tebriz'de saray şairlerinin seçkin topluluğu arasında bulunmuştur. Hâtefî'nin bir süre sonra Kübreviyye tarîkatına intisab ettiği bilinmektedir.[292]

Akkoyunlu tarihi açısından önemli bir yazar olan John Woods'un aktardığına göre Kübreviyye'nin Tebriz'de Lale'iye kolu vardır. Bu kolun kurucusu Bedrüddin Ahmed Tebriz'de yaşamıştır.[293] Kübrevî Ahmed Lale'i Uzun Hasan tarafından hürmet gören tasavvuf ehlindendir. Ahmed Lale'i'nin bir müridi Uzun Hasan'ın oğullarından Uğurlu Muhammed'e Karakoyunlu Hasan Ali'yi Hemedan dışında bir yerde yeneceğini önceden haber vererek keramette bulunmuştur.[294]

Tarîkatın esasları şunlardır:[295]

1. İnsılah
2. İnbisat
3. İnşirah

---

[291] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 231.
[292] Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 158.
[293] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 161.
[294] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 184-185.
[295] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 231.

2.2.2. Nurbahşiyye

Kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahş'dır (ö. 869/1464). Kübreviyye tarîkatının bir koludur. Seyyid Muhammed Nurbahş, Hoca İshak Hottalanî'nin halifesidir. Tarîkat, zamanla Şiîleşmiş tarîkatlardan biridir.[296]

Nurbahşiyye tarîkatında seyr-i sülûk sırasında uygulanan en önemli temrinlerden biri Kübreviyye şeyhi olan Seyyid Ali Hemedanî'nin oluşturduğu Evradu'l-Fetḥiyye'yi okumaktır. Evrad okunduktan sonra "la ilahe illa ente ya hayyu ya kayyûm", "la ilahe illallah" ve "Allah" diyerek zikredilir. İşrâk namazının ardından yüz kez "Allahuekber", yüz kez de "Allahumme salli 'ala Muhammed ve 'ala âli Muhammed ve sellim" okunur. Bu zikirler ikindi namazından sonra da okunur.

Seyyid Muhammed Nurbahş İran'ın Kuhistan bölgesindeki Kain kasabasında doğmuş, gençlik yıllarında dinî ilimler tahsil etmek için Herat'a yolculuk yapmıştır. Oradan Hottalan'a geçen Seyyid Muhammed, Kübrevî şeyhi Hoca İshak Hottalanî'ye intisab etmiş ve onun en seçkin müridlerinden olmuştur. Hoca İshak Hottalanî'nin müridlerinden biri rüyasında Seyyid Muhammed'e bir nurun indiğini ve ondan da diğer müridlere yayıldığını görmüştür. Mürid rüyasını Hoca İshak Hottalanî'ye anlatmış ve şeyh bu rüyaya binaen Seyyid Muhammed'e Nurbahş lakabını vermiştir. Mehdi olduğuna inanan Seyyid Muhammed dönem dönem hapsedilmiş, yer değiştirerek çeşitli şehirlere gitmiştir. Seyyid Muhammed Nurbahş'ın mensuplarının büyük bir bölümü Safevîler döneminde Şiîliği benimsemiştir.[297]

Akkoyunlu Devleti'nde yaşamış Kürt âlimlerden biri olan Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî Nurbahşiyye tarîkatına mensuptur. Nurbahşiyye tarîkatının pîri Seyyid

---

[296] Süleyman Uludağ, **Dört Kapı Kırk Eşik: İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler Ve Derviş Tipleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 244.

[297] Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, c. 33, s. 248-249.

Muhammed Nurbahş'tan ve halifesi Şehâbeddin el-Cûrânî'den manevî eğitimini almış ve tarîkatta halifelik makamına kadar yükselmiştir.[298]

Muhammed Nurbahş'ın seçkin halifeleri olmuştur. Hüsâmeddîn Bitlisî, Muhammed es-Semerkandî, Burhâneddin el-Bağdâdî tekke kurmuş ve tasavvufî faaliyetlerde bulunmuştur. Tarîkatın yayılmasını sağlayan en önemli halifeleri ise oğulları Kasım Feyzbahş ile Muhammed b. Yahya el-Lahîcî olmuştur.

Muhammed b. Yahya el-Lahîcî Şiraz'daki tekkesinde mürid yetiştirmenin yanı sıra tasavvufî eserler kaleme almıştır. Eserlerinin en meşhuru Mefâtîhu'l-iʿcâz fî şerḥi Gülşen-i Râz'dır. Vefatından sonra Muhammed Lahîcî'nin silsilesi hem oğlu olan Şeyhzade Ahmed Lahîcî'den hem de Şeyh Gıyas Nurbahşî'den devam etmiştir. Ayrıca Hindistan'da bazı Çiştiyye şeyhlerince de sürdürülmüştür.

Muhammed Nurbahş'ın oğlu Kasım Feyzbahş Rey bölgesinde tarîkatı yaymaya devam ettiği bir sırada Herat'ta bulunan Hüseyin Baykara tarafından Herat'a davet edilmiştir. Davete icabet eden Kasım Feyzbahş, Molla Câmî gibi bu şehirde yaşayan Sünnî âlim ve sûfîlerce hoş karşılanmamış ve tepkiler üzerine mecburen oradan ayrılarak tekrar Rey bölgesine dönmüştür. 1513 yılında vefat etmiştir. İki halifesi Hüseyin Eberkuhî ve Şemseddin Irakî ile irşad yolu devam etmiştir.

Nakşbendiyye'nin Urmevî kolu kısmen Nurbahşî izleri taşımış olsa da Nurbahşîler ile Nakşbendîler genel olarak birbirlerine mesafeli duran tarîkatlar olmuşlardır.[299]

2.2.3. Halvetiyye

Kurucusunun Ömer b. Ekmeluddin el-Halvetî Lahicî (ö. 1397) olduğu tarîkattır. Tahsilini Lahican'da tamamlayan Ömer Halvetî,[300] Harezm'e giderek burada bulunan amcası Ahî Muhammed Halvetî'ye intisab etmiştir. Mürşidinin

---

[298] M. Nesim Doru (Ed.) ve Diğerleri, **Osmanlı Ve İran'da İşrâk Felsefesi**, Divan Kitap Yayınları, İstanbul 2018, s. 65-66.
[299] Tosun, "Nurbahşiyye", s. 248-249.
[300] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 228.

vefatından sonra irşad makamına geçmiştir. Daha sonra Karakoyunlu hakimiyetinde bulunan Tebriz'e giderek burada irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Tarîkat silsilesi, ammesi ve mürşidi Ahî Muhammed vasıtasıyla İbrahim Zahid-i Geylanî'ye dayanır. İbrahim Zahid-i Geylanî'ye atfedilen ancak tam olarak kurumsallaşmamış olan Zahidiyye ile silsilesi birleşmiş olur. Bu silsile, İbrahim Zahid-i Geylanî'nin halifesi olan Sadreddin Erdebilî ile Safevîyye tarîkatına, Ömer Halvetî ile de Halvetiyye tarîkatına dönüşmüştür. Safevîyye'den Bayramiyye, Bayramiyye'den Celvetiyye tarîkatı doğmuş, Halvetiyye'den ise birçok şube meydana çıkmış olsa da Halvetiyye'nin kendisi İslâm dünyasının en yaygın tarîkatı olmuştur.[301]

Tarîkatın pîri olan Ömer Halvetî, halvete büyük önem verdiği için bu lakap ile anılmıştır ve daha sonra bu durum tarîkatın bizzat ismi olmuştur. Tarîkatın ikinci pîri olarak kabul edilen Yahya Şirvanî (ö. 1480) ile ve onun müridi olan Dede Ömer Rûşenî ile Halvetiyye yaygınlık kazanmıştır. Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi olan tarîkat olmakla beraber şube ve kollarının pîrlerinin çoğu Anadolu topraklarında medfundur.[302]

Pek çok şubesi bulunan Halvetiyye tarîkatı, Rûşeniyye, Cemaliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye şeklinde dört ana kola ayrılmış ve şubeler de bu kollardan meydana gelmiştir. Halvetiyye'ye intisab eden müridlerin her gün tek başına okudukları zikirleri, duaları ve virdleri vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişim göstermektedir. Ayrıca belirli zamanlarda tekkelerde cehri zikirleri de bulunmaktadır. Halvetiyye'nin pek çok kolu İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud görüşünden etkilenmiştir. Bu etki en çok, Ahmediyye kolunun Mısriyye şubesi kurmuş olan Niyazi Mısrî'de görüldüğü bilinmektedir. Hatta Niyazi Mısrî, bu etkiyi bir tek Halvetiyye'de değil, diğer bazı tarîkatlarda da yaygınlaştıracak derecede tesir oluşturmuştur.[303]

---

[301] Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, c. 15, s. 393-395.

[302] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 228.

[303] Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, c. 15, s. 393-395.

Akkoyunlu Devleti'nde oldukça önemli bir konumda tutulan Dede Ömer Rûşenî ile Halvetîlik ve daha özelde Ruşenîlik etkin faaliyetler göstermiştir.

Tarîkatın esasları şunlardır:[304]

1. Zikre La ilahe illellah ile devam etmek
2. Esma-i seb'a (yedi isim) ile meşgul olmak
3. Kalbin tasfiyesi ve tezkiyesini temin etmek

2.2.4. Rûşeniyye

Kurucusu Dede Ömer Rûşenî'dir (ö. 892/1487). Rûşeniyye, Halvetiyye tarîkatının ilk ana koludur. Dede Ömer Rûşenî, Yahya Şirvanî'nin (ö. 870/1466) halifesidir.[305] Aydın'da doğan Dede Ömer Rûşenî genç yaşlarda Bursa'ya gelerek tahsilini burada devam ettirmiştir. Bursa'da bulunduğu sıralarda pek tekin olmayan kimselerle vakit geçirdiği rivayet edilmiştir. Bir süre sonra Karaman'da yaşayan ve irşad ile meşgul olan ağabeyi Şeyh Alaaddin Halvetî'nin yanına gitmiştir. Burada bulunduğu süreçte tamamen değişen Dede Ömer Rûşenî, bir süre sonra[306] Anadolu'daki ilk Halvetî şeyhlerinden olan ağabeyinin tavsiyesiyle Bakü'ye giderek Seyyid Yahya Şirvanî'ye intisab etmiştir. Kısa sürede sülûkunu tamamlamış ve hilafet almıştır. Mürşidi kendisini Anadolu'ya irşad göreviyle göndermek istediyse de o şeyhinden uzak kalmak istemediği için onun rızasını da alarak Karabağ, Berdea ve Gence gibi civar bölgelerde irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Mürşidinin vefatından sonra onun yerine Dede Ömer Rûşenî geçmiştir.[307]

Dede Ömer Rûşenî'nin bu sıralarda Akkoyunlu Devleti ile münasebeti başlamış ve Tebriz'e yerleşmiştir. Uzun yıllar Akkoyunlu Devleti'nde yaşayan Dede Ömer Rûşenî'nin o yıllara dair ayrıntılı hayatı bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

---

[304] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s.228.
[305] Reşat Öngören, "Rûşeniyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, c. 35, s. 271-272.
[306] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 394.
[307] Öngören, "Rûşeniyye", c. 35, s. 271-272.

Rûşenî mahlasını Aydın ilinden olduğu için kullanmıştır.[308] Halifeleri arasında İbrâhim Gülşenî gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır.[309] Yahya Şirvanî'nin halifelerine marifetullah, cezbeyi ilahiyyeye, zühd ve takva gibi farklı farklı haller mahzar olduğu bilinmektedir. Dede Ömer Rûşenî'de aşk-ı ilahiye mazhar olmuştur. Pek çok manzumesinde bunun tesiri görülmüştür. Ayrıca Dede Ömer Rûşenî'de İbnü'l-Arabî'nin düşüncesine yakınlık da vardır. Fusûs'a yapılan bazı itirazlara cevap vermiştir. Ayrıca tasavvuf anlayışında Mevlânâ'nın ciddi bir tesirine rastlanır. Neynâme adlı mesnevîsi, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin ilk on sekiz beytinin tercümesi ve kısmen şerhi gibiyken, Çobannâme'si de Mesnevî'deki Musa-Çoban hikayesinin çevirisi niteliğindedir. Dede Ömer Rûşenî'nin Mevlânâ'ya yakınlığının, halifesi İbrâhim Gülşenî'nin kurucusu olduğu Gülşeniyye tarîkatı ile Mevleviyye tarîkatı arasında meydana gelen yakınlığın temelini oluşturduğu düşünülebilir.[310]

2.2.5. Gülşeniyye

Kurucusu İbrâhim Gülşenî (ö. 940/1534) olarak kabul edilmiştir. Halvetî silsilesinden Dede Ömer Rûşenî'nin müridi olduğu için silsilesi Rûşenî ile Halvetiyye'ye bağlanmıştır. Kahire'de kurduğu tekke ile tarîkatının temellerini atmıştır.[311]

İbrâhim Gülşenî 1423 tarihinde Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Çok küçük yaşlarda iken babasını kaybettiği için amcası Seyyid Ali tarafından büyütülmüştür. Küçük yaşlarda tahsil hayatına başlayan İbrâhim Gülşenî, henüz çok gençken bilgisini artırmak için Maveraünnehr'e gitmeye karar vererek Diyarbakır'dan ayrılmıştır. Yolculuğu esnasında Tebriz'e uğramış ve burada hüküm sürmekte olan Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın kazaskeri olan Kadı Hasan ile tanışmıştır. İbrâhim Gülşenî'nin kabiliyetini fark ederek yetişmesinde ihtimam gösteren Kadı Hasan sayesinde İbrâhim Gülşenî Tebriz'de kalmıştır. Bu sıralarda Dede Ömer Rûşenî'nin şöhreti bütün

---

[308] Abdurrahman Câmî, **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 670.
[309] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 394.
[310] Öngören, "Rûşeniyye", c. 35, s. 271-272.
[311] Nihat Azamat, "İbrâhim Gülşenî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, c. 21, s. 301-304.

Azerbaycan'a yayılmış, Sultan Uzun Hasan'ın kardeşi İdris de ona intisab etmiştir. Tebriz'e davet edilmesi için Uzun Hasan tarafından Dede Ömer Rûşenî'ye gönderilen İbrâhim Gülşenî, ani bir değişim yaşayarak Dede Ömer Rûşenî'nin müridlerinden olmuştur.[312]

Dede Ömer Rûşenî'nin Tebriz'e yerleşmesi ile seyr-i sülûkuna onun gözetiminde devam etmiştir. Dede Ömer Rûşenî, vefatından birkaç gün önce onu halife olarak ilan etmiştir. İbrâhim Gülşenî'nin ve Dede Ömer Rûşenî'nin Akkoyunlu sultanları ile yakından iletişimleri olmuştur.

İbrâhim Gülşenî, önceden Heybetî olan mahlasını, Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gül vererek, "Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin" demesi üzerine Gülşenî olarak değiştirmiştir.[313]

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışı ile Tebriz'den ayrılarak Diyarbakır'a gelmiştir. Bir süre burada kaldıktan sonra Ruha'ya oradan da Kudüs yoluyla Mısır'a gitmiştir. Uzun Yıllar Mısır'da kalmış ve Osmanlı'nın Mısır'ı fethetmesinden sonra da irşad vazifesine devam eden İbrâhim Gülşenî'ye birçok Yeniçeri ve sipahi intisab etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın daveti üzerine İstanbul'a gelen Gülşenî burada sadece misafir olmayı tercih ederek tekrar Mısır'a dönmüş ve orada vefat etmiştir.[314]

Gülşeniyye tarîkatının kurucusu olan İbrâhim Gülşenî, Akkoyunlu Devleti'nde ön planda olan bir isim olmuş gerek hanedan içerisinde gerek halk arasında büyük bir itibar kazanmıştır. Bu bağlamda hayatından ayrıntılar bir sonraki bölümde ayrıntısıyla açıklanacaktır.

2.2.6. Nakşbendiyye

Kurucusunun Bahaeddîn Nakşbend (ö. 791/1389) olduğu tarîkattır. Bahaeddîn Nakşbend, Buhara'nın yakınında Kasr-ı Arifan'da dünyaya gelmiştir. Henüz küçük

---

[312] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 394-395.
[313] Azamat, "İbrâhim Gülşenî", c. 21, s. 301-304.
[314] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 394-395.

yaşlardayken tasavvufî hayatın içine girmiştir. Hâcegân tarîkatı şeyhlerinden Semmasî (ö. 736/1335) onun manevî tekamülünü müridi Emir Külal'e (ö. 772/1370) havale etmiştir.[315] Ayrıca Abdulhalik Gucdevanî'den iki asır sonra yaşayan Bahaeddîn Nakşbend, üveysî yoluyla şeyhi Gucdevanî'ye intisab etmiş,[316] onun tarafından yetiştirilmiştir.[317]

İslâm dünyasında Kadiriyye'den sonra en yaygın tarîkat olacak olan Nakşbendiyye'yi, Bahaeddîn Nakşbend, bir tarîkat kurmayı düşünüp öylece oluşturmuş değildir.[318] Bahaeddîn Nakşbend, Abdulhalik Gucdevanî'nin hafi zikrini merkeze alarak Hâcegân tarîkatının unutulmaya yüz tutan esaslarını ihya ettiğinden yeni bir tarîkat kurucusu olarak kabul edilmiştir.[319]

Meşhur müridi Muhammed Parsa (ö. 822/1420), tarîkatın kurulmasında ve yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.[320] Alaeddin Attar (ö. 802/1400) ve Yakub-i Çerhî (ö. 851/1447) de tarîkatın yayılmasında önemli rol oynayan isimlerdendir.

Nakşbendiyye, Orta Asya'da Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere neredeyse bütün tarîkatların yerini almış, Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahra Afrikası dışında Müslümanların bulunduğu her bölgeye yayılmıştır.[321]

Tarîkatın esasları şunlardır:[322]

1. Şeriatla zahiri temizlemek
2. Tarîkatla bâtını temizlemek
3. Hakikatla kurb-ı ilâhîye ulaşmak
4. Marifetle Allah'a ulaşmak

---

[315] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 233.
[316] Hamid Algar, "Nakşibendiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, c. 32, s. 335-342.
[317] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 233.
[318] Algar, "Nakşibendiyye", c. 32, s. 335-342.
[319] Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı (XII - XVII.Asırlar)** , İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 95.
[320] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 233.
[321] Algar, "Nakşibendiyye", c. 32, s. 335-342.
[322] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 233.

Akkoyunlu Devleti'nde pek çok Nakşbendiyye'ye mensub isme rastlamaktayız. Bunlardan hiç şüphesiz en önemli Nakşî müridlerden biri Molla Câmî, Nakşbendiyye ile ilgili birkaç risalesi bulunan Sadeddîn-i Kaşgarî'nin en tanınmış müridid ir. Şair kişiliğiyle de tanıdığımız Molla Câmî bazı şiirlerinde Nakşbendîliğin temel ilkelerini İbnü'l-Arabî'nin terimleriyle ustaca mezcetmiş ve tarîkatla ilgili olan Risâle-i Serrişte-i Ṭarîḳ-i Hâcegân adlı bir eserini yazmıştır.[323] Ayrıca Mecduddîn Sun'ullâh Kûzekünânî, Muhammed Emin Bulgarî, Mir Siraceddîn Abdulvehhab, Ni'metullah Nahcivanî gibi Nakşî simalar da Akkoyunlu Tebriz'inde demirbaş olarak bulunan isimlerdir.[324] İşârî tefsir yazarı olan Ni'metullah Nahcivanî, 1496 yılında tefsirini tamamlamıştır. Hediyyetu'l-İhvan, Beyzavî Haşiyesi yanı sıra Gülşen-i Râz ve Fusûs'a şerh yazan Ni'metullah Nahcivanî'nin,[325] Tebriz'de vefat eden Halvetî şeyhi Dede Ömer Rûşenî'yi ölüm döşeğinde ziyaret ettiği bilinmektedir. 1499 yılında Tebriz'den ayrılarak Anadolu'ya göç etmiş ve Konya Akşehir'e yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır.[326]

Sultan Yakub'un sarayının melikü'l-şu'ara'sı olan Şahidî Kûmî'nin bizzat Molla Câmî'nin nezaretinde Nakşbendîliğe intisab ettiği, Fazlullah b. Ruzbihan Huncî'nin Nakşbendîliğin bir alt şubesi olan Cehriyye'ye mensub olduğu kaydedilmektedir.[327]

Akkoyunlu Devleti'nin en önemli hükümdarı olan Uzun Hasan'ın en yakın üç arkadaşından biri olan Derviş Sirâceddin Kasım'ın Nakşbendî bir derviş olduğu bilinmektedir.[328]

---

[323] Algar, "Nakşibendiyye", c. 32, s. 335-342.
[324] Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 154.
[325] Süleyman Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 225.
[326] Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend…**, s. 95.
[327] Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 158.
[328] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 245.

2.2.7. Safevîyye

Kurucusu Şeyh Seyyid Ebu'l-Feth İshak Safiyyuddin el-Erdebîlî el-Hüseynî'dir (ö. 1334).[329] Safevîye tarîkatı olarak bilinmekle beraber Erdebîliyye olarak da bilinir. Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulup buradan yayıldığı için mensupları Erdebil sûfîleri olarak tanınmıştır.

Şeyh Safiyyuddin Erdebîlî tarafından kurulurken Sünnî nitelikte bir tarîkat iken zamanla Şiîleşmiştir. Erdebilde doğup orada yaşayan Şeyh Safiyuddin, dönemin ve bölgenin büyük mutasavvıflarından Halvetiyye tarîkatı şeyhi Zahid Geylanî'ye intisab etmiştir. Şeyhinin kızı Bibi Fatma ile evlenmiş ve şeyhinin vefatından sonra onun halifesi olarak irşad faaliyetlerine Şeyh Safiyyuddin devam etmiştir. Erdebil'de devam ettiği tasavvufî faaliyetlerine Halvetîliğin yanı sıra Kalenderîliği de katarak yeni bir tarîkat olan Safevîyye veya Erdebîlîyye tarîkatını kurmuştur. Vefatının ardından oğlu Şeyh Sadreddin (ö. 1392) babasının oluşturduğu çizgide irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde bilhassa Türkler arasında olmak üzere İslâm dünyasının büyük bir bölümünde tarîkatın ünü yayılmıştır. Şeyh Sadreddin'nin ölümünden sonra tarîkat postuna oğlu Hoca Ali (ö. 1429) oturmuştur. Hoca Ali döneminde Erdebil tekkesinin etkinliği artmıştır. Bu dönemde, daha önce tekkede var olan Ehl-i Beyt sevgisi daha belirginleşmiş[330] ve Hoca Ali ile tarîkat Şiîliğe meyletmeye ve Şiîleşmeye başlamıştır.[331]

Zaman ilerledikçe İmamiye mezhebine daha yakın durmuştur. Erdebil tekkesi bu tarihten itibaren yeni çizgisinin söylem ve eylemleriyle İran, Irak, Suriye, Anadolu ve Türkmenler arasında hızla yayılmıştır. Hoca Ali aynı zamanda Erdebil tekkesinde birçok mürşid yetiştirmiştir. Bunlardan biri daha sonra Hacı Bayram-ı Velî'yi yetiştirecek olan mürşid, Somuncu Baba olarak ün salan Hamîdüddin Aksarâyî'dir (ö. 815/1412). Hoca Ali'den sonra posta oturan oğlu Şeyh İbrahim (ö. 1447) de silsilesinin tasavvufî yolundan giderek vazifelerini yerine getirmiştir. Şeyh İbrahim'in vefatından

---

[329] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 415-416.
[330] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 400-401.
[331] Uludağ, **Dört Kapı Kırk Eşik: İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler Ve Derviş Tipleri**, s. 253.

sonra oğlu Şeyh Cüneyd tarîkatın yeni şeyhi olmuştur.[332] Ancak amcası Şeyh Cafer ile yaşadığı olumsuzluklar sebebiyle Şeyh Cüneyd tekkeyi amcasına bırakarak Erdebil'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu tarihten itibaren Safevîyye tarîkatı siyasî yönü ağır basan bir tarîkata dönüşmüştür.[333]

Şeyh Cüneyd'den itibaren Akkoyunlu Devleti ile daimî bir iletişim ve bağ oluşmuştur. Şeyh Cüneyd'den sonra oğlu Şeyh Haydar, ondan sonra da Şeyh Haydar'ın oğlu Şeyh Ali, onun ölümüyle kardeşi Şah İsmail tarîkatın silsilesini devam ettirmişlerdir. Şah İsmail Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak tarîkatlarının pîri ve ceddi olan Safiyyuddin Erdebilî'ye izafeten Safevî Devleti'ni kurmuştur. Bu süreçlerde yaşanan olaylar ayrıntılı bir şekilde bir sonraki bölümde aktarılacaktır.

Safevîyye tarîkatı üç kola ayrılmıştır. Bunlar, Bayramiyye, Ebheriyye ve Haydariyye'dir.[334] Şeyh Haydar döneminde müridlerin kızıl sarık sarmaya başlayıp, kızıl başlık kullanması ile kızılbaş/ surh-ser adıyla anılmışlardır. XX. asrın başından itibaren kızılbaş yerine Alevî denmeye başlanmıştır.[335]

2.2.8. Bayramiyye

Kurucusu Hacı Bayram-ı Velî'dir (ö. 833/1430). Ankara'nın Solfasol köyünde doğmuştur.[336] İlim tahsilini Ankara ve Bursa'da tamamladıktan sonra müderrislik yapmıştır. Somuncu Baba olarak ün salan Hamiduddin Aksarayî'ye intisab etmiştir. Şeyhiyle beraber hacca gitmiş ve dönüşte Aksaray'a yerleşmişlerdir. Somuncu Baba, Safevîyye tarîkatının pîri olan Safiyyuddin Erdebilî'nin yerine geçen Safiyyuddin Erdebilî'nin halifesi Hoca Ali'ye intisab etmiş ve halifesi olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra Hacı Bayram-ı Velî Ankara'ya dönmüş ve irşad faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Çok rağbet görmesi bazı kişilerce hoş karşılanmamış ve devrin padişahına şikayet edilmiş, tahkikat neticesinde Ankara'ya faaliyetlerine devam

---

[332] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 400-401.
[333] Reşat Öngören, "Safevîyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, c. 35, s. 460-462.
[334] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 415.
[335] Uludağ, **Dört Kapı Kırk Eşik: İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler Ve Derviş Tipleri**, s. 253
[336] Câmî, **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, s. 795.

edilmesine müsade edilmiştir.[337] Bu olaydan önce, Hamiduddin Aksarayî'den giydiği on iki dilimli kızıl tacını değiştirerek beyaz çuha takmaya başlamıştır.[338]

Sohbeti oldukça etkileyici olup pek çok kerameti de bulunan[339] Hacı Bayram-ı Velî, Anadolu tarîkatları açısından önemli bir isimdir. Onun terbiyesinde önemli şahsiyetler yetişmiştir. Yazıcızâde Mehmed (ö. 855/1451), Akbıyık Sultan, Akşemseddin (ö.863/1459), Ahmed Bican (ö. 870/1466'dan sonra), Ömer Dede Sikkinî (ö.880/1475), Hızır Dede, Eşrefoğlu Rumi yetiştirdiği sûfîlerdendir. Eşrefoğlu Rumi aynı zamanda damadıdır. Bayramiyye tarîkatının Ahîlik ile bağlantısı vardır. Bayramiyye tarîkatı Halvetiyye ve Nakşbendiyye izlerini de taşımaktadır.[340]

Asıl ismi Numan olan Hacı Bayram-ı Velî, şeyhi Hamîdüddin Aksarâyî yani Somuncu Baba ile karşılaşmaları bir Kurban Bayramı'na rastladığı için mürşidi tarafından kendisine Bayram ismi verilmiştir. Ankara'da vefat etmiş ve orada medfundur.

Hacı Bayram-ı Velî'nin vefatından sonra tarîkat altı kola ayrılmıştır. En meşhurları, Melâmiyye-i Bayramiyye, Şemsiyye-i Bayramiyye ve Celvetiyye'dir.[341] Melâmiyye-i Bayramiyye ya da başka tarîkatların melâmiyye kollarında benzerlik olduğu görülmektedir. Çünkü melâmet bir tarîkat olmaktan ziyade bir neş'e ve haldir. Bu sebeple her çeşit melâmîler aynı neş'eye sahiptirler.[342]

Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan, Hacı Bayram-ı Velî'nin kurduğu Bayramiyye tarîkatı ile ilişki kurmuştur. Devletin başkentini Tebriz'e taşımasına müteakip 1470'lerin Hacı Bayram-ı Velî Dergâhı'na, çeşitli hediyelerle beraber vakfettiği ve günümüze kadar ulaşan bir şamdan (çırağdan) göndermiştir. Bu hediye Akkoyunlu Devleti'nin Hacı Bayram-ı Velî Dergâhı'yla olan ilişkilerinin somut kanıtı

---

[337] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 222.
[338] Fuat Bayramoğlu, Nihat Azamat, "Bayramiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, c. 5, s. 269-273.
[339] Câmî, **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, s. 795.
[340] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 222.
[341] Uludağ, **Dört Kapı Kırk Eşik: İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler Ve Derviş Tipleri**, s. 408-412.
[342] Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, Milenyum Yayınları, İstanbul 2013, s. 26.

niteliğindedir. Şamdanın vakıf tarihine bakıldığında, Hacı Bayram-ı Velî Dergâhı'nın ana kolunu temsilen Şeyh Ahmed Baba veya onu takip eden Şeyh Edhem Baba'nın postta oturduğu düşünülmektedir.[343]

Bayramiyye tarîkatının, Hacı Bayram-ı Velî'nin şeyhi Hamîdüddin Aksarâyî'nin tarîkat silsilesinin Erdebil'de intisab ettiği Hoca Ali hasebiyle Safevîyye tarîkatına ulaştığı ve bu sebeple iki tarîkatın bağlantısının olduğu bilinmektedir. Uzun Hasan'ın gönderdiği şamdanın ait olduğu yıllara bakıldığında, Safevîyye'nin postunda Uzun Hasan'ın hem yeğeni hem de damadı olan Şeyh Haydar'ın bulunduğu anlaşılmaktadır.[344]

Tarîkatın esasları şunlardır:[345]

1. Cezbe
2. Muhabbet
3. Sırrı İlahi

2.2.9. Nimetullahiyye

Kurucusu Şah Ni'metullah Velî Muhammed b. Abdillah el-Hüseynî el-Kirmanî (ö. 834/1431) olarak kabul edilir. Ni'metullah Velî, Sünnî bir tarîkat olan Yafiî halifesi olup hanefidir. Ancak kurucusu olduğu Nimetullahiyye tarîkatı zamanla Şiîleşen tarîkatlardandır. Günümüzde de İran'da zâviyeleri ve mensupları bulunmaktadır.[346]

Seyyid bir aileden geldiğinden ve uzun süre Kirman'da yaşamış olduğundan Şah Nimetullah-ı Kirmanî olarak bilinir. Ni'metullah gençlik döneminde ilim tahsili için Şiraz'da bulunmuştur. Henüz geç yaşlardayken hacca gitmiş ve orada Yafiiyye tarîkatının pîri Abdullah b. Esad el-Yafiî ile karşılaşıp ona intisab etmiştir. Yedi yıl Mekke'de onunla birlikte kaldığı sırada Şiraz'daki tahsili sırasında tanıştığı İbnü'l-

[343] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 404.
[344] Erşahin, "Hacı Bayram Veli Dergâhı - Akkoyunlu Devleti İlişkileri", s. 407.
[345] Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, s. 222.
[346] Uludağ, **Dört Kapı Kırk Eşik: İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler Ve Derviş Tipleri**, s. 244.

Arabî fikirlerini burada şeyhinden daha geniş çaplı öğrenmiştir. Seyr-i sülûkunu tamamladığında şeyhi tarafından kendisine halifelik verilince Kahire'ye gelerek mağaralarda halvete çekilmiştir. Bu sırada Mısır'da Bektaşîliğin merkezi olan dergâhın mensuplarından Hacı Ali Baba ve Hacı Lutfullah Baba Ni'metullah Velî'de gördükleri kimi kerametler sonucunda ona biat etmişlerdir.

Kahire'de bulunduğu üç yıl Kalenderî neşveyle tanışmış, Şeyh Seyyid Hüseyin Ahlatî'den gizli ilimleri tahsil etmiştir. Buradan ayrılarak Suriye, Irak, İran ve Azerbaycan şehirlerini gezerek Maveraünnehir bölgesine gitmiştir. Erdebil'de görüştüğü Sadreddîn-i Erdebîlî'den halvet anlayışını ve Ehl-i Beyt muhabbetini öğrenmiştir. Bir Yafiî şeyhi olarak Orta Asya'da Semerkant yakınlarına yerleşmiştir. Daha çok halvette olarak vakit geçiriyor olsa da kerametleri sebebiyle ilgi odağı olmuştur. Pek çok Türkmen'in Müslüman olmasına vesile olmuştur. Kendisine gösterilen ilgi hükümdara şikayet edilmesine sebep olmuştur. Buradan ayrılmak zorunda kalınca Tus'a ardından Herat'a sonra da İran'da Kirman civarındaki Kuhbenan'a yerleşmiştir. Hükümdarın daveti ile Şiraz'a gitmiştir. Burada Seyyid Şerif el-Cürcanî'nin de aralarında bulunduğu birçok müridi olmuştur. Şiraz dönüşü Kirman'ın güneydoğusundaki Mahan'a yerleşerek yirmi yıldan fazla burada yaşamış ve burada vefat etmiştir. Burada açtığı dergâhta irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

Nimetullahiyye tarîkatı gelişim aşamasında pek çok merhaleden geçtiği için birçok tarîkatın kaynaşmasından meydana gelmiştir. Ni'metullah Velî'nin şeyhi olan Abdullah b. Es'ad el-Yafiî vasıtasıyla Ebu Medyen el-Mağribî'ye ulaşır. Ebu Medyen el-Mağribî, İbnü'l-Arabî'den manen feyizlenen şeyhlerdendir. Sünnî bir aileden geliyor olsa da soyu İmam Cafer es-Sadık'a dayandığından Şiî fırkalar arasında kolayca benimsenmiştir. Ni'metullah Velî'nin vefatının ardından yerine oğlu Şah Halilullah-ı Kirmanî ve torunu Seyyid Nurullah geçmişlerdir. İran dışında daha çok Hint alt kıtasında faaliyetleri yayılmıştır. İran'da kalan aile üyeleri Safevîler ile iyi

anlaşmış ve akrabalık kurmuşlardır. Bu dönemde tarîkat tamamen Şiîleşmiş, adeta Haydarî, Safevî ve Kalenderî unsurların kaynaşma mahalli olmuştur.[347]

Akkoyunlu Devleti'nde Sultan Uzun Hasan'ın Nimetullahiyye tarîkatına mensub kişilere de ayrım yapmaksızın teveccühkar davrandığı bilinir. Hatta ordusunun kuvve-i külliyesini teşkil eden grubun Sünnîlerden ziyade Şiîlerden oluştuğu ifade edilmektedir.[348]

[347] Mahmud Erol Kılıç, "Ni'metullâh-ı Velî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, c. 33, s. 133-135.
[348] Babinger ve Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, s. 80.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AKKOYUNLULAR'DA DEVLET RİCALİ VE MEŞAYİH

3.1. AKKOYUNLULAR'DA HÜKÜMDAR- MEŞAYİH MÜNASEBETLERİ

Tasavvuf kültürünün memleketin dört bir yanına yayılmış olduğu Akkoyunlu Devleti'nin, özellikle Uzun Hasan hükümdarlığı ile beraber bütün hükümdarlarında dönemin meşayihi ile yakın ilişkiler gelişmiştir. Akkoyunlu tarihinin en parlak dönemi olan Uzun Hasan dönemi ve Sultan Yakub döneminde, hükümdarlarla yakın ilişkileri tarih kayıtlarında ayrıca dikkat çekici olan dokuz ismin varlığından bahsedebiliriz. Pek çok âlimin, edebiyatçının ve mutasavvıfın bulunmasıyla beraber özellikle bu dokuz ismin hem hükümdarlarla yakınlıkları ile hem de siyasî seyri değiştirmiş olmaları sebebiyle kayıtlara ayrıntılı bir şekilde geçmiştir. Biz çalışmamızın bu bölümünde bu dokuz ismi oluşturan Şeyh Cüneyd, Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Gülşenî, Şeyh Haydar, Nureddîn Abdurrahmân Câmî, Derviş Sirâceddîn Kasım b. Kadı Ömer, Ni'metullah b. Mahmûd Nahcivânî, Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî, Mecduddîn Sun'ullâh Kûzekünânî'den ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğiz.

Akkoyunlu tarihi için önemli bir kaynak olan Ebu Bekir Tihranî'nin eserinde önemle bahsedilen bir isim olan Baba Abdurrahman, Uzun Hasan ile yakın iletişimi ve Akkoyunlu Devleti'nin kritik savaşlarında önemli katkılar sağlamış olması sebebiyle dikkat çekicidir. İkinci bölümde kendisinden bahsettiğimiz için burada ayrı bir başlık ayırmayacak olsak da hükümdar- meşayih münasebetlerinde Uzun Hasan ile olan kuvvetli bağları sebebiyle yeniden ismini zikretmeyi uygun gördük.[349]

[349] Ayrıntılı bilgi için Gel, "Akkoyunlu Uzun Hasan'a Çok Yakın "Delişmen" - "Meczûb" Bir Sûfî: Baba Abdurrahman".

Şunu belirtmek gerekir ki, dönemin meşayihi yanı sıra müderris, âlim ve edebiyatçılarının da tasavvufî yönleri bulunmaktaydı. Bu sebeple diğer ilmî alanlarda yapılan çalışmalarda ve eğitimlerde tasavvufun yansımalarına rastlanmaktadır. Bu bağlamda Akkoyunlu Devleti'nde bulunmuş bilginlerin yazmış olduğu eserlerde, yaptıkları çalışmalarda ve eğitim faaliyetlerinde büyük oranda tasavvuf ile bağlantılara rastlanacağını unutmamak gerekir.[350]

3.2. HÜKÜMDAR- MEŞAYİH MÜNASEBETLERİNDE ÖNE ÇIKMIŞ İSİMLER

3.2.1. İbrâhim Gülşenî

Akkoyunlular devrinde Diyarbakır'da doğan İbrâhim Gülşenî, fıkıh, kelam ve mantık alanlarında eserleri bulunan bir babanın ve ulema zümresinden, müderris olan bir babaya sahip annenin evladıdır.[351] Henüz çok küçük yaşlardayken babasının vefat etmiş olması üzerine yetiştirilmesini üzerine alan amcası da pek çok müridi bulunan bir şeyhtir.[352] Genç yaşlarının başındayken ilim tahsili için Diyarbakır'dan ayrılarak Semerkant, Buhara ve Horasan'a gitmeyi düşündüğü yolculuğuna başladığında bir durak olarak geldiği Tebriz'de planları değişmiştir.[353]

Tebriz'de bulunduğu sırada Sultan Uzun Hasan'ın kazaskeri olan Kadı Hasan'ın dikkatini çekmiştir.[354] Kadı Hasan aynı zamanda bir molla[355] olduğundan İbrâhim Gülşenî'nin Tebriz'e gelişinden kısa bir süre sonra onunla görüştüğünde onun zekasını ve aklını kullanmadaki kabiliyetini anlamıştır.[356] Kadı Hasan, İbrâhim Gülşenî'ye hangi dersi hangi âlimden almak isterse kendisine bu imkanı Tebriz'de

---

[350] Ayrıntı için bkz. Ertaş, "**XV. Yüzyıl Eğitim Ve Bilim Çalışmaları Bağlamında Akkoyunlu Medreseleri**".
[351] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 13.
[352] Nihat Azamat, "İbrâhim Gülşenî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, c. 21, s. 301-304.
[353] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 14.
[354] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 1.
[355] Azamat, "İbrâhim Gülşenî", c. 21, s. 301-304.
[356] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 25.

sağlayabileceğini, Maveraünnehir'in bütün ulemasının Uzun Hasan'ın emrinde bulunduğunu söylemiştir. Eğitimi için Semerkant, Buhara ve Horasan'a gitmesine gerek olmadığını ifade etmiştir.[357]

Kadı Hasan'ın ona sağlayacağı imkanlar kabul eden İbrâhim Gülşenî Tebriz'de uzun yıllar kalmış ve bu imkanlar sayesinde asıl inkişafını da burada yaşamıştır.[358] Sûfî hüviyeti ile tanıdığımız İbrâhim Gülşenî burada hem ilmiye zümresi ile bir arada bulunmuş hem de siyasî vazifelerle bürokraside yer almıştır. Öyle ki Kadı Hasan onu önce kendisine bağlı olan mülazımların işleriyle ilgilenmekle görevlendirmiş, daha sonra da bizzat kendisinin yürüttüğü pek çok işi ona devretmiştir. Hatta kendi mührünü bile ona teslim ederek bağımsız bir şekilde kullanmasına dahi itimad ederek imkan sağlamıştır. Bu derece yetki vermeye itimat etmesi İbrâhim Gülşenî'nin iyi bir tahsilden geçmiş olduğunu da göstermektedir.[359] İbrâhim Gülşenî'nin kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirmesi ve zaman zaman zuhur eden kerametleriyle Uzun Hasan'ın güven ve sevgisi bir hayli artmıştır.[360]

İbrâhim Gülşenî bir gün kendisine şikayet edilen bir fermanı incelediğinde fermanda zulüm içerikli kararların yer aldığını görmüştür. Duruma müdahale etmek için fermanı derhal yırtarak karşı çıkmıştır. Fermanın oluşmasını sağlayan kadı bu tepkiye gücenerek İbrâhim Gülşenî'yi şikayet etmiştir. Uzun Hasan divanına başvurarak İbrâhim Gülşenî'nin bir padişahmış gibi davranarak fermanı yırtmak suretiyle iptal etmeye kalkmış olduğunu iddia etmiştir. Şikayet üzerine divan İbrâhim Gülşenî'yi çağırmış ve durumu görüşmüştür. Gülşenî, Allah'tan gayrısından korkmadığını ve fermanda dine aykırı durumlar yer aldığı için yırttığını, padişaha da saygısızlık maksadı taşımadığını, bu yüzden de fermanda Uzun Hasan'ın nişanının yazılı olduğu kısmı ayırdığını ifade ederek sarığından o parçayı çıkarıp öperek teslim etmiştir. Tüm yaşananlar Uzun Hasan'a aktarılmıştır. Uzun Hasan, ferman yazan kişinin parmaklarının kesilmesi emrini vermiş ve bir daha vezirlerin emri ile ferman

[357] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 52.
[358] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 14.
[359] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 25, Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 14.
[360] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 14.

yazılmasını yasaklamıştır. İbrâhim Gülşenî'ye de tarhanlık verilmiştir. Tarhanlık neredeyse sınırsız yetki anlamına geldiğinden çok az kişiye verilir. Uzun Hasan, Gülşenî'nin ehl-i Hakk olduğuna ve korkusuzca hakkı icra ettiğine kanaat getirmiş ve nerede ne uygulayacak olursa kimsenin itiraz edemeyeceği yetki alanı sağlayan tarhanlığı da ona vermeyi bu sebeple uygun görmüştür.[361] Bu yaşanan olay tek başına dahi İbrâhim Gülşenî'nin Akkoyunlu Devleti'nde ne kadar önemli bir noktada durduğunu ve ne derece kıymet gördüğünü anlamamız açısından yeterli argümanı sunmaktadır.

Uzun Hasan'ın siyasî işlerinin yürütülmesinde çok önemli görevleri ve yetki alanı bulunan Kadı Hasan'ın yanında yer alan İbrâhim Gülşenî, hükümet kararlarını yazmakla da görevlendirilmiştir. İbrâhim Gülşenî'nin Uzun Hasan ile arasında iyi bir bağın ve tesirin oluşması ile İbrâhim Gülşenî, halk ve devlet arasında sağlam ilişkilerin kurulmasında aracılık yapmış, adaletin yerine getirilmesi hususunda hassasiyetler göstererek iyi bir köprü görevi görmüştür.[362]

İbrâhim Gülşenî'nin hayatını öğrenmemizde birincil kaynak özelliğini taşıyan Menâkıb-ı Gülşenî'ye baktığımızda, İbrâhim Gülşenî'nin Akkoyunlu Devleti'nde yaşadıklarının anlatıldığı pek çok menkıbede kendisine rüşvet teklif edildiğinde gayet sert bir duruş takındığını ve taviz vermediğini, elçi olarak görevlendirilip gönderildiği yerlerde büyük ustalıklar ve başarılar sergilediğini, görevlerinde haksız kararlar alan kadıların bu haksızlıklarına seyirci kalmadığını ve yanlış kararlarının önüne geçtiğini, Uzun Hasan'ın meclisinde onu sultana karşı küçük düşürmek isteyenlerin çabalarının başarıya ulaşamadığını görüyoruz.[363] Tüm başarılarında yerli yerinde aldığı doğru kararların, kabiliyetli ve tesirli bir hitabının oluşunun etkisi büyüktür.

Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Han Simnan'a hâkim iken hakkında şikayetlerin gelmesi üzerine Uzun Hasan oğlunun yerine geçmesi için başkasını görevlendirmiştir. Görevlendirdiği kişi görevi devralmadan evvel Zeynel Han'a haber ulaşmış ve şehzade

---

[361] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 53-55.
[362] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 14-15, Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 35.
[363] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 15.

haber yollayarak, Simnan'a gelirse kendisini öldüreceğini ifade etmiştir. Görevlendirilen kişi bu haberi alıp korkunca gitmekten vazgeçerek Kadı Hasan'a gelip durumu üzüntüyle anlatmıştır. Şehzadenin yaptığını Uzun Hasan'a anlatmaktan çekinen ümera ne yapmaları gerektiğini düşünürken İbrâhim Gülşenî meclise gelmiştir. Durumu İbrâhim Gülşenî'ye ifade ettiklerinde Gülşenî cezbeli bir hal ile ümeradan üç farklı kişiye Şiraz, İsfahan ve Yezd'i verdiğini söylemiştir. Bu duruma kimi beyler gülerek sultanmış gibi davrandığını mevzu ederek istihza etseler de kimisi de kabul etmiştir. Kadı Hasan durumu Sultan Uzun Hasan'a ilettiğinde ise Uzun Hasan, tarhanlığı boşuna ona vermediğini, söylediklerinin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Şehzade Zeynel Han'a yeniden durumun ifade edildiği bir hüküm yazılmıştır. Şehzade böylece görevi teslim etmiştir.

Uzun Hasan'ın ardından kısa bir süre hükümdar olacak olan oğlu Sultan Halil'in de şehzadeliği sırasında görevli olduğu yerden şikayetler gelmiştir. O zaman Uzun Hasan'ın, oğlunu uyarması üzere İbrâhim Gülşenî'yi görevlendirdiğini, Gülşenî'nin de Sultan Halil'in ağlamasına sebep olacak derecede sert bir şekilde onu ikaz ettiğini görmekteyiz.[364] Uzun Hasan, farklı bir zamanda biraderi Maksud'a bazı nasihat ve tembihatlarda bulunması için İbrâhim Gülşenî'yi Bağdat'a göndermiştir.[365]

İfade ettiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere İbrâhim Gülşenî Uzun Hasan dönemi için oldukça belirgin şahsiyetlerden biri olmuştur. Hanedan üyelerinin uyarılması görevinde dahi tercih edilen isim olması pek dikkat çekicidir. Ancak Uzun Hasan döneminde çok farklı meşrebden mutasavvıf ismin sultan tarafından desteklendiği ve sevildiği, hepsine de farklı farklı alanlarda görevler verildiğini unutmamak gerekir. Bu durumun, Sultan Yakub devrine gelindiğinde biraz farklılaştığına şahit olmaktayız. Zira Sultan Yakub, babası Uzun Hasan'dan farklı olarak yakın çevresinde görevlendirdiği kişilerden daha çok etkilenmekte ve aldığı kararlarda onların tesirleri altında kalabilmekteydi. Bu bağlamda İbrâhim Gülşenî'nin, Uzun Hasan döneminde pek önemli bir mevkide bulunuyor olmasına rağmen, asıl

[364] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 57-59.
[365] Muhyî-i Gülşenî, **Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi**, Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 207.

Sultan Yakub devri geldiğinde daha çok ön planda yer almış olduğunu müşahede etmekteyiz.[366]

Sultan Yakub'un kazaskeri olan Kadı İsa'nın İbrâhim Gülşenî tarafından desteklenmesi ve daha sonra İbrâhim Gülşenî'ye tasavvufî bir bağ ile bağlanmasıyla Kadı İsa'nın yönetimdeki önemli rolü sebebiyle İbrâhim Gülşenî'nin hem siyasî hem hukukî hem de içtimaî hayattaki tesiri artmıştır. Çünkü bu dönemi anlatan kimi tarih kitaplarına göre Kadı İsa sıradan bir devlet adamı olmamış, Sultan Yakub döneminin tümünde karar merkezince alınan bütün karar ve hükümleri onaylama yetkisi bulunacak kadar önemli bir konumda yer almıştır.[367] Böyle bir görevde yer alan kazaskerin bağlı olduğu mutasavvıf da haliyle devrin en etkili tasavvufî şahsiyeti sayılabilir. Zira Kadı İsa'nın Sultan Yakub üzerindeki tesiri büyüktür. Örneğin, bir gün Memlük ve Osmanlı'dan gelen elçilerin ağırlandığı bir sırada Sultan Yakub sırmalı işlemeli bir kaftan giymiştir. Kadı İsa bu kaftanı Sultan Yakub'un üzerinde görünce, sırma işlemeli elbise giymenin şeriata aykırı olduğunu söyleyerek sultanın sade bir kaftan giymesini söylemiş ve Sultan Yakub da bunu kabul etmiştir.[368]

İbrâhim Gülşenî Uzun Hasan döneminde saygın bir yer kazandığı için Sultan Yakub devrine iyi bir konumda girmiştir. Sultan Yakub tahta geçtiğinde kardeşleri ile arasında çıkmış olan karmaşadan Osmanlı Sultanı Fatih'in yararlanmak isteyerek Akkoyunlu Devleti'ne saldırıda bulunmasından endişe etmiştir. İbrâhim Gülşenî'den mevzuya dair istihare yapmasını istemiştir. Gülşenî'nin istihare sonucunda güven telkin eden sözler söylemesi ve akabinde de Fatih'in ani ölümünü haber alması ile Sultan Yakub'un İbrâhim Gülşenî'ye de Dede Ömer Rûşenî'ye de ilgisi ve yakınlığı artmıştır.[369]

---

[366] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 244-245.
[367] Fazlullâh b. Rûzbihân el- Huncî el-İsfahânî, **Târîh-i 'Âlâm-Ârâ-ye Aminî**, J.E.Woods (Haz.), Royal Asiatic Society, London 1992, Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 6.
[368] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 242.
[369] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 18.

Kadı İsa, Sultan Yakub'un şehzadeliği döneminde Sultan Uzun Hasan tarafından oğluna mürebbi olması için tayin edilen isimdir.[370] Onun "tedris ve terbiyesinden geçen Sultan Yakub öncelikle bu hoca-talebe ilişkisinden dolayı Kadı'ya büyük hürmet göstermiş, hükümdar olduğunda ise şahsına ve ilmine itibar ettiği hocasını kazasker yaparak onu yargı teşkilatının başındaki en yetkili kişi konumuna getirmiştir."[371] Sultan Yakub döneminde kazasker görevine getirilen Kadı İsa'nın görevinin değiştirilmesini isteyenler olmuştur. Konuyla ilgili yapılan olumsuz girişimlere karşı İbrâhim Gülşenî'nin duruma dahil olması ile Kadı İsa kazaskerliğe devam etmiştir. [372] Kazaskeri görevine devam etmesini sağlayan olaylar ve görünen kimi kerametler Kadı İsa'yı çok etkilemiştir. Yaşanan olayların ardından Kadı İsa, İbrâhim Gülşenî'ye inabet etmiş ve tasavvufî hayata büyük ilgi duymaya başlamıştır.[373] Böylece İbrâhim Gülşenî ile Kadı İsa arasındaki iletişim tarîkat terbiyesine dayanan bir şeyh-mürid ilişkisi olmuştur. Ayrıca sarayda himaye gören bir şeyhin çeşitli işlerde görevlendirilmesi ve yönetimle alakalı işlere dahil olması şeklinde gelişmiştir.[374]

İbrâhim Gülşenî Uzun Hasan'ın hüküm sürdüğü yıllarda ilk tanışmasında kendisine intisab ettiği Dede Ömer Rûşenî ile bu dönemde de iletişime devam etmiştir. Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Gülşenî'ye Akkoyunlu Sarayı'nda Şiî tarîkatların etki alanından ziyade Sünnî-Halvetî tarîkatının etkili olması için görev verdiğinden, İbrâhim Gülşenî Kadı İsa'yı tarîkat içerisinde tutup, yönetimde alınan kararları bu çerçevede şekillenmesini sağlamaya çalışmıştır. Yani İbrâhim Gülşenî, şeyhi tarafından kendisine yüklenen misyon sebebiyle sarayda iyi iletişimler kurmuştur.[375]

---

[370] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 81.
[371] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 2-3.
[372] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 82-83.
[373] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 84.
[374] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 4.
[375] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 38, 43.

Nitekim Sultan Yakub devri, Safevî tarîkatının askeri gücünü yeniden kazandığı bir dönem olmakla beraber, hükümdarın daha çok Sünnî tarîkatlara meyletmesi ile akrabalık bağları olsa dahi Safevî tarîkatı ile uzaklaştığı bir dönem olmuştur. Bu etkiyi büyük oranda İbrâhim Gülşenî'nin sağladığı düşünülebilir. Yaşanan ayrışmanın farklı bir veçhesini Şeyh Haydar'ın hayatında görecek olmamızla beraber burada yer vereceğimiz örneklerle de başka bir boyutunu göreceğiz.

"Gülşenî'nin Sultan Yakub ve Şeyh Haydar arasında vuku bulan savaş esnasında Kübreviyye tarîkatından Alaüddevle Simnanî'nin takipçisi olan bir şeyh ile girdiği iddia onun Safevîler'e verilen desteğe tahammülsüzlüğüne dair bir örnek teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir. Menâkıb'da aktarılan hikayeye göre Gülşenî'nin keşfî bilgiye dayanarak savaşın sonunda Sultan Yakub'un Haydar'a galip geleceğini öngörmesine karşılık Kübrevî şeyhi tam aksini iddia eder. Gülşenî bilgisinde yanılırsa yani Sultan Yakub yenilirse Halvetîlik tacını çıkaracak, tersi bir durum söz konusu olursa da Kübrevî şeyhi aynı davranışı sergileyecektir. Savaş sona erer ve Haydar'ın başı Tebriz'e getirilir. Gülşenî ile girdiği manevî rekabeti kaybetmesinden dolayı adı kötüye çıkan şeyh, Yakub tarafından cezalandırılacaktır. Fakat şeyh daha sonra affedilir ve geldiği yere yani Kazvin'e geri döner. Gülşenî'nin restleşme anında dile getirdiği "şeyhün tâcın başından ala ki artık kimse böyle fitne ve fesâda cür'et itmeye" şeklindeki ifadesi Alaüddevle Simnanî takipçilerinin Safevîler'e verdikleri açık desteğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Menâkıb'da Simnanî'nin Şiî ya da Sünnî olduğuna dair hiçbir ima yoktur. Fakat bahsi geçen Simnanî'ye bağlı şeyhin Safevî destekçisi olması Gülşenî'nin gazabı için yeterli olmuştur."[376]

"Gülşenî Diyarbakır valisi Şah Velî Bey'in Râfizî olduğu gerekçesiyle görevinden azlettirilmesinde etkili olmuştur. Sultan Yakub Râfizî Şah Velî'yi Emir İlyas'ın yerine Diyarbakır valisi olarak atar. Fakat Diyarbakır halkının Şah Velî'den rahatsızlığını içeren mektubu divana ulaştıktan sonra vali azledilerek yerine tekrar Emir İlyas tayin edilir. Menâkıb'a göre bu hadise divanda ciddi tartışmalara sebep

[376] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 50.

olmuş ve bir devlet krizine yol açmıştır. Zira Şah Velî'nin atanmasına vesile olan Vezir Süleyman Bey valinin azil kararına karşı çıkarak Kadı İsa ile girdiği söz dalaşında bu görev değişikliğinin Gülşenî'nin isteği üzerine yapıldığını öğrenir. Vezîriâzamın sözünün bir mollanın sözü kadar etkili olmadığını söyleyip toplantıyı terk eden ve divan üyeliğinden ayrılan Süleyman Bey'in bu davranışı divanın on iki gün toplanamamasına sebep olur."[377]

İbrâhim Gülşenî, Sultan Yakub'un, yanında seferlere götürdüğü ve askerlerin manevîyatını güçlendirmesi için özellikle yanında bulundurmayı tercih ettiği bir isimdir. Ahıska Kalesi'ni kuşattığı sırada kaleyi ele geçirmek hususunda çok zorlandıkları vakit Kadı İsa'yı İbrâhim Gülşenî'den dua rica etmesi için göndermiştir. Kadı İsa'nın hükümdarın ricasını İbrâhim Gülşenî'ye ulaştırdığında Gülşenî bir köşeye varıp murakıp olduktan sonra fethin gerçekleşeceğini haber vererek sabretmelerini söylemiştir. Kısa bir süre sonra kale ele geçirilmiştir. Böylece İbrâhim Gülşenî, manevî güç ve strateji desteğini kimi zaman keşifleriyle de desteklemiştir.[378] Kuşatmanın başarısı dervişler tarafından Gülşenî'ye mal edilmiştir.[379]

Kadı İsa ve Sultan Yakub'un beraber vakit geçirdikleri bir sırada Sultan Yakub, İbrâhim Gülşenî'yi sohbetinden müstefid olmak için davet etmeyi teklif eder. Kadı İsa, Gülşenî'nin o an için manevî alemlerle meşgul olmak sebebiyle müsait olamayacağını ifade eder. Sultan, Gülşenî'nin gelip-gelmeyeceğine dair iddiaya girmeyi teklif eder, kazanırsa Kadı İsa'nın atını alacaktır, Kadı İsa kazanırsa Sultan Yakub ona bin altın verecektir. Görevliyi İbrâhim Gülşenî'ye gönderirler. Gülşenî görevliye gelmeyeceğini söyler. Görevlinin şaşırıp sultanın çağırdığını yinelemesi üzerine Gülşenî ona der ki, seni gönderen sultana gidip bin altını vermesini ve gelmeyeceğimi söyle. Bunu haber alan sultan, İbrâhim Gülşenî'nin yeni bir keşfine şahit olur.[380]

---

[377] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 50-51, Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 114.
[378] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 117-118.
[379] Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Manevî Ve İdari Güç: Dervişler", s. 95.
[380] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 140.

Sultan Yakub devrinin sonuna doğru yaklaşırken İbrâhim Gülşenî'nin Kadı İsa'nın kimi uygulamalarına karşı çıktığını görüyoruz. Toprak ve vergi ile ilgili yapılmasına karar verilen reformun uygulanması için Kadı İsa'nın görevlendirdiği kardeşinin haksız davranışları ve zulmü şehirler arası yayılmaya başlamış ve şikayetler artmıştır. Reformlar çerçevesinde gayri İslâmî vergilerin kaldırılması konusuna İbrâhim Gülşenî destek veriyor olsa dahi diğer bazı kararları doğru bulmamış ve uygulama sahasında sıkıntıların oluşmasına karşı tavır sergilemiştir. Menâkıb'da yer alan bilgiler Gülşenî'nin bu konuda Kadı İsa'ya şiddetle karşı çıktığını içermektedir. Hatta dönemin önemli ulemasından olan Celaleddin Devvânî ve Molla Câmî de Kadı İsa'nın bu konudaki yaptırımlarına, davranışlarına karşı tavır göstermişlerdir.[381] Hatta Celaleddin Devvânî bu son dönemdeki zorbalık ve baskı karşısında protesto eylemi olarak sarığını çıkarmış ve dünyadan bu zorbalık kalkmadıkça bir daha takmayacağını ifade etmiştir.[382]

İbrâhim Gülşenî'nin ölüm tarihlerinin yakınlığına dair kimi keşifleri olmuştur. Uzun Hasan'ın ölümünün yaklaştığını, günlerden bir gün kazaskeri Kadı Hasan'a, sultana giderek ahiret için hazırlık yapmasını söylemesini isteyerek ifade etmiştir. Kadı Hasan bu mesajı Uzun Hasan'a iletmiştir. Nitekim sultan bu olaydan sonra 42.gün vefat etmiştir.[383] Aynı şekilde Sultan Yakub'un ölümünü de rüyasında görmüş ve haber vermiştir. Bu haberden on iki gün sonra Sultan Yakub da hakkın rahmetine kavuşmuştur.[384] Hatta bu rüyanın Sultan Yakub'u çok etkilediği ve bu sebeple de yaşama isteğinin kırıldığı da ifade edilmiştir.[385] Benzer bir durum Kadı İsa'nın ölümü için de gerçekleşmiştir. Kadı İsa'nın kendisinin gördüğü bir rüyayı İbrâhim Gülşenî ölüme işaret eden bir rüya olarak yormuş, Kadı İsa'ya dünyalık işlerden, makam ve mevkilerden el etek çekmesini ve ibadetle meşgul olmasını öğütlemiştir.[386]

---

[381] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 6, 86-96.
[382] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 249.
[383] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 75.
[384] Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Manevî Ve İdari Güç: Dervişler", s. 96.
[385] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 252.
[386] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 83.

Yaklaşık otuz yıl Akkoyunlu Devleti'nde kalan İbrâhim Gülşenî, Uzun Hasan, Sultan Halil, Sultan Yakub, Baysungur ve Rüstem Mirza dönemlerine şahit olmuştur. Şah İsmail'in Akkoyunlu Devleti'ni yıkış devrinde buradan ayrılarak Diyarbakır'a geçmiş, burada on yıl kaldıktan sonra Mısır'a gitmiştir.[387] Kendi isteğinden ziyade sosyal ve siyasî şartlar sebebiyle Tebriz'den ayrılmak zorunda kalan İbrâhim Gülşenî,[388] ömrünün sonuna kadar yerleşik olarak kaldığı yer Mısır olmuş, burada vefat etmiştir.[389]

3.2.2. Dede Ömer Rûşenî

Uzun Hasan'ın Üveys namı ile tanınan bir kardeşi talib-i Hak olup, daima ehlullah ile bulunmuştur. Üveys, Uzun Hasan'ın Karabağ etrafında kendisine verdiği bir bölgede yaşarken Dede Ömer Rûşenî'ye intisab etmiştir. Sultanı ziyarete geldiğinde Dede Ömer Rûşenî'nin tacını taktığından bu durum Uzun Hasan'ın dikkatini çekmiş ve taktığı bu kisvenin kime ait olduğunu sormuştur. Kardeşi, Dede Ömer Rûşenî'den bahsedince Uzun Hasan'ın merakı iyice artmış ve Dede Ömer'i derhal Akkoyunlu başkenti Tebriz'e davet etmek istemiştir. Çeşitli hediyeler hazırlatarak, İbrâhim Gülşenî'nin meşayihe hürmet ve âdâbı iyi bilmesini göz önünde bulundurarak onu görevlendirmiş, Dede Ömer Rûşenî'yi davet etmeleri için göndermiştir.[390]

İbrâhim Gülşenî daha ilk görüşmede Dede Ömer Rûşenî'ye intisab etmiştir. Dede Ömer Rûşenî, kendisine iletilen davete kışı bulunduğu yerde geçireceğini ifade ederek cevap vermiştir. Bu ziyaretten Rûşenî'ye intisab ederek dönen İbrâhim Gülşenî'de olağanüstü haller zuhur etmiştir. İçinde bulunduğu zikrin hararetiyle günde bir koyun yiyebilmek ya da tam tersi günlerce bir şeyler yemeden aç kalmak, uykusuz geçen gecelerde hiç abdesti bozulmamak, kışı oldukça soğuk geçen Tebriz'de her gün bir çeşmeden gusül almak, bir deri bir kemik kalacak derecede zayıflamak gibi pek

---

[387] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 24.
[388] Himmet Konur, **İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 46-47.
[389] Azamat, "İbrâhim Gülşenî", c. 21, s. 301-304.
[390] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 69-70.

çok hali yaşayan İbrâhim Gülşenî'de manevî keşifler ve ilahi tasarruflar başlamıştır. Kendilerine dua etmesi için Uzun Hasan, Kadı Hasan'ı İbrâhim Gülşenî'ye ziyarete göndermiştir. Kadı Hasan, İbrâhim Gülşenî'nin bu hallerine temkinli yaklaşıyor olsa da onu ziyareti esnasında İbrâhim Gülşenî'nin keşfen söyledikleri Kadı Hasan'ın fikrini değiştirmiştir. Ona kütüphanesinde yangın çıkacağına dair İbrâhim Gülşenî'nin işarette bulunması ve bu durumun gerçekten vuku bulması ile Kadı Hasan'ın İbrâhim Gülşenî'ye itikadı tamamen oturmuştur. İbrâhim Gülşenî'nin bu tarz yerinde keşifleri sebebiyle halkın kendisine ilgisi artınca İbrâhim Gülşenî bile isteye melâmi hallere bürünmüş, tenha yerlerde vakit geçirmiştir.[391]

Kış mevsiminin geçmesinin ardından Tebriz'e gelen Dede Ömer Rûşenî hükümdar tarafından güzelce ağırlanmıştır. Her hafta cuma geceleri ulema ve meşayihin katılımı ile Uzun Hasan'ın sarayında gerçekleşen sohbet meclisine Dede Ömer Rûşenî de katılmış, Sultan Uzun Hasan, Dede Ömer Rûşenî'nin sözlerinden etkilenmiştir.[392] Bu gelişi sadece ziyaret maksatlı olan Dede Ömer Rûşenî tekrar Karabağ'a dönse de kısa bir süre sonra, temelli kalmak üzere Tebriz'e dönmüştür. Uzun Hasan'ın eşi Selçukşah Begüm Hatun'un Dede Ömer Rûşenî'ye büyük teveccühlerde bulunmuş, Tebriz'de yaptırdığı tekkeyi ona tahsis etmiştir. Dede Ömer Rûşenî, sarayda tertip edilen sohbetlerin devamlı katılımcısı olmuştur. İbrâhim Gülşenî, Dede Ömer Rûşenî'ye sonradan intisab edenlerden olsa da Rûşenî'nin gözde müridi olmuştur.[393] Menâkıb-ı Gülşenî'de İbrâhim Gülşenî ve Dede Ömer Rûşenî arasında geçen iletişimlerden, âdâb ve usûl içerikli vakalardan çokça bahsedilmektedir.[394]

Akkoyunlu topraklarına geldiği günden itibaren önemli bir yere sahip olan İbrâhim Gülşenî, Celaleddin Devvânî'yle iyi bir iletişim içerisindedir. İbnü'l-Arabî düşünce sistemini benimseyen Celaleddin Devvânî ile aralarında geçen sohbetler yanı sıra İbnü'l-Arabî düşünce sistemi için oldukça önemli bir isim olan Molla Câmî ile de

[391] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 69-71.
[392] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 74.
[393] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 17.
[394] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 17.

Herat'ta[395] ve Bağdat'ta[396] görüşmüştür. Molla Câmî'yi desteklemiş olması İbrâhim Gülşenî'nin İbnü'l-Arabî düşüncesine yakınlığının bulunduğunu göstermektedir.[397]

Dede Ömer Rûşenî'nin diğer halifelerinin de İbnü'l-Arabî'nin eserlerini okumaları-okutmaları ve düşüncelerini savunmaları kıskanç bazı grupların kötü kullandıkları bir duruma dönüşmüştür.[398] Dede Ömer Rûşenî'ye duyulan yakın ilgiyi kötülemek isteyen hasetçiler İbnü'l-Arabî düşüncesini bahane ederek Dede Ömer Rûşenî'yi fusûsîlik ile itham etmişlerdir. Lakin Sultan Yakub'un ve Kadı İsa'nın bu duruma itibar etmeyerek Dede Ömer Rûşenî'ye aynı değeri vermeye devam etmeleri ile mevzu sükûnete ermiştir.[399] Yaşanan olumsuz hadiselerden sonra Sultan Yakub, Dede Ömer Rûşenî'ye Cihanşah Hankahı'nda devletin koruması altında etkinliğini sürdürme imkanı sunmuştur. Sık sık bir araya gelen Dede Ömer Rûşenî ve halifesi İbrâhim Gülşenî'nin cesaret isteyen haksızlıklara karşı koyuşları, kendilerinden yardım isteyenleri geri çevirmeyip himaye etmeleri, zorba zalimlerin hidayete ermeleri için çalışmaları şöhretlerini arttırmıştır.[400] Oluşan şöhretin etkilerinden kaçınmak için İbrâhim Gülşenî'nin dönem dönem melâmi hallere bürünmeye devam etmiştir.[401]

Dede Ömer Rûşenî, Sultan Yakub devrinde Kadı İsa ile İbrâhim Gülşenî arasında sürekli bir arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Bu durum Dede Ömer Rûşenî'nin, İbrâhim Gülşenî'nin arkasında bulunan güç konumunda olması sebebiyle önemlidir. Çünkü bu konumu ile Dede Ömer Rûşenî, Akkoyunlu Devleti'nin bekasını önemsediğini yaşantısıyla göstermiştir. Bu bağlamda Sultan Yakub'un hocası ve kazaskeri olan Kadı İsa'nın tarîkata intisab etmesi ile padişah ve maiyetindekilerin manevî gelişimlerine katkı sağlanabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple Dede Ömer

---

[395] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 56.
[396] Muhyî, **Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi**, s. 207.
[397] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 16-17.
[398] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 19.
[399] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 100-101.
[400] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 19-20.
[401] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 36-37, 2.

Rûşenî, Kadı İsa'nın manevî terbiyesinden İbrâhim Gülşenî'yi sorumlu tutmuştur. Böylece Sünnî-Halvetî bir çizgide bulunan yönetim profili oluşturulmuştur.[402]

İbrâhim Gülşenî'nin Kadı İsa ile bulunan sıkı münasebetinin temel sebebinin Dede Ömer Rûşenî'nin bu hususta kendisini görevlendirmiş olmasından gelmiştir. Kadı İsa'nın tarîkata intisabı ile beraber gece gündüz ibadetle meşgul olması, malını ve mülkünü dağıtarak sade bir hayat sürmeye başlaması, vaktinin büyük bir bölümünü İbrâhim Gülşenî'nin yanında geçirmeye ayırması, kazaskerlik görevlerini dahi aksatması bir süre sonra ailesi tarafından şikayetlere sebep olmuştur. Hem ailesinin şikayetleri hem de Kadı İsa'nın seyr-i sülûkunda ilerlemiş olması ile İbrâhim Gülşenî onu görevinin başına dönmesi konusunda ikna etmiştir. Kadı İsa'nın babası ve akrabaları İbrâhim Gülşenî ile olan yakınlığından oldukça rahatsız olmuştur. İletişimlerini bozmak için İbrâhim Gülşenî'ye iftirada bulunarak kazaskerlik görevine göz diktiğini için bu yakınlığı kurduğunu iddia etmişlerdir. İbrâhim Gülşenî bu iftiradan o kadar rahatsız olmuştur ki Kadı İsa ile bağını tamamen koparmak noktasına gelmiştir. Bu yakınlığın sebebinin şeriata arka çıkma isteğinden kaynaklandığını bununda kendisine farz olmadığını söyleyerek[403] Kadı İsa ile ilişkisini kesmiştir. Durumun düzelmesini Dede Ömer Rûşenî sağlamıştır. Dede Ömer Rûşenî bir sohbet meclisinde İbrâhim Gülşenî'nin eline Kadı İsa'nın elini koyarak, Kadı İsa'yı kendisine teslim ettiğini söyleyerek onun hamisi olma görevini yeniden İbrâhim Gülşenî'ye yüklemiştir. Hatta İbrâhim Gülşenî'ye, Kadı İsa'nın çevresine daha uygun olacak şekilde giyinmesine dair tavsiyede de bulunmuştur.[404]

Sultan Yakub ve Kadı İsa, İbrâhim Gülşenî'nin sohbetlerine sık sık iştirak etmişlerdir. Padişah, tahta oturduğu günden ölümüne kadar Halvetîliğin iki pîri olan Dede Ömer Rûşenî ve İbrâhim Gülşenî'yi korumuş ve babası Uzun Hasan döneminde imparatorluk derecesine yükselen ülkesini bu iki Sünnî sûfînin etkisi altında uzun süre

---

[402] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 36-37, 2.
[403] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 84.
[404] Çavuşoğlu, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", s. 53-54.

yönetmiştir.[405] Sultan Yakub, Dede Ömer Rûşenî'nin tekkesini de sık sık ziyaret etmiştir.[406]

Dede Ömer Rûşenî'nin vefatından önce maiyetindeki dervişlere, bugünden sonra mevzularınızı İbrâhim Gülşenî'ye ifade etmelerini, her kim onun mişkatından nur iktibas ederse de Rûşenî'yi bulacağını söylemiştir. Sözlerinin tafsilini bir ay sonra anlayacaklarını ifade ederek yanlarından ayrılınca dervişler Dede Ömer'in sözlerine uymak manası ile kalkıp İbrâhim Gülşenî'nin elini öpmüşlerdir. Dede Ömer Rûşenî dervişleriyle son birlikteliğinde Yunus'un "Ol dürr-i yetîmem ki görmedi beni ummân, Bir katreyem illâ ki ummâna benem ummân" dizelerini tebessüm ile okumuştur. Ardından bütün dervişlerle musafaha ederek veda etmiştir. O günden sonra sohbet etmemiş ve hizmetinde yalnızca İbrâhim Gülşenî bulunmuştur.[407] Akkoyunlu Devleti yıkılmadan evvel vefat etmiş olup, Tebriz'deki tekkesinin haziresine defnedilmiştir.[408]

3.2.3. Şeyh Cüneyd

Erdebiliyye ya da Safevîyye olarak bilinen tarîkatın beşinci pîridir. İlk zamanlarında daha çok Azerbaycan'da etki alanına sahip olan bu tarîkat daha sonra Suriye, Irak ve özellikle Anadolu topraklarında yaşanan dinî hayat üzerinde tesirlerini göstermiştir. Safevîyye tarîkatı kuruluşundan itibaren yaklaşık yüzyıllık tarihinde hürmet ve şöhret kazanmış, Şeyh Cüneyd ile beraber tarîkata bağlı sûfîler aynı zamanda muharebe birliği kimliği edinmeye başlamıştır. Merkez tekkenin Erdebil'de olmasına rağmen yayıldığı coğrafyalarda bulunan müridler pîrlerine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Osmanlı'da bulunan müridler Erdebil tekkesine vergi ödemeyi ihmal etmemiştir.[409] Bu sebeple Şeyh Cüneyd'in etrafındaki müridleri ile oluşturduğu

[405] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 18-19.
[406] Ertaş, "**Akkoyunlu Medreseleri**", s. 132.
[407] Muhyî, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, s. 161-162.
[408] Mustafa İsmet Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, c. 9, s. 81-83.
[409] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. X.

kuvvetli tesir alanından çekinen hükümdarlar onun kendi topraklarında yaşamasından çekince duymuşlardır.[410]

Erdebil şeyhlerinin, zamanın devletleriyle görüşmeleri ve ilişkileri Şeyh Cüneyd ile başlamış değildir. Fakat önceki münasebetler din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması esasıyla ilerlerken, Şeyh Cüneyd zamanında bu durum değişmiştir. Şeyh Cüneyd hükümet kurma fikri ile hareket etmiş, Safevî tarîkat topluluğundan bir dinî devlet meydana getirme adımları atmıştır.[411]

Babası Şeyh İbrahim'den sonra tarîkat postuna oturan Şeyh Cüneyd'in tarîkat lideri oluşundan amcası Şeyh Cafer pek hoşnut olmamıştır. O tarihlerde Erdebil'in yönetimi kendi hakimiyetinde bulunan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın da Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanan müridlerin çokluğundan rahatsızlık duyması, Şeyh Cafer ile anlaşma yapmasına zemin hazırlamıştır. Karakoyunlu Cihanşah, kızını Şeyh Cafer'in oğlu ile evlendirdiği için akrabalık bağlarına da sahiptir. Şeyh Cüneyd ile Şeyh Cafer'in aralarındaki gerginliği fırsat bilen Cihanşah, Şeyh Cafer'e mektuplar yazarak yeğenini memleketten çıkarmasını istemiştir. Hükümdarın desteğini alan Şeyh Cafer baskıları iyice arttırınca Şeyh Cüneyd Erdebil'den çıkmak zorunda kalmıştır. Böylece tekkenin idaresi Şeyh Cafer'e geçmiştir. Şeyh Cüneyd ise en yakınındaki sadık müridleri ile beraber başka memleketlere doğru yola koyulmuştur.[412]

Şeyh Cüneyd ilk olarak Osmanlı topraklarına yolculuk yapmıştır. Çünkü Osmanlı hanedanının Safevî şeyhlerine hediyeler gönderip, onlarla iletişim kurmaları ve maddi yardımlarda bulunmaları geçmişlerinde vakidir. Osmanlı topraklarına ulaşan Şeyh Cüneyd birkaç müridini seccade, Kur'an-ı Kerim ve tespih hediyeleri ile beraber Osmanlı hükümdarı II. Murad'a göndererek dua ve ibadet yapabilmek için kendilerine Kurtbeli'ne yerleşme izni vermelerini rica etmiştir. II. Murad hediyeleri kabul etmiş

[410] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 14.
[411] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 14.
[412] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 15-16.

lakin Şeyh Cüneyd'in hükümdarlığa benzeyen etki alanından çekindiğinden şeyhin ricasına olumsuz yanıt vererek müridleri bazı ikramlarla beraber geri göndermiştir.[413]

Osmanlı topraklarından ayrılan Şeyh Cüneyd ve müridleri, zamanın Anadolu Beylikleri'nden biri olan Karaman'a gelmiştir. Karaman'ın başkenti olan Konya'ya gelen şeyh bir süre burada kalmış olsa da Konya'da kaldığı tekkenin şeyhi ile yaptıkları kimi mütalaalar tekkenin şeyhinin Sünnî kendisinin Şiî olması sebebiyle bir noktada münakaşaya dönüşmüştür. Şeyh Cüneyd, tekkenin şeyhi tarafından kafir olduğu iddiasıyla muhatap olmuştur. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd ve müridleri Konya'dan ayrılarak Toros Dağları arasında yaşayan Varsak Türkleri arasına gitmiştir. Ancak Konya'daki tekkenin şeyhi, din işlerinden ziyada dünya işleriyle meşgul olan Karaman hükümdarına giderek Şeyh Cüneyd hakkında beyanlarda bulunmuştur. Hükümdar da Varsak aşireti reisine Şeyh Cüneyd'i tutuklama emrini vermiştir. Varsak Türkleri arasında bir hayli etki alanı oluşturup yeni taraftarlar da edinmiş olan Şeyh Cüneyd, yeni mensuplarıyla beraber bir yolunu bularak buradan ayrılmıştır.[414]

Memlük Sultanı Çakmak'ın hakimiyetindeki Suriye tarafına gelen şeyh, yıkın bir kaleyi kiralayarak burayı tekke olarak kullanmaya başlamıştır. Şeyh Cüneyd, burada yaptığı tesirli çalışmalar ve geniş propagandalar sayesinde tarîkatını bir hayli yaymıştır. Öyle ki Suriye'ye, Osmanlı'dan ve Irak'tan pek çok mürid koşar adım gelerek Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanmıştır. Gittikçe sayılarının artıyor olduğuna şahit olan Halep'teki diğer şeyhler, Memlük Sultanı Çakmak'a mektuplar yazarak ülkesinde gördükleri sıkıntılı durumları şikayet etmiştir. Sultan Çakmak, Halep valisine haber göndererek Şeyh Cüneyd'in askerle yakalanmasını emretmiştir. Asker ile müridler arasında savaş çıkmış, 70 mürid hayatını kaybederken oradan uzaklaşmaya çalışan Şeyh Cüneyd'in yanındaki müridler de yolda aşiret engellerine takılarak dağılmak zorunda kalmıştır. Şeyh Cüneyd bir başına Karadeniz kıyısında bulunan ve Osmanlı'ya bağlı olan Canik'e varmıştır.[415]

---

[413] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 17, Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 415.
[414] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 18.
[415] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 18-19.

Şeyh Cüneyd Canik'te iyi karşılanmış ve burada uzun süre kalmıştır. Yeni taraftarlar toplamak için çalışmalar yapmış, cüretkar planlarına Canik valisi engel olmamıştır. Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ele geçirerek kendi devletini kurmayı planlayan Şeyh Cüneyd, kafirle cihat edeceği için diğer Müslüman hükümdarların engelleriyle de karşılaşmamıştır. Birkaç bin kişilik silahlı taraftar toplayan Şeyh Cüneyd, bu sayıdaki ordusuyla kazanması zor olsa da Trabzon İmparatorluğu'nun iç karmaşıklıklarını da fırsat bilerek bir akın düzenlemiştir. Gelişen olayların Şeyh Cüneyd'in lehine olması imkanıyla Trabzon topraklarında ilerlemiştir. Ancak başkente geldiklerinde kalenin kalın duvarları sebebiyle Şeyh Cüneyd'in üç gün süren kuşatmasındaki tüm taarruzları sonuç alamamış, kale ele geçirilememiştir. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun durumunu haber alan Osmanlı, oluşan karmaşayı kendi için fırsata çevirmeye karar vererek yola çıkmıştır. Osmanlı'nın gelmekte olduğunu haber alan Şeyh Cüneyd'in çekilmek zorunda kalmıştır.[416]

Diyarbakır'da hükümdarlık yapan Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın şöhreti bu sıralarda dillerde dolanmakta, yaptığı cesur akınlar ile ülkesinin sınırlarını gittikçe genişlettiği kayıtlara geçmektedir. Karakoyunlu Devleti ile daima mücadele içinde olan Akkoyunlu Devleti, Şeyh Cüneyd için iyi bir müttefik olabilirdi. Aynı zamanda Uzun Hasan dervişlerin ve din adamların dostu olarak da tanınmaktaydı. Böylece Şeyh Cüneyd'in geleceği yeni yer Akkoyunlu Devleti toprakları olmuştur.[417]

Şeyh Cüneyd'in Canik'ten sonra Hasankeyf'e geldiği kesin olmakla beraber, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ile münasebetinin ilk adımını kimin attığı ve tanışıklıkta asıl amacın ne olduğuna dair tarihi kaynaklar birbirinden ayrılmaktadır. Lakin Uzun Hasan'ın dervişlere gösterdiği ilgi ve alakasına bakılırsa Uzun Hasan'ın Hasankeyf'te bulanan Şeyh Cüneyd'e mektup yazarak ona dostluk ve saygı teminatında bulunduğunu ve Şeyh Cüneyd'in de bundan bir hayli memnun olduğunu

[416] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 19-22, Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 416.
[417] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 22.

kabul edebiliriz.[418] Bu iletişim çok yakın akrabalık bağlarının kuruluşunun başlangıcı olmuştur.

Şeyh Cüneyd Hasankeyf'ten Diyarbakır'a doğru yola çıktığında, Uzun Hasan Akkoyunlular'ın ileri gelenlerinden bazılarını onu karşılamaları için göndermiştir. Şeyh Cüneyd ve beraberindeki müridler şehre yaklaştıkları vakit ise bizzat kendisi şehrin dışına çıkarak onları karşılamıştır. Uzun Hasan atından inmiş ve şeyhi kucaklayarak oldukça hoş bir şekilde karşılamıştır. Diyarbakır'ın tarihi surları arasından geçerek şehrin mermerden binalarını, köşklerini, kiliselerini, camilerini gören müridler oldukça etkilenmişlerdir. Uzun Hasan'ın misafiri olarak ağırlanan şeyhin yanındaki emir ve müridler zaman içerisinde derecelerine uygun mevkilerde görevlendirilmiştir. Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan ile bizzat münasebetinin bulunması gittikçe aralarındaki yakınlık ve samimiyeti arttırmıştır. Hatta kimi beyler tarafından kıskanılmıştır. Bu samimiyetin oluşturduğu yakınlık ile Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'e talip olmuştur. Uzun Hasan'ın onayıyla gerçekleşen evlilik ile Safevî tarîkatı şeyhi Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu hanedanının damadı olmuştur.[419] Böylece Şeyh Cüneyd'in sahip olduğu nüfuz daha da artmıştır.[420]

Diyarbakır ve çevresi pek çok dinin ve mezhebin yaşandığı toprak olduğundan Şeyh Cüneyd'in taraftar toplaması açısından oldukça verimli mekanlar olmuştur. Hanedan üyesi olarak aldığı izin yetkisiyle de Şeyh Cüneyd Akkoyunlu sınırlarından pek çok yere halifelerini göndermiş, birçok yeni müride ulaşmıştır.[421] Günümüze kadar gelen Diyarbakır'daki tarihi Erdebil Kasrı'nı da Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd için inşa ettirmiştir.[422]

Uzun Hasan ile yakın münasebeti olan şeyh, Uzun Hasan'ın yeni toprakları nasıl hakimiyetine kattığına dair bilgileri gözlemlemiştir. Edindiği tecrübeler ile

---

[418] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 26.
[419] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 26-27.
[420] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 323.
[421] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 27.
[422] Ali Emîrî, M**ir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid: Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfı**, Cilt I, Günay Kut ve Mesud Öğmen ve Abdullah Demir (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 52.

yeniden Erdebil'e gitmeye ve tekkenin hakimiyetini eline almaya karar vermiştir. Memleketine doğru hareket ettiğinde on bir yıl önce memleketinden çıkarılmış olan Şeyh Cüneyd yerine Akkoyunlu Devleti ile akrabalık bağı kurmuş bir Şeyh Cüneyd olarak geri dönmüştür. Kendisine kötü duygular besleyen amcası yeni durumlardan daha da rahatsız olarak Karakoyunlu hükümdarı ile tekrar iletişime geçmiştir. Uzun Hasan'ın desteğini almış olan şeyhin kendisine daha tehlikeli bir rakiplik elde ettiğini düşünen Karakoyunlu Cihanşah, Şeyh Cüneyd'i yeniden Erdebil'den sürmeye karar vermiş, gerekirse askeri güç kullanmayı planladığı için de asker toplamaya başlamıştır.[423]

Cihanşah'ın hazırlıklarını öğrenen Şeyh Cüneyd, tekkenin idaresini amcasına bırakmış, kimi adamlarını görevlendirerek her taraftaki müridlerini çağırmaları için ulaklar göndermiştir. Şehrin dışında toplanan silahlı müridleri ile Şirvanşahlar Devleti'nden geçerek Çerkesler'in üzerine din uğruna bir akında bulunmuştur. Bu akında Uzun Hasan'dan edindiği tecrübeleri uygulamıştır. Kafkas Dağları'ndan inerken yeniden Şirvanşahlar'ın sınırlarından geçerek Karabağ'da kışlağa gelmiştir. Şirvanşahlar'a vergi ile bağlı olan Çerkesler'e saldırmış olan Şeyh Cüneyd'e, dinî hüviyeti sebebiyle saldırıp saldırmamakta kararsız kalan Şirvanşah hükümdarı, kıskanç ve entrikacı olan Şeyh Cafer'den yeğeni Şeyh Cüneyd'e dair olumsuz bir mektup almıştır. Mektupta yeğeninin asi olduğunu ve velayete sahip olmadığını söyleyen Şeyh Cafer, Şeyh Cüneyd'in öldürülmesini istemiştir. Böylece saldırmaya karar veren Şirvanşah hükümdarı, Şeyh Cüneyd'e önden haber göndererek sınırlarından çıkmasını emretmiştir. Ancak Şeyh Cüneyd elçiyi öldürerek olumsuz cevap vermiş olunca muharebe başlamış ve Şeyh Cüneyd kendisine isabet eden bir ok ile hayatını kaybetmiştir. Müridleri şeyhin hayatını kaybetmesi ile dağılmıştır.[424]

[423] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 32-34.
[424] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 34-35.

Şeyh Cüneyd'in ölümünde bir ay sonra Akkoyunlu hanımı Hatice Begüm Diyarbakır'da bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir. Daha doğmadan yetim kalmış olan bu çocuğa Haydar ismi verilmiş ve vasiliğini dayısı Uzun Hasan üstlenmiştir.[425]

3.2.4. Şeyh Haydar

Şeyh Cüneyd'in oğlu olan Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın himayesinde dokuz yaşına kadar Akkoyunlular'ın başkenti olan Diyarbakır'da büyümüştür.[426] Uzun Hasan'ın Karakoyunlular'ı yenerek onların topraklarını hakimiyetine alışıyla beraber başkenti Tebriz'e taşımıştır.[427] Tebriz'e geçmeden önce Erdebil'e uğrayan Uzun Hasan, vasiliğini üstlenerek büyütmüş olduğu genç yeğeni Şeyh Haydar'ı düzenlediği merasim ile Safevî tarîkatının merkezi olan Erdebil Tekkesi'nde posta oturtarak tarîkat reisliğine geçirmiştir. Şeyh Haydar henüz çok genç olsa da Uzun Hasan onun, babası Şeyh Cüneyd'in şerefli bir halefi olacağına inanıyordu. Henüz hayatta olan Şeyh Cafer bu durumu kıskanıyor olsa da Uzun Hasan'dan çekindiği için ses çıkaramayarak durumu kabul etmiştir. Uzun Hasan yeğeninin eğitimini büyük amcası Şeyh Cafer'e emanet ederek Erdebil'den ayrılmış ve başkent Tebriz'e geçmiştir. Babası Şeyh Cüneyd'in ölümüyle Safevî tarîkatının yayılımı bir süre durmuş olsa da Şeyh Haydar'ın dönüşü ile beraber tarîkat yeniden bir canlanma yaşamış ve pek çok diyardan müridler Erdebil'e ziyaretlerde bulunmaya başlamıştır.[428]

Uzun Hasan'ın yeğeni Şeyh Haydar'ı kızı Alemşah Begüm ile evlendirmesiyle akrabalık bağları daha da yakınlaşmıştır. Şeyh Haydar'dan sonra Safevîler'in pîrlerinden olacak olan iki oğlu böylece Uzun Hasan'ın bizzat torunları olmuştur. Tarih sahnelerinde adından çokça bahsettiren Şah İsmail, Uzun Hasan'ın bu torunlarından biridir.[429]

---

[425] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 35-36.
[426] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 36.
[427] Aydoğmuşoğlu, "**Tarihte Tebriz**", s. 87.
[428] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 62-63, Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 247.
[429] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 63.

Babasının intikamını almak isteyen Şeyh Haydar, tekkesinde dinî vazifelerinin yanında müridlerini savaşçı kimliğiyle de yetiştirmiş, eğitimler vermiştir. Bizzat silah imalatını kendisi yapan Şeyh Haydar, imalat işine müridlerine ok atmayı, mızrak kullanmayı, ok germeyi, kılıç kullanmayı öğretmek için ara vermiştir. Cesur, azimli ve kararlı olan Şeyh Haydar tüm bu işleri yaparken derviş elbisesini ve sûfî sarığını kuşanmayı bırakmamıştır. Teşkilat sistemi olan tarîkatın müridleri de derviş elbiselerini giyer ve başlarına taç denilen Haydarî sarığını takmışlardır. On iki dilimli ve kırmızı renkli olan bu taç, Safevîliğin Alevi akîdesinin nişanesiydi. Bu on iki dilimin her biri mübarek on iki imamı temsil etmekteydi. Peygamberimiz'in soyundan olan bu on iki imam, meşru halef sayıldığı için her dilime bir imamın ismi işlenmiş şekilde bulunmaktaydı. Kızılbaş ismi de bu sarığın renginden gelmekte olup, başlığı takan kişilere hitaben kullanılmıştır.[430] Haydarî tacından haber olan Uzun Hasan, Şeyh Haydar'a bu taçtan istediğini haber vermiş ve kendisine taç gönderilince onu öperek başına koymuştur.[431]

Uzun Hasan'ın Şeyh Haydar'a veya Erdebil tarîkatına olan ilgi ve alakası aşikardır. Lakin Uzun Hasan'ın ölümünün ardından tahta geçen Sultan Yakub hem halasının oğlu hem de kız kardeşinin eşi olan Şeyh Haydar'a, sahip olduğu nüfuzdan endişe ederek temkinli yaklaşmıştır. Sultan Yakub'un en yakın çevresinin Sünnî kimliğe sahip kişilerden oluşması da Şeyh Haydar'a bakış açısını ve davranışlarını etkilemiştir.

Şeyh Haydar, silah kullanımını bilen müridleri ile ilk seferini Hristiyan olan Çerkesler üzerine gerçekleştirmeye karar vermiştir. Çerkesler'in, Kuzey Kafkasya'da ulaşımı bir hayli zor bir bölgede yaşıyor olmaları sebebiyle seferin gerçekleştirilebilmesi için Şirvanşah'tan geçmeleri gerekmiştir. Bu nedenle Şeyh Haydar, Şirvanşah'ın engeli ile karşılaşmadan onların ülkesinden rahatlıkla geçebilmek için Sultan Yakub'dan bir ferman almıştır.[432]

---

[430] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 65.
[431] Erdem, "Otlukbeli Sonrası Ak-Koyunlular (1473-1478)", s. 3.
[432] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 68-69.

Şeyh Haydar'ın bir gün kendi ülkesine saldıracağını tahmin eden Şirvanşah hükümdarı, Sultan Yakub'un fermanı sebebiyle istemeyerek de olsa Şeyh Haydar'ın ülkelerinden geçmesine müsaade etmiştir.[433] Çerkesler bu muharebede Şeyh Haydar'a karşı yenilgiye uğramıştır. Şeyh ve müridleri bu akında pek çok ganimet elde etmiştir. Ganimetlerin bir kısmını Erdebil'de dağıtmış bir kısmını da Sultan Yakub'a Tebriz'e göndermiştir. Şeyh Haydar, müridlerine bu kazançları ile silah ve savaş malzemeleri almak için harcamalarını söylemiştir. Nitekim Çerkes akınından sonra Şirvanşah üzerine bir akın düzenleyerek babası Şeyh Cüneyd'in intikamını almak istemiştir. Beraberinde bulunan müridler Şeyh Haydar'a böyle bir sefer için daha çok silah temin etmeleri gerektiğini hem de dinlenmeye ihtiyaç duyduklarını söyledikleri için Erdebil'e dönmüşlerdir. Başarı elde ettikleri benzer bir sefer daha yapmalarıyla hem başarılarının namı hem de Şeyh Haydar'ın büyük cömertliği ciddi bir itibar kazanmasını sağlamıştır. Dört bir yandan gelen kişiler onun bayrağı altında toplanmıştır. Bu durum Sultan Yakub'a bildirilince evham ve şüpheye kapılarak, Şeyh Haydar'ı Tebriz'e çağırmıştır. İki üç müridi ile Tebriz'e gelen Şeyh Haydar, Akkoyunlu emirleri ve ileri gelenleri tarafından ilgiyle karşılanmış, dua talebiyle kendisini ziyarete gelmişlerdir. Hatta o gün Sultan Yakub da kendisini ziyarete gelmiştir. Ertesi gün ise Şeyh Haydar'ın, Sultan Yakub'un huzuruna çıkması ile asıl konu konuşulmuştur.[434]

Sultan Yakub, Şeyh Haydar'a askeri girişimlerden uzak durması, müridlerinin yalnızca manevî rehberliklerini yapması hususunda yemin ettirmiştir.[435] Hemen sonra Şeyh Haydar Erdebil'e dönmüş ve ikinci evladı, gelecekte Safevî Devleti'ni kuracak olan oğlu İsmail dünyaya gelmiştir.[436]

Bir süre sonra Akkoyunlu ordusunun Gürcü sınırında yenilgiye uğraması ile Sultan Yakub, Şeyh Haydar'ı bu orduyu destekleme emri vermesi ile şeyhin yeminini bozmasına kendisi neden olmuştur. Daha sonra askeri iş birliğe gerek kalmamış olunca

---

[433] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 324.
[434] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 69-71.
[435] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 247.
[436] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 71.

Şeyh Haydar toplamış olduğu birliği ile Çerkesler üzerine bir kez daha yürümek istemiştir.[437] Çerkesler üzerine üçüncü akınını düzenleyebilmek için Sultan Yakub'dan izin alması zor olmuştur. Ancak bu izni Sultan Yakub'un halası olan annesi sayesinde alabilmiştir. Sultan Yakub, Şirvanşah hükümdarının kızı ile evli olduğu için Şeyh Haydar'ın Şirvanşahlar'a saldırabilecek bir izni alması mümkün olmamıştır.[438]

Şeyh Haydar Çerkesler'e doğru ilerlerken Şirvanşah hükümdarının oğullarının düğünleri ile meşgul olduğu haberini alınca bu durumu fırsata çevirerek babasının intikamını almak üzere Şirvanşah sultanının üzerine yürümeye karar vermiştir. Şeyh Haydar saldırı kararını Şirvanşah elçisine söylemiş ve başkente gidip haber vermesi ifade etmiştir. Hangi gün saldıracağını dahi söylemiş olsa da elçiye binek vermediği için elçi ancak saldırıdan bir gün önce Şirvanşah'a ulaşıp haberi vermiştir. Haberi alan ahali ve yerli askerler Şeyh Haydar'ın cesaret ve savaşçı özelliğini bildikleri için kaçmayı düşünmüştür. Şirvanşah sultanı aldığı önlemler ve az bir askeriyle şeyhin ordusu ile çarpışmaya başlamıştır. Bu sırada Sultan Yakub'a haber gönderilmiştir.[439]

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un gönderdiği destek ordusu[440] ile Şirvanşahlılar'ın ordusu birleşerek Şeyh Haydar'ın ordusu ile pek çetin bir savaşa girmiştir. Şeyhin ordusu çok iyi savaşıyor olsa da muharebeyi kaybetmiş ve Şeyh Haydar hayatını yitirmiştir. Şeyh Haydar'ın ölümü üzerine en büyük oğlu Sultan Ali, tarîkat sûfîlerince babasının halifesi olarak tanınmıştır. Ancak Sultan Yakub'un emri ile, Şeyh Haydar'ın üç oğlu olan Sultan Ali, İsmail ve İbrahim anneleri Alemşah Begüm ile beraber Erdebil'den sürülerek İstahr Hisarı'na hapsedilmiştir.[441]

3.2.5. Nureddîn Abdurrahmân Câmî

İslâm tarihine bakıldığında gerek ilmî birikim ve eserleriyle gerekse nazım ve nesir üstadı olmasıyla ismi nice büyük üstadın arasına yazılmış değerli şahsiyetlerden

---

[437] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 247.
[438] Paydaş, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", s. 86.
[439] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 72.
[440] Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, Mürsel Öztürk (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 584.
[441] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 75, 77, Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s. 585.

biri de hiç şüphesiz Nureddîn Abdurrahmân Câmî'dir. O İran'ın Horasan vilayetinde doğmuştur. Sahip olduğu ün ile nice sınırları aşarak pek çok İslam ülkesinde misafir olarak ağırlanmış ve pek çok hükümdardan mektuplar, hediyeler, davetler almıştır.[442]

Molla Câmî olarak da anılan Abdurrahmân Câmî, Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Uzun Hasan döneminde Hicaz ziyareti dönüşü Akkoyunlu Devleti'nde büyük bir ilgi ile karşılanmış ve ağırlanmıştır.[443] Uzun Hasan Molla Câmî'yi karşılamak üzere gönderdiği heyette yakın arkadaşı olup pervanecilik ve mihmandarlık görevlerinde bulunan Nakşbendî sûfîlerinden Derviş Sirâceddîn Kasım'ı da göndermiştir.[444] Aynı zamanda devletin ileri gelenlerinden Kadı Hasan ve Ebubekir Tihrani'yi ve hükümdarın maiyetindeki pek çok kişi de karşılama ekibinde yer almıştır.[445] Tebriz'de büyük hürmet görerek ağırlanan Molla Câmi, Uzun Hasan'ın ısrarlarına rağmen Tebriz'de kalmayarak Horasan'a doğru yolculuğuna devam etmiştir. Molla Câmî ile Uzun Hasan'ın mektuplaştığı bilinmekte ve Molla Câmî'nin münşeatı içerisinde bu mektuplar görülmektedir.[446]

Babası Uzun Hasan'dan sonra Tebriz'in İslâmî İlimler merkezi olması yönündeki çalışmalara devam eden Sultan Yakub, Molla Câmî ile çok yakın ilişkiler kurmuştur. Molla Câmî, Sultan Yakub'a pek çok öğüt ve felsefî nasihatler içeren bir kaside yazmıştır. Kasideyi[447] incelediğimizde Sultan Yakub'un Molla Câmî'ye karşı büyük bir bağlılık ve saygı gösterdiğini ve Molla'nın da bu yakınlığa binaen Sultan'a pek açık konuştuğunu görmekteyiz.[448] Ayrıca Molla Câmî'nin yazmış olduğu Selaman u Absal adlı kitabı da Sultan Yakub için yazılmıştır.[449] Eserde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan da övgüyle bahsedilmiştir.[450] Uzun Hasan'ın bir diğer oğlu olup

---

[442] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 1-57.
[443] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 34.
[444] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 8, Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 155.
[445] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 96.
[446] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 34.
[447] Kasideye dair ayrıntılı bilgi için bknz. Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 36-41.
[448] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 36.
[449] Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 5, Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 213.
[450] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 214.

Sultan Yakub'un da aynı anneden kardeşi olan şehzade Yusuf da Molla Câmî'ye büyük ilgi ve alaka göstermiştir.

Molla Câmî, genç yaşta hayata gözlerini yuman Sultan Yakub'un ölümüne bir hayli üzülmüştür. Silsiletü'z-zeheb adlı mesnevisinde Sultan Yakub'un zulmü kaldırmakla ilgili siyasetini ve güzel uygulamalarını övmekle beraber onun ölümüne olan üzüntüsünü açıkça belirtecek ifadelere yer vererek acısını belirtmiştir.[451]

Tasavvufî kimliği tasavvuf literatürü açısından çok önemli olan Abdurrahmân Câmî'nin Akkoyunlu Devleti'nde hükümdarlar nezdinde ağırlanması, bu ülke topraklarında yaşaması, önemli ilim adamlarıyla bu sınırlar içerisinde faaliyetlerde, meclislerde, derslerde bulunmuş olması hiç şüphesiz Akkoyunlu Devleti'nin tasavvuf ile olan bağlantısı açısından bir hayli önemlidir. İrfan ve tasavvuf merhalelerinde İbnü'l-Arabî ekolünü takip etmesi ve Şeyh-i Ekber'in eserlerine şerhler yazması yaşadığı topraklarda bu ekolün yayılmasına tesir etmiştir.

3.2.6. Derviş Sirâceddîn Kasım

Derviş Sirâceddîn Kasım b. Kadı Ömer, Uzun Hasan'ın çok yakın arkadaşlarından olup devletin önemli işlerinde yer alan isimlerden olmuştur.[452] Derviş Kasım Nakşbendî olup, Akkoyunlu Devleti'nin ve daha özelde Tebriz'deki Nakşbendî topluluğunun en seçkin dervişlerinden biri olarak tanınmıştır. Akkoyunlular'ın ilmî ve kültürel yapısına katkıları Uzun Hasan döneminde başlayıp Sultan Halil ve Sultan Yakub döneminde devam etmiştir.[453]

Diyarbakırlı olan Derviş Kasım, Uzun Hasan dönemindeki idarenin merkezinde yer almıştır.[454] Devlet idaresinin ana karakterlerinin içerisinde bulunan bir Nakşî olarak Nakşbendîliğe dair bir tesir alanının oluşmasında da etkileri olmuştur. Derviş Kasım pek çok yüksek makamda bulunmanın yanı sıra Nasıriye Medresesi'nde

---

[451] Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, s. 37.
[452] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 103.
[453] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 245.
[454] Hüseyin Kerbelaî, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân**, Cafer Sultan el-Kurraî (Haz.), Miras-ı Mektub, Tahran 1383, c. 1, s. 90.

müderrislik yapmıştır.[455] Uzun Hasan birçok ikram ve hediyelerle on gün misafir ettiği Molla Câmî'yi karşılamak üzere heyet gönderdiğinde Derviş Kasım da heyette bulunmuş[456], Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'e elçi olarak da gönderilmiştir.[457] Toplumda ve dinî cemaatlerde kıymetli bir yeri, itibarı bulunan Derviş Kasım uzun yıllar müderrisliğe devam etmiş[458] ve Uzun Hasan'ın kabristanının mütevellisi olarak görevde bulunmuştur.[459]

Derviş Kasım Sultan Yakub döneminde esef verici bir olay ile vefat etmiştir. Tebriz'de zengin bir Ermeni tacirini Müslüman olması için ikna etmeye çalışan bir Müslümanın, dinini değiştirmek istemeyen taciri öldürmesi büyük bir olaya dönüşmüştür. Tacirin yakınları durumu padişaha bildirerek katilin de öldürülmesini talep etmiştir. Yakalanan katil öldürülmüş ancak cesedi köpeklerin yemesi için sokağa atılmış ve cesedin başını alan Ermeniler kendi mahallelerinde bu baş ile top gibi oynamaya başlamıştır. Durumdan bir hayli rahatsız olan Müslümanlar bu kadarının fazla olduğunu söyleyerek Derviş Kasım'dan ricada bulunmuş, kendisinin önderliğinde Sultan Yakub'dan izin almayı ve hep beraber cesedi İslâmî usullere göre defnetmeyi istemişlerdir. Sultan istenen izni vermiştir. Lakin cenaze töreni bir anda kitlesel bir yürüyüşe dönüşmüştür. Gece saatlerine denk gelen defnin ardından oluşan kitlesel gösteriyi haber alan Sultan Yakub, Derviş Kasım'ın huzuruna getirilmesini istemiştir. Sarhoş olduğu ifade edilen hükümdar, öfkeyle hareket ederek hemen o gece Derviş Kasım'ı idam ettirmiştir. Ertesi sabah Derviş Kasım'ın Sultan Yakub tarafından öldürüldüğü haberi Tebriz'in her yerine yayılmış ve çok sevilen Derviş Kasım için Müslüman tebaa ayaklanmıştır. Derviş Kasım'ın ölüm haberinin oluşturduğu büyük yankı üzerine Sultan Yakub bir de şehrin yağmalanması emrini vererek kente korku salmayı emretmiştir.[460]

---

[455] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 245.
[456] Hinz, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, s. 103.
[457] Kerbelaî, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtû'l-Cenân**, c. 1, s. 90.
[458] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 245.
[459] Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 110-112.
[460] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 245-246, Barbaro, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, s. 110-112.

Derviş Kasım'ın uzun yıllar yapmış olduğu hizmet ve dinî kişiliği hasebiyle sahip olduğu değer düşünüldüğünde böyle yanlış bir karar ile öldürülmesi çok üzücüdür. Bu durum Tebriz halkı ile hükümdarın arasını bozmuş ve Sultan Yakub ile maiyetindekilerin başkent Tebriz'den ayrılmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Yeni yaptırdığı sarayı Heşt Bihişt'te bir yıldan az bir süre yaşayan Sultan Yakub, bir süre sonra Tebriz'e döndüğünde halka, bir daha şarap içmeyeceğine dair söz vermiş, kentte içkiyi yasaklamıştır. Ancak halk bu tövbe sözüyle bile ikna olmamış ve bir süre sonra hükümdarın burada kalmaması için salgın hastalık söylentisi çıkarmıştır.[461]

Nakşbendîliğin aslî rükünleri hakkında Uzun Hasan'ı uzun yıllar bilgilendirerek pek iyi bir pozisyonda bulunan sâhib-i esrâr-i padişâh Derviş Kasım,[462] ömrünü Akkoyunlu Devleti'nde geçirmiş önemli tasavvufî şahsiyetlerden biri olmuştur.

3.2.7. Ni'metullah b. Mahmûd Nahcivânî

Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde dünyaya gelen Ni'metullah b. Mahmûd Nahcivânî, Baba Ni'met, Baba Ni'metullah, Şeyh Alvân, Ni'metullah Sultan gibi lakap ve isimlerle anılmıştır. Akkoyunlu Devleti'nin Uzun Hasan ve Sultan Yakub dönemlerinde ilim tahsilini tamamlamış ve Tebriz'de bulunarak ilmî ve tasavvufî faaliyetlerde bulunmuştur.[463] Nakşî olan Ubeydullah Ahrâr'ın Akkoyunlu Devleti'ndeki en önemli talebelerinden biri olmuştur.[464]

Akkoyunlu Devleti'nin başkenti Tebriz'de âlimlere iyi imkanlar sunulması buranın bilim dünyası açısından önemli bir merkez olmasını sağlamıştır. Ni'metullah Nahcivânî Tebriz'in imkanlarından yararlanmış, burada yaşadığı süre içerisinde tasavvuf tarihinde bir ilki gerçekleştirerek tasavvufî tefsir yazmıştır.[465] İşârî tefsir yazarı olan Ni'metullah Nahcivânî, aynı zamanda Hediyyetu'l-İhvan, Beyzavi

---

[461] Woods, **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, s. 246.
[462] Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 155-156.
[463] Yaşar Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, c. 33, s. 132-133.
[464] Ertaş, "**Akkoyunlu Medreseleri**", s. 187.
[465] Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", s. 132-133.

Haşiyesi yanı sıra Gülşen-i Râz ve Fusûs'a da şerh yazarak başta tasavvufî alanla ilgili olmakla beraber pek çok alanda ilmî eser kaleme almıştır.[466]

Ni'metullah Nahcivânî yazmış olduğu işârî tefsirine vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûda dair bir mukaddime ile başlamış ve başka tefsirlere başvurmadan eserinin iki cildini tamamlamıştır. İçeriğine göre her sureye ayrı bir giriş oluşturmuş, sure sonlarında o sureden çıkarılabilecek dersleri özetleyecek sonuçlar yazmıştır. Ayetler arasındaki münasebetlere dikkat çekilmesi yönüyle kaynak niteliğini taşıyan bir işârî tefsir olmuştur. Bu eserde zahirî ve tasavvufî tefsir eğilimini birleştiren bir metot izlenirken müellif eserin girişinde tasavvufî neşvede bir tefsir yazdığını özellikle belirterek tefsirden istifade edeceklerin eserin bu yönünü göz önüne almalarını izah etmiştir. İlk işârî tefsir olmasının yanında içerisinde dipnot kullanılması da tefsirin ayrıcalıklarından biri olmuştur.[467]

Tebriz'de vefat eden Halvetî şeyhi Dede Ömer Rûşenî'yi ölüm döşeğinde ziyaret etmiştir. Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışı süreçlerinde Tebriz'den ayrılarak Anadolu'ya göç etmiş ve Konya Akşehir'e yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır[468]

3.2.8. Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî

Akkoyunlu Devleti'nde yaşamış Kürt âlimlerden biri olan Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî, Kübreviyye tarîkatının kollarından Nurbahşiyye tarîkatına mensuptur. Nurbahşiyye tarîkatının pîri Seyyid Muhammed Nurbahş'tan ve halifesi Şehâbeddin el-Cûrânî'den manevî eğitimini almış ve tarîkatta halifelik makamına yükselmiştir. Tasavvufî ve felsefî içerikli pek çok eser yazan Hüsâmeddîn Bitlisî zahirî ve batinî ilimlerde üst bir makama sahip olmuştur.[469]

---

[466] Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu,** s. 225.
[467] Kurt, "Ni'metullah b. Mahmûd", s. 132-133.
[468] Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend…**, s. 95.
[469] Doru, **Osmanlı Ve İran'da İşrâk Felsefesi**, s. 65-66.

Uzun Hasan döneminde Akkoyunlu Devleti'nin başkenti henüz Diyarbakır iken Hüsâmeddîn Bitlisî Uzun Hasan'ın divan katipliğini yapmıştır.[470] Uzun Hasan başkenti Tebriz'e aktardığı dönemde kütüphanesini, önemli ulema ve sanatkarları da yeni başkente taşımıştır. Hüsâmeddîn Bitlisî de Tebriz'e taşınan ekibin içerisinde yer almıştır.[471] Hem Uzun Hasan dönemini hem Sultan Yakub dönemini gören Hüsâmeddîn Bitlisî uzun yıllar divan katipliği görevini devam ettirmiştir. Hatta oğlu İdris-i Bitlisî de babası gibi Akkoyunlu divan katiplerinden olmuş,[472] devletin yıkılışının ardından Osmanlı Devleti'nde de aynı görevi ifa etmiştir.

Hüsâmeddîn Bitlisî devlet yönetiminin önemli bir görevinde yer almakla beraber ilmî çalışmalarını ve tasavvufî faaliyetlerini devam ettirmiştir. Oldukça kıymetli eserler telif eden bir âlim, arif, mutasavvıf ve müfessir olmuştur. Çağdaşı olan Abdurrahmân Câmî, İbrâhim Gülşenî, Celaleddin Devvânî gibi âlimlerle beraber bulunmuştur.[473] İbnü'l-Arabî mektebinin bilinmeyen bir takipçisi olan Hüsâmeddîn Bitlisî aslında bu mektebin çok önemli takipçilerindendir. Eserlerinde Ekberîlik geleneğine, Meşşâî ve İşrâkî geleneklerine yer verdiği müşahade edilmektedir.[474] Hüsâmeddîn Bitlisî'nin, bir müfessir ve mutasavvıf olarak tevârüs ettiği ilmî geleneği hangi zaviyeden ele aldığı ve nasıl yorumladığı, felsefî ve tasavvufî birikimi mezcetme şekli ile yaşadığı dönemin ilim diline işaret etmesi gibi birçok açısından çok önemli veriler sunmuştur.[475] XV. yüzyıl ilim dilini ve tartışılan meseleleri göstermesi açısından da bu görüşlerin eserlerinde yer alması önemlidir. Uzun bir ömür yaşayan Hüsâmeddîn Bitlisî'nin Şehâbeddin es-Sühreverdî'den de etkilendiği eserlerinde görülmektedir. Eserlerinde Ehl-i Beyt sevgisi özellikle dikkat çekmekte ve on iki imam inancını ifade ederek, hurûfî yorumlara da yer vermektedir.[476]

---

[470] Veysel Akdeniz, **Akkoyunlu-Kürt İlişkileri**, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012, s. 132.
[471] Akdeniz, **Akkoyunlu-Kürt İlişkileri**, s. 87.
[472] Akdeniz, **Akkoyunlu-Kürt İlişkileri**, s. 132.
[473] Esma Çetin, "Hüsâmeddîn-i Bitlisî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, Ek-1. Cilt, s. 568-569.
[474] Doru, **Osmanlı Ve İran'da İşrâk Felsefesi**, s. 66.
[475] Esma Çetin, "Hüsameddin Ali el-Bitlisî'nin Câmi'u't-tenzîl ve't-tevil Adlı Tefsirinin Mukaddimesi: Tahkik ve İnceleme", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/415221 (29.04.2021), s. 63.
[476] Çetin, "Hüsâmeddîn-i Bitlisî", s. 568-569.

Hüsâmeddîn Bitlisî, Câmiʿu't-tenzîl ve't-teʾvîl tefsirini Kur'an-ı Kerim'i vahdet-i vücûd açısından yorumlayacak şekilde oluşturmuştu. Hüsâmeddîn Bitlisî mantıktan lisana, fıkıhtan kelâma, felsefeden tasavvufa kadar birçok ilme ait malzemeyi büyük bir ustalıkla değerlendirmiş, İslâmî İlimler arasında kurduğu çok katmanlı yorum tarzıyla bütüncül bir şekilde farklı ekolleri aynı gerçeği anlatmak üzere bir araya getirmiştir. Eserde tasavvufî tecrübelerine yer vererek vücudun hakikatine dair bilgilerinin bir kısmını bizzat müşahede ile elde ettiğini belirtmiştir.[477] Bu tefsirde geniş yer tutan nazarî-tasavvufî yorumlar, metafizik düşünce geleneklerinin sure yorumlarına aktarılabilmesi gibi orijinal yönler, farklı düşünce geleneklerinin tarihsel süreçte birbiriyle nasıl irtibat kurduğunu göstermiş, döneminin karakteristik özelliklerinden olan tahkikî bir yöntem takip etmesi ile dikkat çekmiştir.[478]

Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî Nurbahşiyye tarîkatının önemli merkezlerinden Tebriz'de bir zâviye inşa etmiş ve irşad faaliyetinde bulunmuştur. Tarîkatın Kürdistan ve Luristan'da yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.[479] Tüm bu çalışmaları ile hem Akkoyunlu Devleti'nde hem de İslâmî İlimler sahasında önemli isimler arasında yerini almıştır.

3.2.9. Mecduddîn Sun'ullâh Kûzekünânî

Sun'ullâh Kûzekünânî, Tebriz yakınlarındaki Kûzekünânî köyünde dünyaya gelmiştir. Horasan'ın önde gelen hocalarından naklî ve aklî ilimleri tahsil etikten sonra Herat'a gelerek Molla Câmî'ye intisab etmiştir. Molla Câmî'nin idarecisi olduğu medresede müderrislik yapmanın yanı sıra Molla Câmî'nin şahsî imamı vazifesinde bulunmuştur. Manevî açıdan kemâle ermesi için Molla Câmî tarafından Nakşbendîliğe yönlendirilmiştir.[480]

---

[477] Çetin, "Hüsâmeddîn-i Bitlisî", s. 568-569.
[478] Çetin, "Hüsameddin Ali el-Bitlisî'nin Câmi'u't-tenzîl ve't-tevil Adlı Tefsirinin Mukaddimesi: Tahkik ve İnceleme", s. 64-65.
[479] Çetin, "Hüsâmeddîn-i Bitlisî", s. 568-569.
[480] Ertaş, "**Akkoyunlu Medreseleri**", s. 186.

Akkoyunlu Devleti'nin Tebriz'inde Nakşbendiyye tarîkatının en önemli isimlerinden[481] olan Sun'ullâh Kûzekünânî, Sultan Yakub döneminin başlarında Tebriz'e gelmiştir. Kübrevî şeyhi Bedreddîn Ahmed Lale'î'nin iltifatını kazanmış, hac vazifesini ifa ettikten sonra Tebriz'in Nevber bölgesinde ikamet etmiştir. İnşa ettirdiği zaviyede Nakşbendî öğretileri ile irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Gerçekleştirdiği çalışmaları ile toplum nezdinde bir hayli sevilen ve itibar gösterilen Sun'ullâh Kûzekünânî, Tebriz'de veba salgını baş gösterdiğinde halkın dertleriyle ve tedavisiyle ilgilenmiş, pek çok yardımda bulunmuştur.[482] Mağdur insanların ihtiyaçlarının giderilmesi için Sultan Yakub ile irtibata geçmiş, hükümdar da bu isteklere karşı duyarsız kalmayarak daima yardım etmiştir.[483]

Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinin ardından buradan ayrılarak Bitlis'e yerleşmiştir. Bir süre sonra yeniden Tebriz'e dönerek ibadet ve eğiitim faaliyetleriyle hizmetlerine devam etmiştir.[484]

[481] Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 154.
[482] Ertaş, "**Akkoyunlu Medreseleri**", s. 186.
[483] Lingwood, "Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", s. 157.
[484] Ertaş, "**Akkoyunlu Medreseleri**", s. 186.

SONUÇ

Akkoyunlu Devleti İslâm kültürünün hâkim olduğu, çağdaşı devletleri ve kendinden sonra kurulan devletleri etkilemeyi başarmış bir devlettir. Özellikle Sultan Uzun Hasan'ın hükümdarlık yaptığı yıllar devletin ana karakterinin oluştuğu bir dönem olmuştur. Uzun Hasan'ın düşmanlarınca da kabul edilen âlim ve derviş sevgisi ve hürmeti, Akkoyunlu Devleti'nin ana karakterini meydana getirmiştir. Zira Uzun Hasan hükümdar olarak aldığı kararlarda yanlış yaptığını kendisine belirten meşayih eleştirilerini dikkate almış, hatta kararlarını iptal ettiği dahi olmuştur.

Tasavvufî kişiliğe yatkınlığı olan Uzun Hasan'ın tarîkatlara ve meşayihe göstermiş olduğu ilgi ile ülkenin dört bir yanına tekkeler kurulmuş, bizzat kendisi de tekke kurdurmuştur. En ufak yerleşim yerlerinde bile halk tekke ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin varlığını destekleyen hükümdarların politik kaygıları taşıyarak bunu tercih ettiklerini söylemek de kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak Uzun Hasan'ın hayatına tasavvufî kişiliği bağlamında baktığımızda bu ilişkinin politik kaygıların dışında, kişilik olarak yatkınlık ve ilgi duyuyor olmasının yansıması olduğunu görürüz. Sultan Yakub döneminde ilmî ve irfanî çalışmalar hız kesmeden devam etmiş ve Tebriz, dönemin en önemli ilim merkezi olmaya devam etmiştir.

Anadolu topraklarının beylikler döneminden önce başlayan tarîkatlar ve tekkelerle yoğrulan kişiliği, beylikler aracılığıyla devam etmiş ve günümüze kadar tesirini devam ettirmiştir. Bu topraklarda uzun yıllar hüküm süren Akkoyunlular buna büyük katkılar sağlamıştır. Mezheb, meşreb, dil, ırk, din ayrımı yapılmadan tasavvufun sağladığı hoşgörü iklimi sayesinde pek çok tarîkat bu topraklarda yer bulmuş, önemli mutasavvıflar bu topraklarda yaşayarak birçok eseri burada kaleme almıştır. Hatta Akkoyunlu hükümdarının hem Şiî hem de Sünnî tarîkatlara yakın ilgi göstermiş olması zihinlerde hangi mezheb ve meşrebi benimsediğine dair de farklı görüşlerin çıkmasına sebep olmuştur. Lakin bu dönemin toplumlarına baktığımızda görmekteyiz ki, toplumun bütün katmanlarında İslâmî kişiliklere büyük bir sevgi ve saygı bulunmaktadır. Bu sevgi, mezhepler arasında keskin sınırların çizilmesine fırsat

vermeyerek bireylerin birbirlerinin farklı meşreplerine ve öncelik verdikleri değerlere saygı duymalarını hem de o değerleri kendileri de severek benimseyecek şekilde saygı duymuşlardır. Bu sayede farklı mezheplere kendi hayatlarında da yer açabilmişlerdir.

Uzun Hasan'ın meşayihe olan sevgisi ileriye taşınarak akrabalık bağlarını oluşturmuştur. Erdebiliyye tarîkatının lideri Şeyh Cüneyd ile kız kardeşini evlendirmiş ve doğan yeğenini ilerleyen dönemde kızı ile evlendirmiştir. Yeğeni olan Şeyh Haydar ile kızından olma torunu Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak Safevî Devleti'ni kurmuştur. Gerek akrabalık bağları sebebiyle gerek Akkoyunlu topraklarında yaşayarak buranın kültüründen etkilenerek yetişen Şah İsmail'in ve Safevî Devleti'nin tarihi incelenirken Akkoyunlu Devleti'ne bakmak bu bağlamda önem arz etmektedir. Zira dedesi ile babasının yaşantılarının uzantısı olarak henüz çok küçük olduğu çocukluk yıllarında hem zindanda kalması hem de kaçarak ve saklanarak ailesinden uzak yaşamak zorunda kalması şüphesiz Şah İsmail'in hayatında derin izler bırakmış ve travmalar oluşturmuştur. Şah İsmail'in devlet kurma süreci ve devleti kurduktan sonraki politikaları incelenirken bu etkenler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmamızda yer alan Akkoyunlu ve Erdebiliyye bağlantıları bu açıdan önemli veriler sunmuştur.

Akkoyunlu Devleti'nin her yanında bulunan tekke ve tarîkatlar hem kültürel hem ilmî hem mimarî etkiler oluşturmuştur. Yetişen bireylerin toplumun her yanında hâkim olan tasavvufî anlayışla muhatap olmasını, eğitim hayatının her alanında bu ilimden ve kültürden yararlanmasının olanaklarını sunmuştur. Böylece Akkoyunlu Devleti hüküm sürdüğü yılların ardından yıkılışından sonra önemli ilim adamları, meşayih ve bunların oluşturduğu fikir akımlarını bırakarak İslâm'a hizmetini devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

ABBASLI, Subhana, "**Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türkmen Hanedanları: "Akkoyunlular Ve Karakoyunlular""**, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2019.

AFÎFÎ, Ebu'l-Alâ, **Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat**, Ekrem DEMİRLİ ve Abdullah KARTAL (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

AK, Mahmut, **Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/akstarihi.pdf (29.04.2021).

AKDENİZ, Veysel, **Akkoyunlu-Kürt İlişkileri**, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012.

AKKUŞ, Mustafa, İzzetullah Zeki, "Timur'un Mutasavvıflarla İlişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2019, Sayı: 47, 367-382, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1494512(29.04.2021).

AKMAN, Mustafa, "15. Yüzyıl Düşünürü Devvânî Veya Felsefe Ve Tasavvuf Kıskacında Kelâm Düşüncesi", **14. Ve 15. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Felsefe, Kelam Ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri I**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, Ankara 2020, 510-523.

ALADAĞ, İrfan, "Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Devrinde Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri", **Akademik Matbuat**, 2018, Sayı: 2, 1-18, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/589046 (29.04.2021).

ALKIŞ, Abdurrahim, "XII. ve XVII. Asırlar Arasında Diyarbakır'da Tasavvuf Kültürü", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2015, Sayı: XIII, 15-32, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116041 (29.04.2021).

ALGAR, Hamid, "Necmeddîn-i Kübrâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

_____, "Nakşibendiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

ARAYANCAN, Ayşe ATICI, "Akkoyunlu Ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi Ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm Ve Sara

Hatun", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2011, Sayı: 29, 285-301, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257779 (29.04.2021).

_____, "Akkoyunlu Sarayında Manevî Ve İdari Güç: Dervişler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2018, Sayı: 87, 89-102, http://oaji.net/articles/2017/5480-1537361442.pdf (29.04.2021).

_____, "Akkoyunlu Sultan Yakûb'un Ölümüne Dair Münazara ve Bazı Değerlendirmeler", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2018, Sayı: 63, 437-446, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/549067 (29.04.2021).

AŞKAR, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

ATEŞ, Süleyman, **İşârî Tefsîr Okulu, Yeni Ufuklar Neşriyat,** Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.

AY, Resul, "Orta Çağ Anadolusu'nda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler Ve Dervişler", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, 2006, Sayı: 3, 17-53, https://www.researchgate.net/publication/341100430_Ortacag_Anadolusu%27nda_Bilginin_Seyahati_Talebeler_Alimler_ve_Dervisler (29.04.2021).

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, "**Tarihte Tebriz**", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2007.

AZAMAT, Nihat, "İbrâhim Gülşenî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

BABINGER, Franz, KÖPRÜLÜ, Fuat, **Anadolu'da İslâmiyet**, Ragıp HULUSİ (Çev.) ve Mehmet KANAR (Haz.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

BARBARO, Josaphat, **Anadolu'ya Ve İran'a Seyahat**, Tufan GÜNDÜZ (Çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

BARKAN, Ömer Lütfi, **Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Süleymaniye Camii Ve İmareti Muhasebesi (1585- 1586)**, Coşkun ÇAKIR (Haz.), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

BAYRAMOĞLU, Fuat, Nihat AZAMAT, "Bayramiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

CÂMÎ, Abdurrahman, **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, Lâmiî ÇELEBİ (Çev.) Süleyman ULUDAĞ ve Mustafa KARA (Haz.), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.

CHITTICK, William, **Var olmanın Boyutları: Tasavvuf ve Vahdetü'l-Vücûd Üstüne Yazılar**, Turan KOÇ (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

ÇAVUŞOĞLU, Sibel, "**Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî Işığında İbrahim Gülşenî'ye Bağlı Bir Akkoyunlu Kazaskeri Kadı İsa Savecî**", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2017.

ÇETİN, Esma, "Hüsâmeddîn-i Bitlisî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Ek-1. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

_____, "Hüsameddin Ali el-Bitlisî'nin Câmi'u't-tenzîl ve't-tevil Adlı Tefsirinin Mukaddimesi: Tahkik ve İnceleme", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, Sayı: 43, 63-88, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/415221 (29.04.2021).

DORU, M. Nesim, Ömer BÖZKURT, Kamuran GÖKDAĞ, M. Fatih KILIÇ (Ed.), **Osmanlı Ve İran'da İşrâk Felsefesi**, Divan Kitap Yayınları, İstanbul 2018.

DUMAN, Fatma, "**Kara Koyunlular Ve Ak Koyunlular Dönemlerinde Tebriz**", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Tokat 2017.

EMÎRÎ, Ali, **Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid: Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfı**, Cilt I, Günay KUT ve Mesud ÖĞMEN ve Abdullah DEMİR (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İfav Yayınları, İstanbul 2017.

ERDEM, İlhan, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otluk Beli (Başkent) Savaşı", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1993, Sayı: 4, 151-159, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/821/10420.pdf (29.04.2021).

_____, "Otlukbeli Sonrası Ak-Koyunlular (1473-1478)", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 2005, Sayı: 17, 1-9, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/56.pdf (29.04.2021).

ERGÜN, Mustafa, **Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. yüzyıl ortalarına kadar)**, Pegem Akademi, Ankara 2015.

ERŞAHİN, Seyfettin, **Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002.

_____, "Devlet-Dergâh İlişkileri: Hacı Bayram Veli Dergâhı- Akkoyunlu Devleti İlişkileri Örneği", **II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1**, Ankara Kalem Neşriyat, Ankara 2017, 393-414.

ERTAŞ, Yaşar, "**XV. Yüzyıl Eğitim Ve Bilim Çalışmaları Bağlamında Akkoyunlu Medreseleri**", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü), İzmir 2016.

FAZLULLÂH b. Rûzbihân el- Huncî el-İsfahânî, **Târîh-i 'Âlâm-Ârâ-ye Aminî**, J.E. Woods (Haz.), Royal Asiatic Society, London 1992.

FLEET, Kate, **Türkiye Tarihi 1071- 1453: Bizans'tan Türkiye'ye**, Ali ÖZDAMAR (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

GEL, Mehmet, "Akkoyunlu Uzun Hasan'a Çok Yakın "Delişmen" - "Meczûb" Bir Sûfî: Baba Abdurrahman (Analitik Bir Yaklaşım Denemesi)", **Ekev Akademi Dergisi**, 2006, Sayı: 28, 143-162, https://docplayer.biz.tr/162780476-Akkoyunlu-uzun-hasan-a-cok-yakin-idelismen-meczub-bir-sufi-babaabdurrahman-analitik-bir-yaklaslm-denemesi.html (29.04.2021).

GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Melâmîlik ve Melâmîler**, Milenyum Yayınları, İstanbul 2013.

HINZ Walther, **Uzun Hasan Ve Şeyh Cüneyd**, Tevfik BIYIKLIOĞLU (Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

HİKMET, Ali Asgar, **Camî Hayatı ve Eserleri**, M. Nuri GENCOSMAN (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1963.

HÜCVİRÎ, **Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb**, Süleyman ULUDAĞ (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

İBN ARABÎ, **Fütûhât-ı Mekkiyye: Nübüvvet Kandilinden Yansımalar**, Ekrem DEMİRLİ (Çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2015.

KARA, Mustafa, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

_____, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, "Tekke", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

_____, "Gülşeniyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak, **Tasavvuf Sözlüğü**, Ekrem DEMİRLİ (Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

KAVAK, Abdulcebbar, "Kâdiriyye'nin Şehrizor Bölgesinde Yayılışı", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2015, Sayı: 36, 51-

71, https://docplayer.biz.tr/38644262-Kadiriyye-nin-sehrizor-bolgesinde-yayilisi.html (29.04.2021).

KELÂBÂZİ, **Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf**, Süleyman Uludağ (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

KELEŞ, Hamza, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2006, Sayı: 38, 63-80, https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/872 (29.04.2021).

KERBELAÎ, Hüseyin, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân**, Cafer Sultan el-Kurraî (Haz.), Miras-ı Mektub, Tahran 1383.

KILIÇ, Mahmud Erol, **İbnü'l-Arabî**, İsam Yayınları, Ankara 2015.

_____, **Sufi Ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, Sufi Kitap, İstanbul 2017.

_____, "Ni'metullâh-ı Velî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

KONUR, Himmet, **İbrâhim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı,** İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

_____, "Akkoyunlular Döneminde Tasavvuf", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KÖPRÜLÜ, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976.

KURT, Yaşar, "Ni'metullah b. Mahmûd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 33, İstanbul 2007.

KÜÇÜK, Osman Nuri, **Fusûsu'l-Hikem Ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil**, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

LEWIS, Franklin, **Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı**, Gül Çağalı GÜVEN ve Hamide KOYUKAN (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.

LINGWOOD, Chad G., ""Câmî'nin de Kıblesi Olamaz, Tebrîz'den Başka Bir Yer": Abdurrahmân Câmî ve Akkoyunlu Sarayında Nakşibendîlik", İlker KÜLBİLGE (Çev.), **Sûfî Araştırmaları**, 2017, Sayı: 15, 153-166, http://isamveri.org/pdfdrg/D03784/2017_15/2017_15_KULBILGEI2.pdf (29.04.2021).

MERÇİL, Erdoğan, "Anadolu Beylikleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** Cilt 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

MERTER, Mustafa, **Dokuz Yüz Katlık İnsan: Tasavvuf ve Ben ötesi Psikoloji (Transpersonal Psikoloji)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.

_____, **Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi Ve Rüyaların Dili**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014.

MUHYÎ-İ GÜLŞENÎ, **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, Mustafa KOÇ ve Eyyüp TANRIVERDİ (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

_____, **Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât Tercümesi**, Mustafa KOÇ ve Eyyüp TANRIVERDİ (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

NASIROĞLU, Mehtap, "Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı (16-18. Yüzyıllar)", **Vakıflar Dergisi**, 2019, Sayı: 52, 59-73, https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/vakiflardergisi/52.pdf (29.04.2021).

OCAK, Ahmet Yaşar, "Bâzı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", **Osmanlı Araştırmaları II**, 1981, Sayı: 2, 31-42, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112815 (29.04.2021).

_____, "Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", **Vakıflar Dergisi**, 1978, Sayı: 12, 247-269, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202982 (29.04.2021).

ÖNGÖREN, Reşat, "Rûşeniyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

_____, "Safevîyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZCAN Ahmet, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 2011, Sayı: 29, 173-192, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/17942.pdf (29.04.2021).

ÖZKÖSE, Kadir (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

PAYDAŞ, Kâzım, "**Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı**", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2003.

RUMLU, Hasan, **Ahsenü't-Tevârîh**, Mürsel ÖZTÜRK (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

SECCÂDÎ, Seyyid Cafer, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Hakkı UYGUR (Çev.), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

SOHRABIABAD, Hamidreza, "Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, 2018, Sayı: 18, 203-223, http://isamveri.org/pdfdrg/D03540/2018_18/2018_18_SOHRABIABAD.pdf (29.04.2021).

SÖNMEZ, Selami, "**Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri**", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 1992.

SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, **Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-Maârif**, Dilaver SELVİ (Çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2016.

SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, Cilt I, A. Sait AYKUT (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

TANRIVERDİ, Sinan, TANRIVERDİ, İnan, **Orta çağ'ın Büyük Türkmen İmparatorluğu Akkoyunlular**, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

TİHRANÎ, Ebu Bekr-i, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Mürsel ÖZTÜRK (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

TOPBAŞ, Osman Nuri, **İmândan İhsâna Tasavvuf**, Erkam Yayınları, İstanbul 2011.

TOSUN, Necdet, **Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı (XII- XVII. Asırlar)**, İnsan Yayınları, İstanbul 2015.

_____, "Nurbahşiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, **Dört Kapı Kırk Eşik: İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler Ve Derviş Tipleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

_____, "Halvetiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

UZUN, Mustafa İsmet, "Dede Ömer Rûşenî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

ÜSTÜNER, Kaplan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2008, Sayı: 24, 271-294, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/156941 (29.04.2021).

YILDIRIM, Rıza, "Anadolu'da İslâmiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslâm Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 2014, Sayı: 43, 93-124, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112131 (29.04.2021).

YILMAZ, Hasan Kâmil, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017.

ZENO, Caterino, CONTARINI, Ambrogio, **Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri**, Turan GÜNDÜZ (Çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

WOODS John E., **Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk**, Sibel ÖZBUDUN (Çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.